حکومەتی هەرێمی کوردستان
وەزارەتی پەروەردە
بەڕێوەبەرایەتیی گشتیی پرۆگرام و چاپەمەنییەکان

زمان و ئەدەبی کوردی

پۆلی دوازدەهەمی ئامادەیی

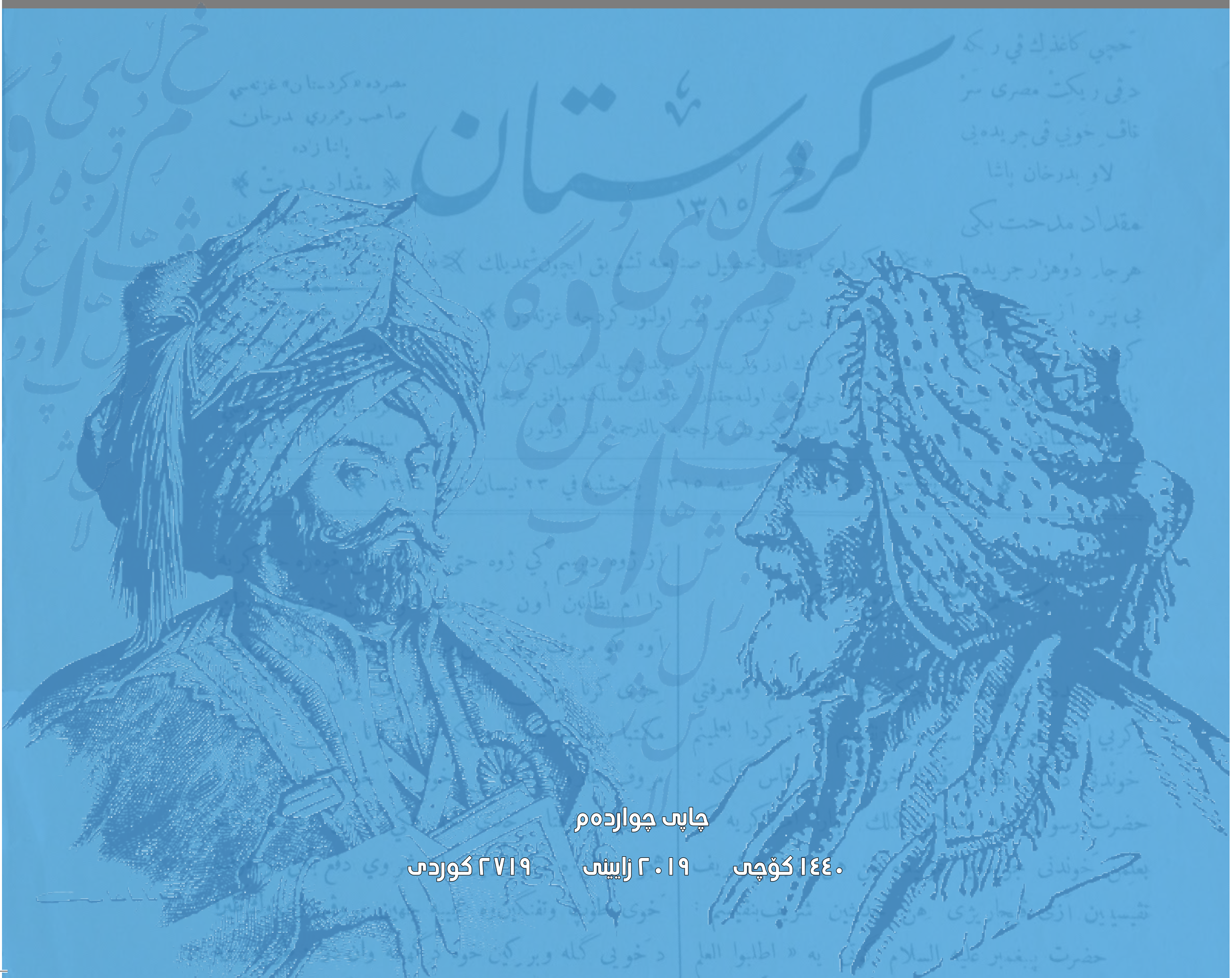

چاپی چواردەم

١٤٤٠ کۆچی   ٢٠١٩ زایینی   ٢٧١٩ کوردی

دانانی

عبدالله شاڵی | **د.عزالدین مصطفی** | **د.امین علي**

نوری علي امین | **فریدون علي امین** | **علاءالدين سجادي**

لێژنەی پێداچوونەوەی زانستی جاری دووەم

محسن علي حسين | فاروق نورالدين ئاغۆك | عمر أحمد خدر

نەمام جلال رشيد | ئەختەر صديق | صادق احمد عثمان

سەرپەرشتی زانستی چاپ: صادق احمد عثمان

نەمام جلال رشيد

سەرپەرشتی هونەری چاپ: عوسمان پیرداود کواز

ئاری محسن احمد

نەخشەسازی بەرگ و ناوەرۆك: ئاری محسن احمد

تایپکردن: یوسف احمد اسماعیل

ڕێڤین راغب حسین

لانە مجید میریحیی

پێشەکی

مامۆستایانی بەڕێز، کتێبی زمان و ئەدەبی کوردی پۆلی دوازدەهەمی ئامادەیی، دانانی بۆ زیاتر لە چل ساڵ بەر لە ئێستا دەگەڕێتەوە، لە چوار بەش(ڕێزمان، ئەدەب، ڕەوانبێژی و خوێندنەوە) پێکهاتووە، تەنها یەکجار لە لایەن لیژنەیەکی پسپۆر لە ساڵی(٢٠٠٧)ز بژارکراوە و پێداچوونەوەی زانستی بۆکراوە و دەوڵەمەندکراوە.

بێگومان پرۆگرامی خوێندن پێویستی بە گەشەپێدان و پێداچوونەوەی بەردەوام هەیە، چونکە سیستەمی خوێندنی زمان و ئەزموونەکان و وانەگووتنەوە گۆڕاوە، لە ڕوانگەی ئەو دید و بۆچوونە و بە مەبەستی گونجاندن و ئاسانکاری لیژنەیەکی پسپۆر لەلایەن وەزارەتی پەروەردە بۆ ئەم مەبەستە ڕاسپێردرا.

لە بەشی ڕێزمان چەندین گۆڕانکاریکراوە و ڕاهێنانی هەڵبژاردن بۆ هەموو بابەتەکان زیادکراوە. بەشی ئەدەب پوختەکراوە. لە بەشی ڕەوانبێژی پێناسەکان بە زمانێکی سادەتر داڕێژراونەتەوە و نموونەی ڕوونتر و جوانترلەشوێنی نموونە لێڵەکان دانراون. لە بەشی خوێندنەوە بەچاکمان زانیووە بابەتەکان کەمبکەینەوە. هەوڵمانداوە سەرجەم بەشەکانی کتێبەکە، لەڕووی زمانەوانی و ڕێنووسەوە هەڵەبڕکەین.

هەروەها دیزاینێکی جوانی بە بەرگێکی قەشەنگ بۆکراوە، داوا لەپسپۆڕانی زمانی کوردی لە مامۆستا و سەرپەرشتیاران دەکەین، لە هەر تێبینی و ڕەخنە و پێشنیازێك کە هەیانە ئاگادارمانبکەنەوە بۆ ئەوەی لە چاپەکانی ئایندەدا لەبەرچاویبگرین.

لیژنەی پێداچوونەوە

پێرست

بەشی ڕێزمان ٧

وەرزی یەکەم:

کار بەپێی ناوەڕۆك چوار شێوازی هەیە:

١- شێوازی ڕێژەی ڕاگەیاندن ٨

٢- شێوازی ڕێژەی دانانی ١٣

٣- شێوازی ڕێژەی داخوازی ١٩

٤- شێوازی مەرجی (ڕستەی ئاوێتەی مەرج) ٢٤

کاری چاوگی (بوون) ٢٩

ئەرکی (ە) لە ڕێزمانی کوردیدا ٣٥

ئەرکی جێناوە کەسییە لکاوەکان: ٣٩

- یەکەم: وەك بکەر ٣٩

- دووەم: وەك بەرکار ٤٥

- سێیەم: وەك تەواوکەری بەیارێدە ٥١

وەرزی دووەم:

هاوەڵناو لە ڕووی ڕۆنانەوە ٥٧

جۆرەکانی هاوەڵکار لە ڕوویڕۆنانەوە ٦٦

ڕادە ٧٠

دیارخەرەکانی ناو

یەکەم: ئەرکی ناو لە ڕستەدا وەك دیارخەری ناو ٧٤

دووەم: ئەرکی هاوەڵناو لە ڕستەدا وەك دیارخەری ناو ٧٩

سێیەم: ئەرکی جێناوی سەربەخۆ لە ڕستەدا وەك دیارخەری ناو ٨٥

چوارەم: ئەرکی جێناوی کەسی لکاو لە ڕستەدا وەك دیارخەری ناو ٨٩

بەشی ئەدەب ٩٥

وەرزی یەکەم

پڕەوی شیعری کوردی لە ساڵی (١٩٣٩-١٩٩١)ز ٩٦
قۆناغی یەکەم ساڵی (١٩٣٩-١٩٥٨)ز ٩٦
قۆناغی دووەم ساڵی (١٩٥٨-١٩٧٠)ز ١٠٤
قۆناغی سێیەم ساڵی (١٩٧٠-١٩٩١)ز ١٠٧
تایبەتمەندی شیعری کوردی لەم قۆناغەدا ١٠٨
ناوەرۆکی شیعری کوردی لەنێوان ساڵانی (١٩٧٠-١٩٧٥)ز ١٠٨
ڕوخسار و تەکنیکی شیعری کوردی لەنێوان ساڵانی (١٩٧٠-١٩٧٥)ز ١١٠
شیعری کوردی لەنێوان ساڵانی (١٩٧٥-١٩٩١)ز ١١٢
ڕەخنەی ئەدەبی ١١٨
ڕەخنە و چەمکی ڕەخنە ١١٨
مێژووی ڕەخنەی جیهانی ١١٨
ڕەخنەی خۆرئاوایی ١١٩
ڕەخنەی خۆرهەڵاتی ١٢١
ڕەخنەی ئەدەبی کوردی ١٢١
ڕەخنەی ئەدەبی کوردی لەدوای شەڕی یەکەمی جیهانی ١٢٦
پەخشان ١٣٠
وتار ١٣١
قۆناغی یەکەم ساڵانی (١٩٣٩-١٩٥٨)ز ١٣١
قۆناغی دووەم ساڵانی (١٩٥٨-١٩٧٠)ز ١٣٣
قۆناغی سێیەم ساڵانی (١٩٧٠-١٩٩١)ز ١٣٤

وەرزی دووەم

چیرۆکی کوردی لە جەنگی دووەمی جیهانییەوە ١٣٧
قۆناغی یەکەم: چیرۆکی هونەری کوردی لە ساڵی (١٩٣٩-١٩٥٨)ز ١٣٧
قۆناغی دووەم: چیرۆکی هونەری کوردی لە ساڵی (١٩٥٨-١٩٧٠)ز ١٤٠
قۆناغی سێیەم: چیرۆکی هونەری کوردی لە ساڵی (١٩٧٠-١٩٩١)ز ١٤٢
ڕۆمان لە ئەدەبی کوردیدا ١٤٦

بـــەشی ڕەوانبێژی ١٥١

وەرزی یەکەم

١ - ڕەگەزدۆزی ١٥٢
٢- لێکچواندن ١٥٦
٣- خواستن ١٦٠

وەرزی دووەم

٤- دژیەك ١٦٣
٥- جوانی بایس ١٦٦
٦- تێهەڵکێش ١٦٨

بەشی خوێندنەوە ١٧٣

وەرزی یەکەم

شێخ سەعیدی پیران ١٧٤
میر شەرەفخانی بدلیسی ١٧٦

وەرزی دووەم

مەلا محەمەدی کۆیە ١٧٨
قەڵای دمدم ١٨٨

سەرچاوەکان ١٨٤

بەشی ڕێزمان

کاربەپێی ناوەڕۆك چوار شێوازی* هەیە

١- شێوازی ڕێژەی ڕاگەیاندن

١- کارەکەی تۆمان دواخست.
٢- هاوکار قەڵەمەکەی بەخشیوە.
٣- هەموو بۆ بینینی پێشانگاکە هاتبوون.
٤- کە ئەوان هاتن بۆ ماڵی ئێمە، براکەم دەرگاکەی بۆیەدەکرد.
٥- دۆخی ئافرەتی کورد تایبەتمەندییەکانی گەلی کورد دەنوێنێت.
٦- خانووەکەتان نەفرۆشرا.
٧- ڕاسپاردەکە بە ئەوان جێبەجێ ناکرێت.

لەم ڕستانەی سەرەوەدا (دواخست، بەخشیوە، هاتبوو، هات، بۆیەدەکرد، دەنوێنێت، نەفرۆشرا، جێبەجێ ناکرێت) هەموویان واتاکانیان هەواڵێک ڕادەگەیەنن و دەردەخەن لە دەمێکدا، لە هەموو ئەم ڕێژانەدا لەوە بە گومان نین، کە واتای کارەکە گەیشتووەتە ئەنجام، واتا ڕوویانداوە یان ڕوودەدەن یان ڕونادەن، ئەم جۆرە ڕێژانە کە بۆ گەیاندنی چەمکی هەواڵێک بەکاردەهێنرێن، شێوازی ڕێژەی ڕاگەیاندنی کارن.
ئەو ڕێژانەی (کار) کە لە شێوازی ڕاگەیاندندا بەکاردەهێنرێن ئەمانەن:

یەکەم: ڕێژەی ڕابردووی نزیکی ڕاگەیاندن:

ئەم ڕێژەیە لە چاوگەکان، بە لابردنی (ن) نونی چاوگ لە چاوگەکە دروستدەکرێت، وەک کاری (دواخست)، کە لە ڕستەی یەکەمدا پیشاندراوە.

دووەم: ڕێژەی ڕابردووی تەواوی ڕاگەیاندن:

قەدی چاوگ لەگەڵ نیشانەی ڕابردووی تەواوی ڕاگەیاندن (وە، ووە)** دروستدەکرێت، وەک کاری (بەخشیوە) کە لە ڕستەی دووەمدا پیشاندراوە.

(*) شێواز/ اسلوب
(**) لە ڕێژەی ڕابردووی تەواوی ڕاگەیاندندا نیشانەی (ووە) بۆ ئەو کارانە بەکاردێت کە قەدەکانیان کۆتایی بە پیتی (د، ت) هاتووە، نیشانەی (وە) بۆ قەدی ئەو کارانە بەکاردێت کە کۆتاییان دێت بە بزوێنەکانی (ا ، ی ، وو).
لە شێوەزاری کرمانجی سەروودا لە جیاتی نیشانەی (وە) نیشانەی (یە) لە ڕابردووی تەواوی ڕاگەیاندندا بەکاردێت،وەک: هێناوە ← هێنایە چاندووە ← چاندییە

سێیەم ڕێژەی ڕابردووی دووری ڕاگەیاندن:

قەدی چاوگ لەگەڵ نیشانەی ڕابردووی دووری ڕاگەیاندن (بوو) دروستدەکرێت. وەک کاری (هاتبوو)، کە لە ڕستەی سێیەمدا پیشاندراوە.

چوارەم ڕێژەی ڕابردووی بەردەوامی ڕاگەیاندن:

قەدی چاوگ نیشانەی (دە)ی دەخرێتە بەردەمی بۆ دروستکردنی ڕێژەکە ئەگەر کارەکە سادە یان ناسادە بێت، وەک کاری (بۆیەدەکرد)، کە لە ڕستەی چوارەمدا پیشانداراوە.

پێنجەم ڕێژەی ڕانەبردووی ڕاگەیاندن:

ڕەگی کار نیشانەی ڕێژەی ڕانەبردووی ڕاگەیاندن (دە)* دەخرێتە بەردەمی ڕەگی کارەکە ئەگەر سادە یان ناسادە بێت ئینجا جێناوە کەسییە لکاوەکان دەنووسرێن، کە ئەمانەن:
{م ، ین ، یت ، ن ، (ات ، ێت) ، ن}.

(دە + ڕەگی کار + جێناوی کەسیی لکاو) وەک کاری (دەنوێنێت) کە لە ڕستەی پێنجەمدا پیشاندراوە.

هەروەها دەبێت ئاماژە بەوە بکرێت کە لە شێوازی ڕێژەی ڕاگەیاندندا:

١- کاری بکەرنادیار بەکاردەهێنرێت.

٢- لە ڕێژەی کاری ڕابردووی تەواوی ڕاگەیاندندا، ئەگەرکاری ڕابردووی نزیکی ڕاگەیاندن کۆتایی بە پاشگری (ەوە) هاتبوو، ئەوا ناوبەندی (ت) دەخرێتە نێوان نیشانەی ڕابردووی تەواو و پاشگرەکەوە:

- خوێندەوە ← خوێند + ووە + ت + ەوە
- دۆزییەوە ← دۆزی + وە + ت + ەوە

* لە هەندێک شێوەزاری کوردی لەجیاتی نیشانەی (دە) نیشانەی (ئە) بەکاردێت.

٣- ڕێژەکانی شێوازی ڕاگەیاندن لە شێوەی (ئەرێ)وە دەکرێن بە نەرێ:

أ- هەموو ڕێژەکانی ڕابردووی ڕاگەیاندن بە کاری بکەردیار و بکەرنادیارەوە بە ئامرازی (نە) نەرێ دەکرێن، وەک:

- بوو ← نەبوو
- فرۆشرا ← نەفرۆشرا*
- وەرگرت ← وەرنەگرت

ب- ڕێژەی ڕانەبردووی ڕاگەیاندن بە کاری بکەردیار و نادیارەوە بە ئامرازی (نا) نەرێ دەکرێت، لە شوێنی نیشانەی (دە) دادەنرێت وەک:

دەبێت	نابێت
ئاوەدان دەکەنەوە	ئاوەدان ناکەنەوە
دەنووسرێ	نانووسرێ

دەستور

هەندێ ڕێژەی کار بۆ خەبەردان ڕاستەوخۆ لە کار و حاڵی کەسێک یان شتێک بەکاردەهێنرێت و گومان لەوەدا نییە، کە کارەکە گەیشتووەتە ئەنجام یان نەگەیشتووە، بەم ڕێژانەی کار دەگوترێت (شێوازی ڕاگەیاندن).

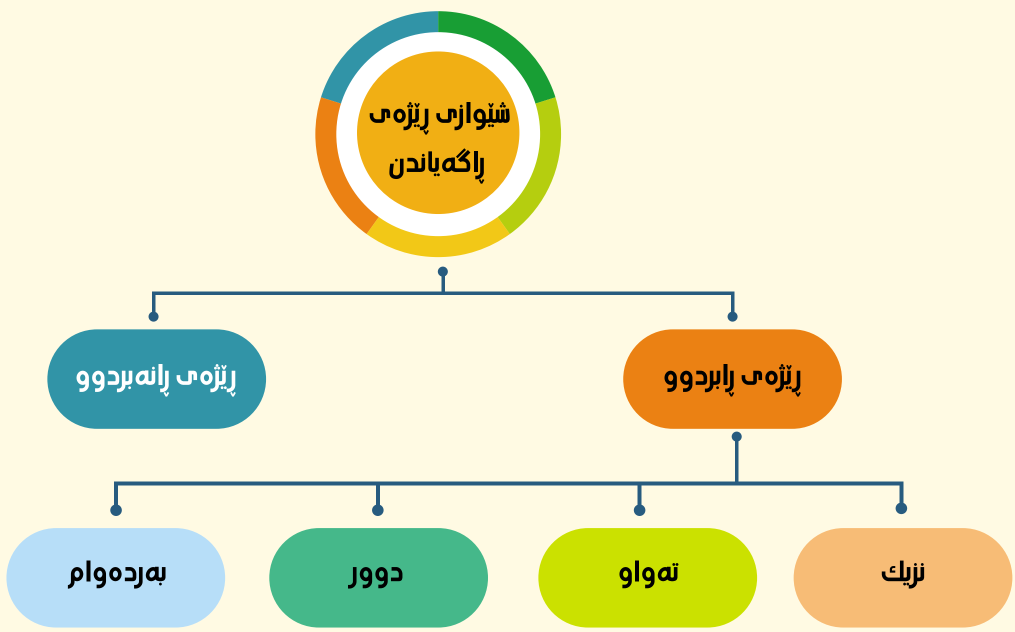

دەستوری کاری بکەرنادیار:

ڕابردوو: ڕەگی کار + را

ڕانەبردوو: دە + ڕەگی کار+ رێ

ڕاهێنان - ١

لەم چاوگانە ڕێژەی ڕابردووی تەواوی ڕاگەیاندن و ڕێژەی ڕابردووی بەردەوامی ڕاگەیاندن دروست بکە:

(ڕاماڵین، پەڕینەوە، ئازادکردن)

ڕاهێنان - ٢

ئەم ڕستانە شیبکەوە:

١- شڤان ل بن کەپرێ نڤستییە.

٢- شاناز ڕایەخەکەی چنی.

٣- گوندەکان ئاوەدان دەکرێنەوە.

ڕاهێنان - ٣

وەڵامی ڕاست هەڵبژێرە:

١- ئەو لەتاقیکردنەوەکەدا سەردەکەوت. کاری (سەردەکەوت) لە ڕێژەی

ئـ- ڕابردووی دوور ب- ڕابردووی نزیک

پ- ڕانەبردووی ڕاگەیاندن ت- ڕابردووی بەردەوام

٢- ڕاسپاردەکە بە ئەوان جێبەجێدەکرێ. کاری ڕستەکە نەرێ دەکرێ بە ئامرازی

ئـ- نی ب- نە پ- نا ت- مە

٣- کام لەمانە کاری ڕابردووی تەواوی ڕاگەیاندنە لە چاوگی (خولانەوە)؟

ئـ- خولاوەتەوە ب- خولایتەوە پ- دەخولایەوە ت- خولایەوە

٤- ڕێژەی ڕابردووی بەردەوامی ڕاگەیاندن دروستدەکرێت بە دەستوری

ئـ- دە + ڕەگ ب- قەد + بوو پ- دە + قەد ت- قەد + وە

٥- لە چاوگی (شوشتن) ڕانەبردووی ڕاگەیاندن بریتییە لە

ئـ- دەشوات ب- دەی شوشت پ- نەی دەشوشت ت- دەیانشوشت

ڕاهێنان - ٤

لە ڕستەی (هۆنراوەکانیان لەبەرکرد، ئینجا چوون بۆ قوتابخانە).

١- هەردوو کار لە چ ڕێژەیەکدان؟

٢- لە کاری(لەبەرکرد) ڕێژەی ڕابردووی تەواوی ڕاگەیاندن دروست بکە و لە ڕستەی تر بەکاری بهێنە.

٣- لە هەردوو کار ڕێژەی ڕابردووی بەردەوامی ڕاگەیاندن دروست بکە و ڕستەکە بنووسەوە.

٤- لە هەردوو کار، ڕێژەی ڕانەبردووی ڕاگەیاندن دروست بکە و ڕستەکە بنووسەوە.

٥- وشەی (هۆنراوەکان) شیبکەوە.

٢- شێوازی ڕێژەی دانانی

أ-

١- بریا بۆ ئاهەنگەکە چووباین.

٢- ڕەنگە لە ژوورەکەدا خەوتبێتن.

٣- کاشکی چووبووبام و گلەییم نەهێنابایە سەرخۆم.

ب-

١- بریا نانەکەت خواردبا.

٢- لەوانەیە خانووەکەیان کڕیبێت.

٣- دەبوو بارەکەتان ئامادەکردبا پاشان چووبان بۆ هەولێر.

٤- خۆزگە کەپرەکەی دروستکردبووبا.

٥- خۆزی من خانییەك ئاڤاکربا.

پ-

١- دەبێت منداڵەکانمان جوان پەروەردەبکەین.

٢- دەمەوێت لە تاقیکردنەوەکاندا سەربکەویت.

ئەگـەر بڕوانینـە ئـەو کارانـەی کە لەو ڕسـتانەی سـەرەوەدا هەن دەبینیـن، ڕێژەی ئەم کارانـە وەک ڕێژەکانـی کاری ڕاگەیانـدن ڕاسـتەوخۆ ئەنجامـی هەواڵێـک کـە دەدرێتە پاڵ کەسـێک یـان شـتێک نادەن بـە دەسـتەوە، بەڵکو لەشـێوەی (گومان، مەبەسـت، ئـارەزوو، ئاوات.....) ە.

لەگـەڵ ڕێژەکانـی شـێوازی دانانیدا هەندێـک کاری یاریـدەدەر و هەندێک وشـە بەکاردێن: (دەبێـت، دەبـوو، دەبوایە، بریـا، خۆزگە، ڕەنگـە ...) کە هەواڵەکە دەدەن بەدەسـتەوە، گومان لـە بەئەنجـام گەیاندنی کارەکە هەیە. لەکاتی گۆڕینی ڕسـتەی دانانی بۆ شـێوازی ڕاگەیاندن یـان داخـوازی ئەم کار و وشـانە لادەبرێن و پێچەوانەش ڕاسـتە.

تێبینی - ١ -

لەکاری نادیار:

شـێوازی ڕیـژەی دانانـی، کارەکان لـە شـێوەی (کاری بکەرنادیار)یـش دروسـتدەکرێت بـــۆ نمـونــە:

(ڕابردوو) ⟵ ڕەگی کار + را) **خۆزگە نامەکە نووسرابا.**

(ڕانەبردوو) ⟵ ب + ڕەگی کار + رێ) **ڕەنگە نامەکە بنووسرێت.**

تێبینی - ٢ -

کارە یاریدەدەرەکان:

(دەبـوو- دەبـوایە- دەبێـت- پێویســتە) بۆ پێویستی بەکاردێت.

دەمەوێت: بۆ ویسـتن بەکاردێت.

دەتوانن: بۆ تــوانین بەکاردێت.

تێبینی - ٣ -

وشــەکان:

خۆزگە (خۆزی) - بریا - کاشکێ: بۆ ئاوات و ئارەزوو بەکاردێت.

ڕەنگــە - لـەوانەیە : بۆ گومان بەکاردێت.

خـــوایە : بۆ نزاو پاڕانەوە بەکاردێت.

خۆزگە (خۆزی)- بریا- کاشکێ: بۆ ئاوات و ئارەزوو بەکاردێت

ڕەنگە- لەوانەیــە : بۆ گومان بەکاردێت.

خـــوایە : بۆ نزاو پاڕانەوە بەکاردێت.

"دروستکردنی ڕێژەکانی شێوازی دانانی بەم شێوانەی لای خوارەوە دەبێت:"

ئ ڕێژەی ڕابردووی نزیکی دانانی

قــەدی چـــاوگ + بــا

کەوتبا – هێنابا – وەرگرتبا – ئامادەکردبا

ب ڕێژەی ڕابردووی تەواوی دانانی

قــەدی چـــاوگ + بێت

کەوت + بێت = کەوتبێت.

هێنا + بێت = هێنابێت.

هەڵبژارد + بێت = هەڵبژاردبێت.

یارمەتی دا + بێت = یارمەتی دابێت.

پ ڕێژەی ڕابردووی دووری دانانی

قــەدی چـــاوگ + بووبا

هێنابووبا – کەوتبووبا – وەرگرتبووبا – ئامادەکردبووبا...

ت ڕێژەی ڕانەبردووی دانانی

بـ + ڕەگی کار + جێناوی کەسی لکاو

بنووســـم ـ بچێت ـ بخـۆین ـ پــەروەردەبکـــەین ـ ســـەربکەویت.*

لێـرەدا ئامــاژە بــەوە دەکەین کە (با، بێت، بووبا، ب) نیشـــانەن لە شـــێوازی دانانیدا، هەروەها هەمــوو ڕێژەکانــی شــێوازی دانانی بە ئامــرازی (نــە) نەرێدەکرێن، ئەگەر کارەکــە لە دەمی ڕابــردوو بوو، دەکەوێتــە پێش کارەکە.

(*) ڕێـژەی ڕانەبـردووی دانانــی هەروەک ڕێـژەی ڕانەبـردووی ڕاگەیاندنە تەنیا نیشـانەی (دە) دەگۆڕین بۆ (ب). هەروەها دەگونجێت دەرنەکەوێت.

بـەڵام ئەگـەر لــە دەمــی ڕانەبــردووی دانانی بــوو، ئامــرازی (نە) شــوێنی نیشــانەی (ب) دەگرێتــەوە. وەک:

هاتبا ← نەهاتبا

دەرچووبێت ← دەرنەچووبێت

هێنابووبا ← نەهێنابووبا

بنووسە ← نەنووسە

دەستور

ئـەو ڕێژەیـەی کارە کـە ڕاســتەوخۆ ئەنجامــی ئەو هەواڵــەی کە دەیداتە پاڵ کەسـێک یــان شــتێک نایدات بە دەســتەوە، بەڵکو لەشــێوەی گومــان، ئارەزوو، ئــاوات، پاڕانەوە یان مەبەســتدا واتاکــەی دەردەکەوێت.

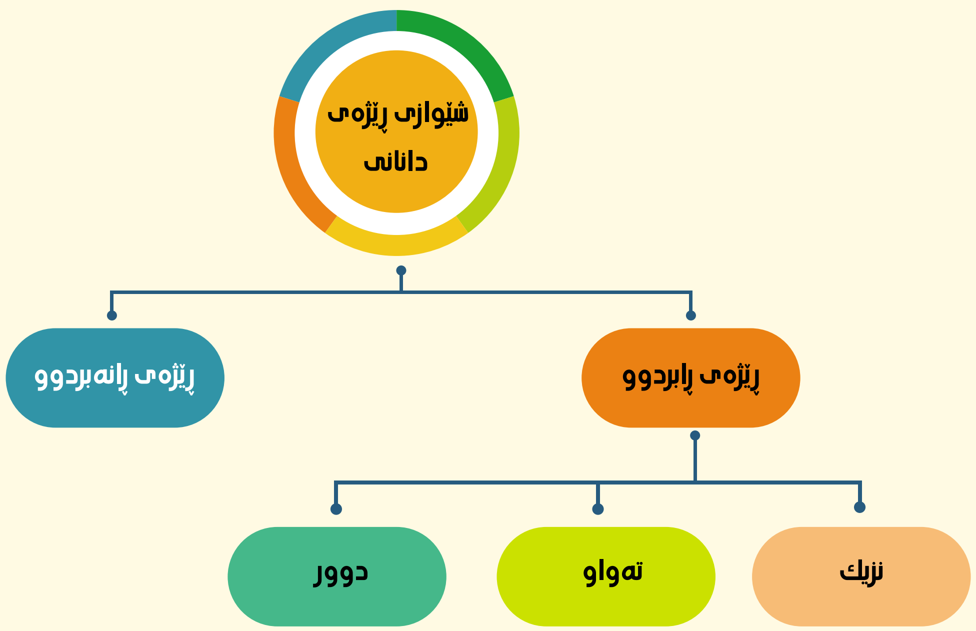

ڕاهێنان - ١

ڕێژە و شێوازی کارەکانی ئەم ڕستانە دیاربخە؟

١- سا خوایە هەڵبکەی کزەی شەماڵێ
هەرای زەنگی غەم لە دڵ بماڵـــێ
٢- کاشکی دیتبام و کتێبەکەم لێ وەرگرتبا.
٣- ڕەنگە زوو هاتبێتن و زوو ڕۆیشتبێتن.
٤- بریا کوردستان زیاتر پێشکەوتبا.

ڕاهێنان - ٢

لە ڕستەی (دەبێت ژینگە بپارێزین).

١- (دەبێت) چ جۆرە کارێکە ؟ چی دەگەیەنێت؟
٢- (بپارێزین) لە چ جۆرە ڕێژەیەکدایە؟ چۆن دروستکراوە؟
٣-لەکاری(بپارێزین) ڕێژەی ڕابردووی نزیکی دانانی دروستبکە؟
٤- کاری(بپارێزین) بدە پاڵ جێناوە لکاوەکانی دووەمی تاک و سێیەمی کۆ.
٥- شێوازی ڕستەکە بگۆڕە بۆ شێوازی ڕاگەیاندن.

ڕاهێنان - ٣

وەڵامی ڕاست هەڵبژێرە:

١- ڕێژەی ڕابردووی تەواوی دانانی بە کام دەستور دروست دەبێت؟
(قەدی چاوگ+ووە - قەدی چاوگ+با - قەدی چاوگ+بێت - ب+ڕەگی کار+جێناو)

٢- خانووەکەیان کڕیوە. ئەم ڕستەیە بگۆڕین بۆ شێوازی دانانی دەبێتە:
خانووەکەیان کڕیبێت - خانووەکەیان کڕیبا.
خۆزگە خانووەکەیان کڕیبێت - بریا خانووەکەیان کڕیبا.

٣- ڕێژەی ڕانەبردووی دانانی دەکرێتە نەرێ بە نیشانەی:
(نا - مە - نی - نە)

٤- لە ڕستەی (خۆزگە چووبا بۆ گەشت)، وشەی (خۆزگە) بۆ چ مەبەستێک بەکارهاتووە.

(ئاوات - گومان - پێویستی - پاڕانەوە)

٥- لە ڕستەی (دەمەوێت لە تاقیکردنەوە سەربکەون). کاری (سەربکەون) لە چ ڕێژەیەکدایە.

(ڕانەبردووی دانانی - داخوازی - ڕانەبردووی ڕاگەیاندن - ڕانەبردووی دانانی و داخوازی)

ڕاهێنان - ٤

ئەم ڕستانەی خوارەوە شیبکەوە:

١- خۆزگە باران بارییا.

٢- دەبێت چیرۆکەکە بخوێنیتەوە.

٣- شێوازی ڕێژەی داخوازی

١/

(ب)	(أ)
لێکۆڵینەوەکە مەنووسە.	لێکۆڵینەوەکە بنووسە.
کتێبەکە هەڵمەگرە.	کتێبەکە هەڵبگرە.
لەگەڵ فرۆشیارەکە ڕێك مەکەوە.	لەگەڵ فرۆشیارەکە ڕێك بکەوە.

٢/

گۆڤارەکە مەکڕن.	گۆڤارەکە بکڕن.
لە ژوورەوە دامەنیشن.	لە ژوورەوە دابنیشن.
شانۆگەرییەکە پێشکەش مەکەن.	شانۆگەرییەکە پێشکەش بکەن.

٣/

نانەکە مەخۆ.	نانەکە بخۆ.
قەڵەمەکە دامەنێ.	قەڵەمەکە دابنێ.
منداڵەکە بانگ مەکە.	منداڵەکە بانگ بکە.

ڕێژەی داخوازی، فەرمان و داوا و ورياکردنەوەيە بۆ بەجێهێنان يان بەجێنەهێنانی کارێک، لەلايەن کەسی دووەمی تاک، يان کەسی دووەمی کۆ.

ئەم ڕێژەيە نيشانە و پێکهاتنی تايبەتی خۆی هەيە، کەرەستەی پێکهاتنی بريتييە: لە نيشانەی کار (ب) ڕەگی کار و جێناوی لکاو، (ە) بۆ کەسی دووەمی تاک و (ن) بۆ کەسی دووەمی کۆ بەکاردێت.

ئەگەر سەرنج بدەينە ڕێژەی ئەو کارانەی لە ڕيزی ژمارە (١) بەشی (ئ) پيشاندراون (بنووسە ـ هەڵبگرە ـ ڕێک بکەوە) دەبينين داوا لە کەسی دووەمی تاک دەکرێت، کە کارێک بە ئەنجام بگەيەنێت، بەڵام لە ڕستەکانی بەشی (ب) (مەنووسە ــ هەڵمەگرە ـ ڕێک مەکەوە) داوا لە کەسی دووەمی تاک بکرێت بۆ نەکردنی کارێک کە بەهۆی ئامرازی (مە)وە نەرێکراوە.

هەروەهـا ئەگـەر سـەرنج بدەینە ڕێـژەی ئەو کارانـەی کە لە ڕیـزی ژمارە (٢) بەشـی (ئ) پیشـاندراون، کە بریتین لە (بکرِن ـ دابنیشـن ـ پێشـکەش بکەن) داوا لە کەسـی دووەمی کۆ دەکرێت بۆ کردنی کارێک، هەروەها ڕسـتەکانی بەشـی (ب) (مەکرِن ـ دامەنیشـن ـ پێشکەش مەکـەن) داوا لە کەسـی دووەمی کۆ دەکرێـت بۆ نەکردنی کارێک، کە بەهـۆی ئامرازی (مە) نەرێکراوە.

هەروەهـا ئـەو کارانەی ڕەگـی کاریان کۆتایـی بە پیتـی (نەبزوێن) هاتووە، ئـەوا لە ڕێژەی داخوازیـدا بەئاسـانی جێنـاوی کەسـی لـکاو (ە) یـان (ن) وەردەگرێـت وەک لە ڕسـتەکانی ژمـارە (١، ٢) پیشـاندراون، بـەڵام ئەگـەر ڕەگـی کارەکە کۆتایی بـە پیتی (بزوێـن) هاتبوو ئـەوا جێنـاوی لـکاوی (ە)ی کەسـی دووەمی تـاک دەرناکەوێـت، چونکە لە زمانـی کوردیدا دوو بزوێـن بـەدوای یەکدا نایەن* بەڵام جێناوی لکاوی کەسـی دووەمی کـۆ دەردەکەوێت، وەک لـە ڕسـتەکانی ڕیزی ژمـارە(٣)دا لەباری (ئـەرێ و نەرێ)دا پیشـاندراون.

شـایانی باسـە ئەگەر کارەکە لـەڕووی دارِشـتنەوە (دارِێژراو) یـان (لێکدراو) بێـت، لەکاتی ئاخاوتن و وتندا بەزۆری نیشـانەی کار (ب) دەرناکەوێت، بەڵام چاکتر وایە لەکاتی نووسـیندا بنووسرێت، وەک:

وەربگرە ـ وەرگرە

سەربخە ـ سەرخە

فریابکەوە ـ فریاکەوە

---

* چاوگی(هاتن) ڕەگەکەی(هێ)یە بۆ سوککردن دەبێتە(ێ) کاری داخوازی بەپێی دەستور دەبێتە(بێ – بێن) لێرەدا(ە) جێناوی کەسـی دووەمی تاک دەرناکەوێت. هەر لەم چاوگە بەبێ دەسـتور ڕێژەی داخوازی دەبێتە(وەرە – وەرن). چاوگی(چوون) ڕێژەی داخوازی بۆ کەسی دووەمی تاک لە دەستور لادەدات و دەبێتە(بچۆ).

دەسـتور

ڕێژەی داخوازی، ئەو ڕێژەیەیە کە قســەکەر بەشــێوەی داوا و فەرمان، داوا لە کەســی دووەمــی تاک، یــان دووەمی کۆ دەکات بۆ بەجێهێنان یــان بەجێ نەهێنانی کارێک.
بۆ دارِشــتنی کاری داخــوازی، ڕەگی کاری ڕانەبردوو وەردەگیرێ و نیشــانەی (بـ) لە پێشــییەوە دادەنرێــت و جێنــاوی کەســی لکاو (ە) بۆ کەســی دووەمی تــاک و (ن) بۆ کەســی دووەمی کــۆ لە دواوە پێــوە دەلکێنرێت*.

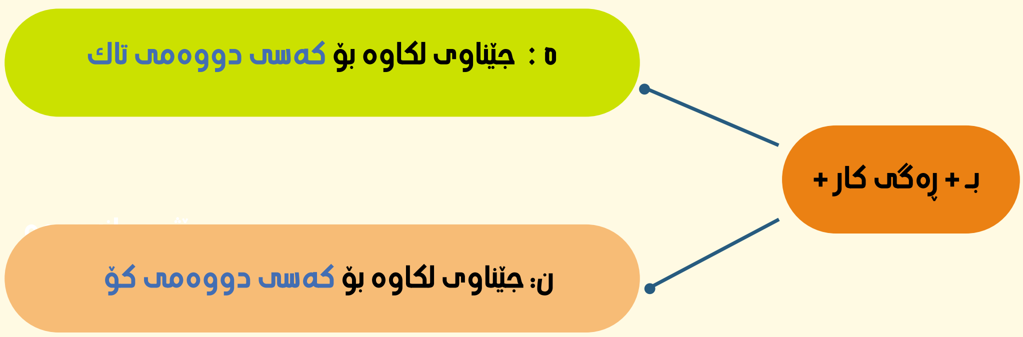

ڕانەبردوو	ڕەگ	ڕێژەی داخوازی
دەفرۆشێت	فرۆش	بفرۆشە ، بفرۆشن
دادەگرم	داگر	دابگرە ، دابگرن

(*) جێنــاوی لــکاوی (ە ــ ن) لەکاری داخوازی (تێپەڕ – تێنەپەڕ) ی (ســادە – دارێــژراو – لێکدراو) دەبن بــە بکەر و دەچنــە دوای ڕەگی کارەکە.

ڕاهێنان - ١

لەم ڕستانەی خوارەوەدا ئەو کارانەی کە بۆ شێوازی داخوازی بەکارهاتوون دەریان بهێنە:

١- پەخشانەکە بخوێنەوە.

٢- پەرلەمانی کوردستان بپارێزن.

٣- وەک هەنگ بگەڕێ گۆرانی بڵێ

لادە جار جاری بۆ بەرپێی گوڵێ

٤- وێنەکە مەشێوێنە.

ڕاهێنان - ٢

ئەم ڕستانەی خوارەوە شیبکەوە:

١- گۆڤارەکان چاپبکەن.

٢- پەخشانەکە بڵاوبکەوە.

٣- بەخۆشی بژی.

ڕاهێنان - ٣

وەڵامی ڕاست هەڵبژێرە:

١- (منداڵەکە جوان پەروەردەبکە). لەم ڕستەیەدا چی دەرنەکەوتووە؟

ئـ- جێناوی لکاو(ن) ب- جێناوی لکاو(ە) پ- نیشانەی کار ت- بەرکار

٢- لە کام لەم کارە داخوازییانە، جێناوی لکاوی (ە) دەرنەکەوتووە؟

ئـ- بنوو ب- لادە پ- بکە ت- هەموویان

٣- کامیان کاری داخوازییە و لە چاوگی (بوون) دروستکراوە؟

ئـ- ببەن ب- ببن پ- بکەن ت- بێن

٤- لە کام لەم کارە داخوازیانە دەگونجێت نیشانەی کار لاببرێ؟

ئـ- بهێنە   ب- بخوێنەوە   پ- دابنیشەوە   ت- بهۆنەوە

٥- (بە ئازادی بژی). کاری ڕستەکە بکەیتە دانانی دەبێتە:

ئـ- بژییت   ب- بژییێت   پ- بژییە   ت- بژیین

ڕاهێنان - ٤

لە ڕستەی (پرۆژەکە تەواوبکە).

١- کوا بکەری ئەم ڕستەیە؟

٢- ئایا دەتوانیت نیشانەی (ب) لەکارەکە بەکارنەهێنیت؟ چۆن؟

٣- وشەی (پرۆژەکە) شیبکەوە.

٤- شێوازی ڕستەکە بکە بە شێوازی دانانی.

٤- شێوازی مەرجی
(ڕستەی ئاوێتەی مەرج)

١- ئەگەر یەکبگرین، سەردەکەوین.

٢- هەتا ڕەنج نەکێشیت، گەنج نانۆشیت.

٣- کە ڕاپەڕین بەرپابوو، بەئامانج گەیشتین.

٤- کەی بایەخ بە پیشەسازی بدرێت، وڵات پێشدەکەوێت.

٥- ئەگەر نەورۆز هات، ئەم دێ چینە سەیرانێ.

٦- کەی چوویت بۆ کتێبخانە، گۆڤارەکە ببەوە.

ئەگەر سەرنج بدەینە ئەو ڕستانەی سەرەوە و چاوێک بە ڕێژەی کارەکان بخشێنین، کە تیایاندا بەکارهێنراون، دەبینین هەر ئەو کارانەن کە لە شێوازی ڕاگەیاندن یا دانانی یا داخوازی بەکارهێنراون، بەڵام مەبەست لەم ڕستانەدا گۆڕاوە، واتە کارەکان بۆ مەبەستی بنجی خۆیان کە (ڕاگەیاندن، دانانی، داخوازی)یە بەکارنەهێنراون، بەڵکو بۆ مەبەستی مەرج بەکارهێنراون.

ئینجا ئەگەر سەیری ڕستەکان بکەین، دەبینین. لە ڕستەی یەکەمدا کاری (یەک بگرن) ڕێژەکەی ڕانەبردووی دانانییە، کاری (سەردەکەوین) ڕێژەکەی ڕانەبردووی ڕاگەیاندنە ئەمە لەڕووی ڕێژەوە، بەڵام لەڕووی ناوەرۆکەوە هەردووکیان لەم شوێنەیاندا بۆ مەبەستی مەرج بەکارهێنراون.

واتە ڕودانی کاری (یەک بگرین) مەرجە بۆ ڕودانی کاری (سەردەکەوین).

لە ڕستەی دووەمدا کاری (ڕەنج نەکێشیت) ڕێژەکەی ڕانەبردووی دانانییە، کاری (گەنج نانۆشیت) ڕێژەکەی ڕانەبردووی ڕاگەیاندنە، ئەمە لەڕووی ڕێژەوە بەڵام لەڕووی ناوەرۆکەوە هەردووکیان لەم شوێنەیاندا بۆ مەبەستی مەرج بەکارهێنراون. واتە ڕوودانی کاری ڕەنج نەکێشیت مەرجە بۆ ڕودانی کاری گەنج نانۆشێت.

لە ڕستەی سێیەمدا کاری (بەرپابوو) ڕێژەکەی ڕابردووی نزیکی ڕاگەیاندنە، کاری (گەیشت) ڕێژەکەی ڕابردووی نزیکی ڕاگەیاندنە ئەمە لەڕووی ڕێژەوە بەڵام لەڕووی

ناوەرۆکەوە هەردووکیان لەم شوێنەیاندا بۆ مەبەستی مەرج بەکارهێنراون، بۆیە بەم شێوانەی ڕێژەی کار لە بەکارهێناندا دەگوترێ شێوازی مەرج.

لە ڕستەی چوارەمدا کاری (بایەخ بدرێت) ڕێژەکەی ڕانەبردووی دانانییە، کاری (پێشدەکەوێت) ڕێژەکەی ڕانەبردووی ڕاگەیاندنە ئەمە لەڕوی ڕێژەوە بەلام لەڕوی ناوەرۆکەوە هەردووکیان لەم شوێنەیاندا بۆ مەبەستی مەرج بەکارهێنراون. واتە ڕودانی کاری (بایەخ بدرێت) مەرجە بۆ ڕودان و ئەنجامدانی کاری (پێشدەکەوێت). بۆیە بەم شێوانەی ڕێژەی کار لە بەکارهێناندا دەگوترێ شێوازی مەرج.

لە ڕستەی پێنجەمدا کاری (هات) ڕێژەکەی ڕابردووی نزیکی ڕاگەیاندنەکاری (دێچین) ڕێژەکەی ڕانەبردووی ڕاگەیاندنە، ئەمە لە ڕوی ڕێژەوە، بەلام لە ڕوی ناوەرۆکەوە هەردووکیان لەم شوێنەیاندا بۆ مەبەستی مەرج بەکارهێنراون. واتە ڕودانی کاری (هات) مەرجە بۆ ڕودان و ئەنجامدانی کاری (دێ چین). بۆیە بەم شێوانەی ڕێژەی کار لەبەکار هێناندا دەگوترێ شێوازی مەرج.

لەڕستەی شەشەمدا کاری (چوو) ڕێژەکەی ڕابردووی نزیکی ڕاگەیاندنە، کاری (ببەوە) ڕێژەکەی داخوازییە، ئەمە لەڕوی ڕێژەوە بەلام لە ڕوی ناوەرۆکەوە هەردووکیان لەم شوێنەیاندا بۆ مەبەستی مەرج بەکارهێنراون. واتە ڕودانی کاری (چوو) مەرجە بۆ ڕودانی کاری (ببەوە). بۆیە بەم شێوانەی ڕێژەی کار لەبەکارهێناندا دەگوترێ شێوازی مەرج.

کەواتە لەم ڕستانەی سەرەوەدا ئەوەمان بۆ ئاشکرا دەبێت کە:

١- ڕستەی شێوازی مەرجی هەمیشە ڕستەیەکی ئاوێتەی مەرجە و لە دوو ڕستەی سادە پێکهاتووە.

ئ- ڕستەی کاری مەرج یا پاڕستە.

ب- ڕستەی وەلامی مەرج کە ڕستەیەکی سەرەکییە و مەبەستەکە لەم ڕستەیە دەردەکەوێت. هەروەها پێیدەگوترێت شاڕستە.

٢- لە ڕستەی ئاوێتەی مەرجدا (ڕستەی شێوازی مەرجیدا) کار ڕێژەی تایبەتی خۆی نییە، بەڵکو هەر ئەو کارانەن کە لە شێوازی (ڕاگەیاندن، دانانی، داخوازی) بەکارهێنراون بەلام لێرەدا بۆ مەبەستی بنجی خۆیان بەکارنەهێنراون، بەڵکو بۆمەبەستی مەرج بەکار هێنراون.

٣- لەڕستەی کاری مەرج (پاڕستە) ڕێژەی کار هەمیشە (ڕاگەیاندنە یا دانانییە)، لە ڕستەی وەلامی مەرجیشدا (شاڕستە) ڕێژەی کار هەمیشە (ڕاگەیاندنە یا داخوازییە).

٤- لە ڕستەی ئاوێتەی مەرجدا بەشێوەیەکی گشتی ڕستەی کاری مەرج دەکەوێتە سەرەتای ڕستەکە، بەڵام دەگونجێ هەندێ جار ڕستەی وەڵامی مەرج بکەوێتە سەرەتای ڕستەکە. وەک:

دەچین بۆ سەیران، کە نەورۆز هات.

کانیاوەکان دەبوژێنەوە، ئەگەر باران ببارێت.

٥- لە ڕستەی ئاوێتەی مەرجدا ئامرازی لێکدەر(تا، هەتا، کە، هەکە، کەی، ئەگەر....) پێیان دەگوترێ ئامرازی لێکدەری مەرج.

دەستور

ئـ- ئەگەر لەکاتی بەکارهێنانی کار لە ڕستەدا ڕودانی کارێک مەرج بێت بۆ ڕوودانی کارێکی تر، لەو بارەیدا بەو کارە، بەرێژەو ناوەرۆکییەوە دەگوترێ ڕستەی ئاوێتەی مەرج (شێوازی مەرج).

ب: ڕستەی ئاوێتەی مەرج لە دوو ڕستە پێکدێت:

ڕستەی کاری مەرج، ڕودان و بە ئەنجامگەیاندنی کاری ئەم ڕستەیە مەرجە بۆ ڕودانی کاری ڕستەی وەڵامی مەرج.

ڕستەی وەڵامی مەرج کە ڕستەیەکی سەرەکییە، ڕودان و بە ئەنجامگەیاندنی کاری ئەم ڕستەیە بەستراوەتەوە بە ڕودانی کاری ڕستەی کاری مەرج.

ڕاهێنان - ١

لەڕستەی ئاوێتەی مەرجدا چەند جۆرە کار هەیە؟ لە چ ڕێژەیەکدا دەبن و بۆ چ بەکاردەهێنرێن؟ بە نمونە ڕوونیبکەوە.

ڕاهێنان - ٢

لەڕستەی(زوو برۆ، کارەکە ئەنجام بدە).

١- هەردوو کار لە چ ڕێژەیەکدان؟

٢- بکەری هەردوو ڕستەکە دیاربکە؟

٣- لەکاری (برۆ) ڕێژەی ڕابردووی نزیکی دانانی دروستبکە و لەکاری (ئەنجامبدە) ڕێژەی ڕابردووی بەردەوامی ڕاگەیاندن دروستبکە، ئینجا ڕستەکە بەشێوەی ڕستەی ئاوێتەی مەرج بنووسەوە.

ڕاهێنان - ٣

وەڵامی ڕاست هەڵبژێرە:

١- لە شێوازی مەرجیدا کار بە چەند شێواز دەردەکەوێت؟

ئ- یەک　　ب- دوو　　پ- سێ　　ت- چوار

٢- لە شێوازی مەرجیدا کاری وەڵامی مەرج لە ڕێژەی:

ئ- ڕاگەیاندن و داخوازی　　ب- ڕاگەیاندن و دانانی

پ- ڕاگەیاندن　　ت- دانانی و داخوازی

٣- کەی بایەخ بە پیشەسازی بدرێت، وڵات پێشدەکەوێت. ئەگەر کاری مەرج بکەینە نەرێ ئەوا دەبێتە:

ئ- نادرێ　　ب- نەکەوێت　　پ- نەدرێ　　ت- ناکەوێت

٤- ئەگەر یارمەتیمان دابان، لە ڕوبارەکە دەپەڕینەوە.

کاری وەڵامی مەرج لە چ ڕێژەیەکدایە؟

ئ- ڕابردووی نزیکی دانانی　　ب- ڕابردووی بەردەوامی ڕاگەیاندن

پ- ڕانەبردووی ڕاگەیاندن　　ت- مەرجی

٥- لە ڕستەی (تا وانەکان نەخوێنن، نمرەی باش وەرناگرن). کاری وەڵامی مەرج لە چ ڕێژەیەکدایە؟

ئـ- ڕانەبردووی دانانی
ب- داخوازی
پ- ڕانەبردووی ڕاگەیاندن
ت- ڕابردووی بەردەوام

ڕاهێنان - ٤

لەڕستەی (کەی نەورۆز هات، ئاگری خۆشی هەڵدەکەین).

١- جۆری ڕستەکە دیاربکە.

٢- وشەی (کەی) شیبکەوە.

٣- وشەی (هات، هەڵدەکەین) شیبکەوە.

٤- ئەم ڕستەیە لە چەند ڕستە پێکهاتووە و هەریەکەیان چی پێدەگوترێت؟ ئایا دەتوانین جێیان بگۆڕین؟

ڕاهێنان - ٥

نمونەیەك لە شیکردنەوە.(ئەگەر ئەوان هاتبان، کارەکەیان ئەنجامدەدا) .

ئەگەر ئەوان هاتبان: ڕستەی کاری مەرجە.

ئەگەر: ئامرازی لێکدەری مەرجە.

ئەوان: جێناوی کەسی سەربەخۆیە، بۆ کەسی سێیەمی کۆ، بکەرە.

هاتبا: کاری ڕابردووی نزیکی دانانییە، لێرە بۆ مەرج بەکارهاتووە، کاری مەرجە، تێنەپەڕە.

ن: جێناوی کەسی لکاوە، بۆ کەسی سێیەمی کۆ، بۆ بکەر دەگەڕێتەوە.

کارەکەیان ئەنجامدەدا: ڕستەی وەڵامی مەرجە

کارەکە: ناوە، تاکە، ناسراوە، بەرکارە.

یان: جێناوی لکاوە بۆ کەسی سێیەمی کۆ، بکەرە.

ئەنجامدەدا: کاری ڕابردووی بەردەوامی ڕاگەیاندنە، لێرە بۆ مەرج بەکارهاتووە، کاری وەڵامی مەرجە، لێکدراوە، تێپەڕە.

تۆش ئەم ڕستانەی خوارەوە شیبکەوە.

ئـ: کەی بوویت بە ئەندازیار، گوندەکان ئاوەدانبکەوە.

ب: ئەگەر وانەکە باش بخوێنیت، دەردەچیت.

کاری چاوگی (بوون)

(أ)
کاری تەواوی تێپەر

١- بە مانای خاوەندارێتی:

پارەم هەبوو. پارەم هەیە. پارەم دەبێت.

٢- بە مانای منداڵبوون:

نازەنین منداڵی بوو. نازەنین منداڵی دەبێت.

(ب)
کاری تەواوی تێنەپەڕ

١- بەشێوەی (داڕێژراو، لێکدراو):

١- چراکە هەڵبوو. هەڵدەبێت.

٢- ئازاد ژ خەو ڕابوو. ڕادەبێت.

٣- کارەکە تەواوبوو. تەواودەبێت.

٤- کاوە سووربوو لەسەر بڕیارەکەی. سووردەبێت.

٢- بە مانای بوون (وجود):

من هەبووم. کورد هەیە. ئێمە دەبین.

(پ)
کاری ناتەواو

- تەواوکەری ڕاستەوخۆ:
١- کاوە مامۆستایە.
٢- ئاواتم خوێندن بوو.
٣- یەکەمەکە ئەو دەبێت.
٤- ئاهەنگەکە بەشەو بووە.
٥- هاوینەهەوارى شەقڵاوە فێنکە.

-تەواوکەرى بەیارێدە
١- ڕەنگە ئاوەکە بێت بە سەهۆڵ.
٢- سەرکەوتن بە تێکۆشانە.
٣- پێنووسەکەی تۆ بە من بوو.

(ت)
کاری یاریدەدەر

١- دەبوو لە گەڵیان چووبام.
٢- دەبوایە ئەوان هاتبووبان.
٣- دەبێت ئەمساڵ دەربچم.

چاوگی (بوون) وەک هەموو چاوگێکی دی، سەرچاوەیە بۆ دروستبوونی دەمەکانی کاری (ڕابردوو، ڕانەبردوو)، کە بریتین لە:

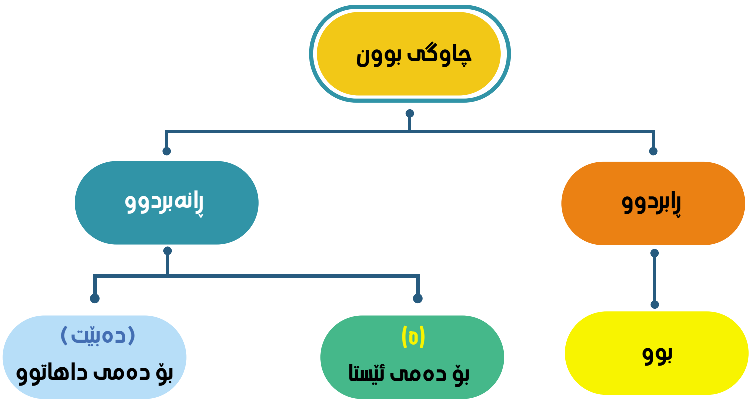

لە چاوگی بوون (هەبوون)، چوار جۆر کار دروستدەبێت:

یەکەم کاری تەواوی تێپەڕ

ئـەو کارانــەی لە چاوگی (بوون) پەیدادەبن، وەک کاری تەواوی تێپەڕ لە ڕســتەدا دەرەکەون، لــە کاتێکــدا ئەگــەر بــۆ خاوەندارێتی (تملک) یــان بۆ منداڵبــوون بەکارهات، ئــەو دەمە دەبنە کاری تــەواوی تێپــەڕ لــە ڕێــگای بەرکارەکانیانەوە، ئەرکەکانیــان ئەنجامــدەدەن، ئەم کارانە لەبنەڕەتــدا لــە چاوگی (بــوون – هەبوون)ەوە ســەرچاوەیان گرتووە، بەڵام (هــە) لە هەندێک باری ڕســتەدا دەرناکەوێت یان ناوترێت، هەروەک لە ڕســتەکانی بەشــی (ئ) دا دەردەکەون.

- پارەم هەبوو. پارەم هەیە. پارەم دەبێت.
- هەمبوو. هەمە. دەمبێت.
- نازەنین منداڵی بوو نازەنین منداڵی دەبێت منداڵی دەبێت

لە ڕستەی (پارەم هەبوو.........) (بوو) کاری تەواوی تێپەڕە، بەرکارەکەی وشەی (پارە)یە، جێناوەکەش (م)ە، کە بووە بە بکەری ڕستەکە.

لە ڕستەکانی (هەم بوو)(١) (هە) لەگەڵ کاری ڕابردوو (بوو) و ڕانەبردوو (ە) بۆ دەمی ئێستا دەرکەوتووە، بەڵام لە ڕانەبردوودا بۆ دەمی داهاتوو لە شێوەی (دەمبێت)دا کەوتووەتە بەر چاو.

لە ڕستەی (نازەنین منداڵی بوو) (بوو) کاری تەواوی تێپەڕە، بەرکارەکەی وشەی (منداڵ) ە. بکەرەکەشی (نازەنین)ە.

دووەم کاری تەواوی تێنەپەڕ

ئەگەر سەرنج بدەینە ڕستەکانی بەشی (ب) دەبینین:

کارەکان وەک کاری تەواوی تێنەپەڕ، لە ڕستەکاندا دەرکەوتوون بەتەنها ئەرکی بکەرەکانیان ئەنجامداوە و واتای ڕستەکانیان تەواوکردووە.

لــە ڕســتەی (١-٢)دا بەهــۆی پێشــگری (هــەڵ ، ڕا) وە کاری دارێژراوی تــەواوی تێنەپەڕیان پێکهێنــاوە، کــە بەتەنهــا ئەرکی بکەرەکانیــان ئەنجامــداوە، واتــای ڕســتەکانیان تەواوکــردووە، بــەڵام لــە ڕســتەی (٣ ، ٤)دا، کارەکان هەریەکەیان لەگــەڵ وشــەی (تــەواو، ســوور)دا کارێکی لێکدراوی تــەواوی تێنەپەڕیان پێکهێنــاوە، ئەرکی بکەرەکانیان گەیاندووەتە ئەنجام و واتای ڕستەکانیان تەواوکردووە.

ئەگەر بە واتای بوون (وجود) هات، ئەو دەمە دەبێتە کاری تەواوی تێنەپەڕ.

من هەبووم - من هەم - من دەبم

سێیەم کاری ناتەواو

لە هەندێک باری ڕستەدا کارەکانی (بوو- ە - دەبێت)، ناتوانێت ئەرکی نیهادەکانیان ئەنجامبدەن، یان واتای ڕستەکان تەواو بکەن، بەڵکو بۆ ئەو مەبەستە پێویستیان بە وشە یان بەشێکی تر دەبێت، بۆ ئەوەی ئەو ئەرکە تەواوبکەن، ئەو دەمە بەو کارانە دەوترێت کاری (ناتەواو)، ئەو وشەو بەشانەش، کە دەبنە پاڵپشت بۆ ئەو تەواوکردنە پێیان دەوترێت (تەواوکەر)، کە بریتین لە (ناو ، چاوگ ، جێناو ، هاوەڵناو، هاوەڵکار،)، کە بەشێوەی تەواوکەری ڕاستەوخۆ و تەواوکەری بەیاریدە ئەرکی تەواوکردنی کارە ناتەواوەکە ئەنجامدەدەن. لێرەدا با بزانین ئەم تەواوکردنە چۆن و بە چ شێوەیەک تەواودەکرێن، ئەگەر سەرنج بدەینە ڕستەکانی بەشی (پ) دەبنین:

لە ڕستەی (١)دا ناوی مامۆستا*، کە ناوێکی گشتییە، تەواوکەری ڕاستەوخۆی کاری (ە)ی ناتەواوە، ئەگەر ئەم ناوە نەبوایە، کاری (ە) لەگەڵ نیهادەکەیدا، نەیدەتوانی واتای ڕستەکە تەواوبکات.

لە ڕستەی (٢)دا، بە هەمان شێوە، چاوگی (خوێندن)، کە وەک ئەرکی تەواوکەری ڕاستەوخۆ کاری (بوو) ناتەواوی وەرگرتووە، ئەگەر ئەم چاوگە نەبوایە، کاری ناتەواوی (بوو) لەگەڵ نیهادەکەیدا، نەیدەتوانی واتای ڕستەکە تەواوبکات.

لە ڕستەی (٣)دا، جێناوی سەربەخۆی (ئەو) ئەرکی تەواوکردنی کاری (دەبێت)ی ناتەواوی وەرگرتووە، ئەگەر ئەم جێناوە نەبوایە، کاری (دەبێت) لەگەڵ نیهادەکەیدا نەیدەتوانی واتای ڕستەکە تەواوبکات.

لە ڕستەی (٤)دا، هاوەڵکاری (بەشەو) ئەرکی تەواوکردنی (بوو)ی ناتەواوی وەرگرتووە، ئەگەر ئەم هاوەڵکارە نەبوایە کاری ناتەواوی (بوو) لەگەڵ نیهادەکەیدا نەیدەتوانی واتای ڕستەکە تەواوبکات.

لە ڕستەی (٥)دا، هاوەڵناوی چۆنیەتی (فێنک) ئەرکی تەواوکردنی کاری (ە)ی ناتەواوی وەرگرتووە، ئەگەر ئەم هاوەڵناوە نەبوایە، کاری (ە) لەگەڵ نیهادەکەی دا نەیدەتوانی واتای ڕستەکە تەواوبکات.

ئەگەر سەرنج بدەینە ڕستەکانی کۆمەڵەکەی تر دەبینین:

لە ڕستەی (١)دا، ناوی (سەهۆڵ) تەواوکەری بەیاریدەی کاری ناتەواوی (دەبێت)ە، ئەگەر ئەم ناوە نەبوایە، کاری ناتەواوی دەبێت لەگەڵ نیهادەکەیدا، نەیدەتوانی واتای ڕستەکە

* هەموو ناو و گرێیێکی ناوی دەبن بە تەواوکەر بۆ کاری ناتەواو.

تەواوبکات، بوونایەتی و ئەو گۆڕانکارییە دەربخات، کە بەسەر ناوەکەدا هاتووە.

لە ڕستەی (٢) دا، چاوگی (تێکۆشان) کە تەواوکەری بەیاریدەی کاری ناتەواوی(ە) یە ئەگەر ئەم چاوگە نەبوایە، کاری ناتەواوی(ە) لەگەڵ نیهادەکەیدا، نەیدەتوانی واتای ڕستەکەی تەواو بکات.*

لە ڕستەی (٣)دا، جێناوی کەسی سەربەخۆی (من) تەواوکەری بەیاریدەی کاری (بوو)ی ناتەواوە، ئەگەر ئەم جێناوە نەبوایە، کاری (بوو)ی ناتەواو لەگەڵ نیهادەکەیدا، نەیدەتوانی واتای ڕستەکە تەواوبکات و ئەو گۆڕانکارییە پیشانبدات، کە لە جێناوی (تۆ)وە چووە بۆ جێناوی (من).

لێرەدا پێویستە ئەوە بزانرێت، کە هەرچی(هاوەڵناو، هاوەڵکار)، بە شێوەی تەواوکەری ڕاستەوخۆ، کاری ناتەواو تەواودەکەن.

چوارەم کاری یاریدەدەر

هەر ئەم کارە لە چەند بارێکی تردا وەک کاری یاریدەدەر، لەگەڵ کارەکانی شێوازی دانانی دەردەکەون، هەروەک لە ڕستەکانی بەشی (ت)دا، لە شێوەی (دەبوو، دەبوایە، دەبێت)، کە هەمیشە دەکەونە پێش کارە سەرەکییەکانەوە، بۆ دەرخستنی هەندێک لایەنی ڕێزمانی بۆ کارە سەرەکییەکان.

نەرێکردنی ئەم کارە:

أ- دەمی ڕابردوو:

بە دانانی نیشانەی (نە)ی نەرێ لەبەردەم کارەکەدا.

پارەم هەبوو. ← پارەم نەبوو.

ئاهەنگەکە بەشەو بوو. ← ئاهەنگەکە بەشەو نەبوو.

دەبوو. ← نەدەبوو.

ب- دەمی ئێستا:

بە دانانی نیشانەی (نی) لەبەردەم کارەکەدا.

پارەم هەیە. ← پارەم نییە.

کاوە مامۆستایە. ← کاوە مامۆستا نییە.

* هەموو جێناوێکی سەربەخۆ(کەسی سەربەخۆ، پرس، خۆیی، نادیار، نیشانە) هەروەها جێناوی هەیی لەگەڵ دیارخەرەکەی دەبن بە تەواوکەری کاری ناتەواو.

پ- دەمی ڕانەبردوو

بە گۆڕینی نیشانەی (دە) بە نیشانەی (نا)

پارەم دەبێت. ← پارەم نابێت.

ئاوەکە دەبێت بە سەهۆڵ. ← ئاوەکە نابێت بە سەهۆڵ.

هەروەها دەبێت ئاماژە بەوە بکەین کە:

١- کاری ناتەواو لە ڕووی کاریگەرییەوە (تێنەپەڕە).

٢- کاری (بوو- ە – دەبێت) لە هەموو بارێکدا ناکرێت بە بکەرنادیار.

٣- کاری ناتەواو (ە) بۆ دەمی ئێستا لە ڕستەدا دەرناکەوێت، ئەگەر جێناوە کەسییە لکاوەکان دیار و ئاشکرابن (م ، ین ، یت ، ن ، (-) ، ن)، بە واتا کارەکە بکەوێتە نێوان (وشەکە)* و جێناوە کەسییە لکاوەکان

کوردم	کوردین
کوردیت	کوردن
کوردە	کوردن

دەستور

ئەو کارانەی لە چاوگی (بوون)ەوە وەردەگیرێن، ئەگەر بۆ خاوەنداریتی (تملک) یان منداڵبوون بەکارهاتن، دەبنە کاری تەواوی تێپەڕ.

بەشێوەیەکی گشتی، پێشگر، کە دەچێتە سەر ئەو جۆرە کارانە، کارەکە دەکەن بە کاری تەواوی تێنەپەڕی داڕێژراو.

کاری لێکدراو، کە لە چاوگی (بوون)ەوە، وەردەگیرێت کە وشە واتادارەکەی بوو بە واتا بۆ کارەکە، ئەو دەمەکارەکە دەکات بە کارێکی تەواوی لێکدراوی تێنەپەڕ.

بەمانای بوون (وجود) هات تەواوی تێنەپەڕە.

ئەگەر کاری (بوو- ە- دەبێت) نەیتوانی بە تەنها واتای ڕستەکە تەواوبکات، پێویستی بە وشە یان بەشێکی تر هەبوو، ئەو دەمە ئەو کارانە دەبنەکاری ناتەواو.

ئەو بابەتە ڕێزمانییانەی کاری ناتەواو تەواودەکەن، وەکو تەواوکەری ڕاستەوخۆ و تەواوکەری بە یاریدە، بریتین لە (ناو- جێناو- چاوگ).

ئەو کارە یاریدەدەرانەی لە چاوگ (بوون) وەردەگیرێن ئەمانەن:

(دەبوو – دەبوایە – دەبێت) کە لەگەڵ ڕستەی شێوازی دانانیدا بەکاردێت.

(*) مەبەست لە وشە (ناو- چاوگ- هاوەڵکار- هاوەڵناو- جێناوە سەربەخۆکان)ە.

ئەرکی (ە) لە ڕێزمانی کوردیدا

١ دەبێتە کاری ناتەواو لە ڕستەی سادەدا، ئەگەر کاری سەرەکی لە ڕستەدا نەبوو. بۆ نمونە:

بەرزترین لوتکە لە چیاکانی کوردستاندا، ئاراراتە.

٢ دەبێتە جێناوی لکاو بۆ کەسی دووەمی تاک لە کاری داخوازیدا، ئەرکی بکەر دەبینێت. بۆ نمونە:

بخوێنە، تا دەربچیت.

٣ دەبێتــە جێنــاوی کەســی لــکاو. بــۆ کەســی ســێیەمی تاک لەگــەڵ کاری ڕانەبــردوو لە کرمانجی ســەرووداﷺ. بــۆ نمونە:

ئەو چیرۆکێ دنڤیسە.

ئەو دێ کەڤە.

٤ دەبێتە پاشگر لەگەڵ هەندێک قەدی چاوگدا بۆ دروستکردنی هاوەڵناوی کراوی دارێژراو

کرد ⟵ کردە ، برد ⟵ بردە.

کوشت ⟵ کوشتە.

٥ دەبێتە پاشگر لەگەڵ ناو یان هاوەڵناویان ڕەگی کار بۆ دروستکردنی وشەی نوێ.

١. هاوەڵناو + پاشگر: چاک ⟵ چاکە ، سەوز ⟵ سەوزە.

٢. نــاو + پاشـــگر: دەست ⟵ دەستە.

٣. ڕەگی کار + پاشگر : پرس ⟵ پرسە

٦ دەبێتە ئامرازی پێناسین، کە کورتکراوەی (ەکە)ی ناساندنە.

ژنە هەژاربوو، بۆیە دەگریا.

٧ دەبێتە ئامرازی لێکدان بۆ دروستکردنی وشەی لێکدراو. بۆ نمونە:

ڕەشەبا ، گوڵەگەنم ، مانگەشەو ، پیرەمێرد ، کێوەڕەش

(﹡) لە هەندێ ناوچەی ئەم شێوەزارەدا وای لێدێت، ئەگینا لە ناوچەکانی تر دەگوترێت: (ئەو دەرسێ دنڤیسیت).

٨ دەبێتــە ئامــرازی پەیوەندی، دەلکێــت بە کاری ڕابــردوو، ڕانەبردوو، داخــوازی جێگای ئامــرازی (بۆ ، بــە) دەگرێتەوە.

• (ە ← بۆ):

کاوە هاتە لامان. | کاوە هات بۆ لامان.

• (ە ← بە):

ئازاد دەبێتە ئەندازیار. | ئازاد دەبێت بە ئەندازیار.

• (ە ← بۆ):

بڕۆنە دەرێ. | بڕۆن بۆ دەرێ.

٩ دەبێتە ئامرازی بانگکردن، بە دوای ناودا دێت بۆ مەبەستی بانگکردن:

کوڕە، بخوێنە. بەرچاوت تەمە. کوڕە، هەوڵبدە.

١٠ دەبێتــە ئامــرازی دانەپاڵ و گرێی ناوی دروســتدەکات لــەو کاتەی کە لەنێــوان ناوێکی ناســراو، دیارخــراو بە هاوەڵنــاوی چۆنیەتی دێــت بۆ نمونە:

مەڕە لاوازەکە، هەنارە مزرەکە، سێوە سوورەکان

ڕاهێنان - ١

لەم ڕستانەی خوارەوەدا ئەو کارانەی، کە لە چاوگی (بوون)ەوە وەرگیراون دەربهێنە؟ جۆرەکانیان دەستنیشان بکە؟

١- گەلی کورد سووربوو لەسەر بەدیهێنانی مافەکانی.

٢- دەبێت یەکرێزی گەل بپارێزین.

٣- کە دایکیان منداڵی بوو، منداڵەکە نەخۆش بوو.

٤- کێشەی ئاوارەکانی کەرکوک کەی پەیدابوو؟

٥- باوکیان لەخەو ڕابوو.

ڕاهێنان - ٢

ئەرکی (ە) لەم ڕستانەی خوارەوەدا، دەستنیشان بکە لەگەڵ ڕوونکردنەوەی پێویست؟

١- کورە، بە دانیشتن ماڵت وێرانە.

٢- بخوێنە، چونکە خوێندن سارێژکەری برینەکانتە.

٣- ڕەشەبای سلێمانی بەهێزە.

٤- چیرۆکەکێ بنقیسە.

٥- منداڵە گەمەی دەکرد، دایکەش تەماشایدەکرد.

ڕاهێنان - ٣

وەڵامی ڕاست هەڵبژێرە.

١- کاری چاوگی بوون بە واتای بوون (وجود) بێت دەبێتە:

ئ- کاری یاریدەدەر　　　ب- کاری ناتەواو

پ- کاری تەواوی تێپەر　　　ت- کاری تەواوی تێنەپەر

٢- کام لەم ڕستانە کارەکەی ناتەواوە؟

ئ- ئەندازیارەکە لێهاتووبوو.　　　ب- دەبوو تاقیکردنەوە کرابا.

پ- منداڵێکی بوو.　　　ت- منداڵی هەبوو.

٣- لە ڕستەی (ئەوان لە ئاهەنگەکە ئامادەبوون) کاری ڕستەکە.

ئـ- ناتەواوە
ب- تەواوی تێپەڕە
پ- تەواوی تێنەپەڕە
ت- یاریدەدەرە

٤- لە ڕستەی (من کوردم) وشەی (کورد) ئەرکی چییە؟

ئـ- بکەرە
ب- نیهادە
پ- بەرکارە
ت- تەواوکەری ڕاستەوخۆی کاری ناتەواوە

٥- لە ڕستەی (چیاکانی کوردستان بڵندن) چی دەرنەکەوتووە؟

ئـ- ئامرازی دانەپاڵ
ب- کاری ناتەواو
پ- نیهاد
ت- بکەر

٦- گوڵەهێرۆکە جوانە. ئەرکی بزوێنی (ە)ی نێوان هەردوو وشەی (گوڵ .....هێرۆ)

ئـ- ئامرازی دانەپاڵ
ب- ئامرازی لێکدان
پ- ئامرازی بانگکردن
ت- ئامرازی پێناسین

٧-(هەنارە مزرەکە خۆش بوو.) ئەرکی بزوێنی (ە)ی نێوان هەردوو وشەی (هەنار ..... مزرەکە)

ئـ- ئامرازی دانەپاڵ
ب- ئامرازی لێکدان
پ- ئامرازی بانگکردن
ت- ئامرازی پێناسین

٨- کوڕە هەژارە. ئەرکی بزوێنی(ە)ی دوای (کوڕ)

ئـ- ئامرازی دانەپاڵ
ب- ئامرازی لێکدان
پ- ئامرازی بانگکردن
ت- ئامرازی پێناسین

٩- چاکە بە خەڵکی بکە. ئەرکی بزوێنی(ە)ی دوای (چاک)

ئـ- ئامرازی لێکدان
ب- کاری ناتەواو
پ- پاشگرە
ت- ئامرازی پێناسین

١٠- منداڵەکە ناڕواتە قوتابخانە. ئەرکی بزوێنی(ە)ی نێوان (ناڕوات) و (قوتابخانە)

ئـ- ئامرازی دانەپاڵ
ب- ئامرازی پەیوەندی
پ- ئامرازی بانگکردن
ت- ئامرازی پێناسین

ئەرکی جێناوە کەسییە لکاوەکان

یەکەم: وەک بکەر

- أ -

١- دوێنێ، گۆڤارێکم کڕی.
دوێنێ کڕیم.
٢- گۆڤارەکەم هەڵگرتبوو.
هەڵم گرتبوو.
٣- قوتابییەکەم بانگ دەکرد.
بانگم دەکرد.
٤- تاوانبارەکەم دەستنیشان کردووە.
دەستنیشانم کردووە.

- ب -

١- پێرێ چووم بۆ کەرکوک.
٢- لە تاقیکردنەوەکەدا بەیەکەم دەرچووم.
٣- خێرا هاتمەوە.
٤-سەرکەوتینەوە سەر شاخەکە.

- پ -

١- وانەکە دەخوێنێت.
٢- گوندەکان ئاوەدان دەکەنەوە.
٣- لەپێناو نیشتیماندا تێدەکۆشین.

- ت -

١- نامەکە بروێنە.
٢- ناوی خوێندکارەکان تۆمار بکەن.

مەبەست لە ئەرکی جیناوە کەسییە لکاوەکان لە دەوری بکەردا، ئەوەیە، کە هەروەک چۆن ناو، یان جێناوە سەربەخۆکان بە هەموو جۆرەکانییانەوە، لە ڕستەدا دەبن بە بکەر، هەروەک لە قۆناغەکانی ڕابردووی خوێندنا ڕوونکراوەتەوەو دەرخراوە، هەر بەم جۆرەش جێناوە لکاوەکان دەبنە بکەر لە ڕستەدا، جا ئەگەر بە وردی سەیری ڕستەکانی پێشوو بکەین دەبینین:

یەکەم

لە هەموو ڕستەکانی بەشی (ئـ) دا کارەکان هەموویان کاری ڕابردووی تێپەڕن، هەیانە (سادە یان ناسادە) و لێرەدا شوێنی جیناوە کەسییە لکاوەکان، ئەوانەی دەبنە بکەر نیشاندەدەین.

أ ئەگەر کاری ڕستەکە ڕابردووی تێپەڕی سادە بێت و بەرکار لە ناو ڕستەکەدا باسکرابێت، ئەوا هەمیشە جێناوی لکاوی بکەر دەچێتە دوای بەرکارەکە، وەک لە ڕستەی یەکەمی بەشی (ئ) دا دەرکەوتووە، لەم ڕستەیەدا وشەی (گۆڤارێک) بەرکارە و جێناوی کەسی لکاوی (م) بکەری کارەکەیە و کارەکەش ڕابردووی تێپەڕی سادەیە و ئەگەر بەرکار، باسنەکرێت جێناوی لکاو دەچێتە کۆتایی کارەکە وەک کڕیم.

ب ئەگەر کاری ڕستەکە ڕابردووی تێپەڕی (ناسادە) بوو، بەرکار باسکرابوو، ئەوا دیسان جێناوی لکاوی بکەر دەچێتە دوای بەرکارەکەوە، وەک لە ڕستەکانی (٢-٣)ی بەشی (ئـ)دا دەرکەوتووە، بەڵام ئەگەر بەرکارەکە باس نەکرابوو، ئەوا جێناوی کەسی لکاوی بکەر دەچێتە دوای بەشی یەکەمی کارەکە وەک: (هەڵم گرتبوو، بانگم دەکرد).

پ ئەگەر کارە لێکدراوەکە لە سێ وشەی واتادار یان زیاتر پێکهاتبوو، واتە بەشی یەکەمی کارە لێکدراوەکە وشەیەکی لێکدراو بوو، ئەوا جێناوی کەسی لکاوی بکەر دەکەوێتە دوای وشە لێکدراوەکە کاتێک بەرکار لادەبرێت ، وەک لە ڕستەی (٤)ی بەشی (ئ)دا دەرکەوتووە، ئەگەر سەیری جێناوە لکاوەکان بکەین لە ڕستەکانی بەشی (ئـ)دا، دەبینین لە هەموویاندا جێناوی کەسی لکاو (م)ە، جا دەتوانین بەپێی مەبەست لە بری ئەم جێناوە، جێناوەکانی (م- مان، ت - تان، ی- یان) بەڕیز بەکاربهێنین.

دووەم

ئەگەر كاری ڕستەكە، كارێكی ڕابردووی تێنەپەڕ بوو، ئەوا جێناوە كەسییە لكاوەكانی (م ، ین ، یت ، ن، Ø ، ن) دەبنە بكەر و دەچنە كۆتایی كاری ڕستەكە، جا كارەكە (سادە، ناسادە) بێت، خۆ ئەگەر كاری ڕستەكە (ناسادە) بوو، بە پاشگری (ەوە) كۆتایی هاتبوو، ئەوا جێناوی كەسی لكاوی بكەر دەكەوێتە پێش ئەم پاشگرە، وەك لە ڕستەكانی (٣-٤)ی بەشی (ب) پیشاندراوە، هەروەها پێویستە ئاماژە بەوە بكەین*.

ئەگەر كاری ڕستەكە ڕانەبردووی (تێپەڕ و تێنەپەڕ) بێت، ئەوا جێناوە كەسیە لكاوەكانی كۆمەڵەی (م، ین- یت، ن – (ات / ێت) ، ن) دەبنە بكەرو دەچنە دوای ڕەگی كارەكە.

سێیەم

ئەگەر كاری ڕستەكە (سادە و ناسادە) بێت. جێناوی كەسی لكاوی بكەر بۆ كەسی سێیەمی تاك بەپێی پیتی كۆتایی ڕەگی كارەكە دەگۆڕێت، ئەگەر ڕەگی كارەكە بە پیتی بزوێنی (ە ، ۆ) كۆتایی هاتبوو، جێناوی كەسی لكاوی (ات) بەكاردەهێنرێت، وەك (دەشوات – دەڕواتەوە- دادەخات- چاپدەكات ......)، بەڵام ئەگەر ڕەگی كارەكە بە پیتی (بزوێنی (ە، ۆ) كۆتایی نەهاتبوو ئەوا جێناوی كەسی لكاوی (ێت) بەكاردەهێنرێت، وەك (دەنووسێت – هەڵدەفڕێت – دەفرۆشێت... هتد).

چوارەم

ئەگەر كاری ڕستەی داخوازی (تێپەڕ یان تێنەپەڕ)ی (سادە و ناسادە) بێت ئەوا جێناوە كەسییە لكاوەكانی (ە- ن) دەبن بە بكەر و دەچنە دوای ڕەگی كارەكە.

(*) ئەگەر كاری ڕستەكە ڕابردووی تێنەپەڕ بێت، ئەوا جێناوی كەسی لكاوی بكەر بۆ كەسی سێیەمی تاك دەرناكەوێت. وەك: (لە باخچەكە دانیشت)،

دەستور

١- ئەگەر کاری ڕستەکە ڕابردووی تێپەڕ بێت جێناوە کەسییە لکاوەکانی(م - مان، ت - تان، ی ــ یان) دەبنە بکەری ڕستەکە و شوێنیان لەناو ڕستەکە دەگۆڕێت:

ئ ــ ئەگەر کارەکە (سادە و ناسادە)بێت و بەرکار باسکرابێت، ئەوا جێناوی کەسی لکاوی بکەر دەچێتە دوای بەرکارەکە.

ب - بەڵام ئەگەر بەرکارەکە باس نەکرابێت، کارەکەش سادە بێت، ئەوا جێناوە کەسییەلکاوەکان دەچنە سەر کارە سادەکە ئەگەر لە دەمی ڕابردووی نزیک و دووری ڕاگەیاندن بوو جێناوەکان دەچنە کۆتایی کارەکە. بەڵام ئەگەر لە دەمی ڕابردووی بەردەوامی ڕاگەیاندن بوو جێناوەکان دەچنە دوای نیشانەی (دە)، خۆ ئەگەر لە دەمی ڕابردووی تەواوی ڕاگەیاندن بوو جێناوەکان دەچنە نێوان نیشانەی (وە) / (ووە).

خۆ ئەگەر کارەکە(ناسادە) بوو، ئەوا دەچنە دوای بەشی یەکەمی کارەکە.

٢-

ئ ــ بەڵام ئەگەر کاری ڕستەکە (ڕابردووی تێنەپەڕ) بێت، جێناوە کەسییە لکاوەکانی کۆمەڵەی (م - ین، یت - ن، (Ø) - ن) ئەرکی بکەر دەبینن و دەکەونە کۆتایی کارەکە.

ب ــ ئەگەر کاری ڕستەکە (ڕانەبردووی تێنەپەڕ و تێپەڕ) بێت، جێناوە کەسییە لکاوەکانی کۆمەڵەی (م - ین، یت - ن) (ێت - ات) ــ ن) دەکەونە دوایی ڕەگی کارەکەوە.

٣- ئەگەر کارەکە داخوازی بێت ئەوا جێناوی کەسی لکاوی (ە ــ ن) دەبن بە بکەر و دەکەونە دوای ڕەگی کارەکە.

ڕاهێنان - ١

كەی ئەم جێناوە كەسییە لكاوانەی خوارەوە لەناو ڕستەكەدا وەك بكەر دەوری خۆیان دەبینن، بۆ هەریەكەیان نمونەیەك بهێنەوە.

(ات، مان، ین، ە)

ڕاهێنان - ٢

لە ڕستەی (وتارەكەت بڵاوكردووەتەوە).

١- كاری ڕستەكە لە چ ڕێژەیەكدایە؟ چۆن دروستكراوە؟

٢- (ت) لە كۆتایی وتارەكەت چییە و ئەركی چییە؟ بۆچی خراوەتە ئەوێ؟

٣- وشەی وتارەكە شیبكەوە.

٤- ئەگەر وشەی وتارەكە لاببرێت (ت) دەچێتە كوێ؟ بۆچی؟

ڕاهێنان - ٣

وەڵامی ڕاست هەڵبژێرە.

١- (باخچەكەیان بۆ ڕازاندەوە). جێناوی لكاوی (یان) ئەركی بریتییە لە:

ئـ- بكەر   ب- بەركار   پ- تەواوكەری بەیاریدە   ت- دیارخەری ناو

٢- (تاوانبارەكەمان دەستنیشانكردووە). ئەگەر (بەركار) لابدەین (مان) دەچێتە:

ئـ- دوای (دەست)   ب- دوای بەشی یەكەمی كارەكە

پ- نێوان نیشانەی كار   ت- كۆتایی كار

٣- لە ڕستەی (ناوی خوێندكاران تۆماربكە) چی دەرنەكەوتووە.

ئـ- بكەر   ب- بەركار

پ- تەواوكەری بەیاریدە   ت- دیارخەری ناو

٤- (کلتوری کورد دەپاریزێت)، بگۆڕین بۆ ڕابردووی نزیکی ڕاگەیاندن دەبێتە:

ئ- کلتوری کوردیان پاراست. ب- کلتوری کوردمان پاراست.

پ- کلتوری کوردتان پاراست. ت- کلتوری کوردی پاراست.

٥- لە کام لەم کارانە جێناوی لکاوی بکەر دەچێتە کۆتایی کارەکە:

ئ- ئاوەدانکردبوو ب- یارمەتیدابوو

پ- فێردەبوو ت- دادەمـەزراند

ڕاهێنان - ٤

لە ڕستەی (لە وانەکان باش تێگەیشتووە).

١- بکەری ڕستەکە دەستنیشانبکە ؟ بۆچی؟

٢- کاری ڕســتەکە بگـۆڕە بـۆ ڕێـژەی ڕانەبردووی ڕاگەیانـدن، چ گۆڕانێـک ڕودەدات بینووسەوە.

٣- وشـەی (وانەکان) شیبکەوە.

٤- وشـەی (باش) چییە؟ ئەرکی چییە؟

ئەرکی جێناوە کەسییە لکاوەکان

دووەم- وەک بەرکار

ئـ (م ـمان ، ت ـتان ، ی ـیان)	
١- بم بەخشن. بی بەخشن.	بمان بەخشن. بیان بەخشن.
٢- وەرم بگرە. وەری بگرە.	وەرمان بگرە. وەریان بگرە.
٣- بانگم بکەن. بانگی بکەن.	بانگمان بکەن. بانگیان بکەن.

ب :	
١- دەم ناسێت.	دەمان ناسێت.
٢- هەڵت دەبژێرن.	هەڵتان دەبژێرن.
٣- هانی دەدات.	هانیان دەدات.

پ:

(١)	(٢)
گرتمی- گرتینی گرتیتی- گرتنی گرتی- گرتنی	گرتمی- گرتمانی گرتتی- گرتتانی گرتی- گرتیانی
هەڵی بژاردم- هەڵی بژاردین هەڵی بژاردیت- هەڵی بژاردن هەڵی بژارد- هەڵی بژاردن	هەڵمی بژارد- هەڵمانی بژارد هەڵتی بژارد- هەڵتانی بژارد هەڵی بژارد- هەڵیانی بژارد
پەروەردەی کردم- پەروەردەی کردین پەروەردەی کردیت- پەروەردەی کردن پەروەردەی کرد- پەروەردەی کردن	ڕزگارمی کرد- ڕزگارمانی کرد ڕزگارتی کرد- ڕزگارتانی کرد ڕزگاری کرد- ڕزگاریانی کرد

لەمەو پێش ئەوە فێربووین، کە بەرکار هەمیشە لەگەڵ کاری تێپەڕ دێتەکایەوە، ئینجا لێرەدا دەمانەوێت بزانین، کە جێناوە کەسییە لکاوەکان چۆن دەبنە بەرکار لە ڕستەدا؟ لەوەلامدا دەڵێین، جێناوە کەسییە لکاوەکان دەبنە بەرکار لە ڕستەدا بەم شێوەیەی خوارەوە:

أ ئەگەر سەیری ڕستەکانی بەشی (ئ) بکەین، دەبینین کارەکانی (ببەخشن، وەربگرە ، بانگ بکەن) هەموویان کاری داخوازی تێپەڕن، لەگەڵ ئەم کارانەدا کۆمەڵە جێناوی کەسیی لکاوی (م ــ مان ، ی ـ یان) دەبنە بەرکار، جا ئەگەر کاری داخوازی تێپەڕ (سادە) بوو، ئەوا جێناوی کەسیی لکاو لە دەوری بەرکاردا دەچێتە دوای نیشانەی (ب) وەکو لە ڕستەی (بم بەخشن ـ بمان بەخشن ......) دیارە، بەلام ئەگەر کاری داخوازی تێپەڕ (ناسادە) بوو، جێناوی کەسیی لکاو لە دەوری بەرکاردا دەچێتە دوای بەشی یەکەمی کارەکەوە، وەکو لە ڕستەکانی (وەرم بگرە ـ وەرمان بگرە.....) یان (بانگم بکەن ـ بانگمان بکەن......) پیشاندراوە.

ب ئەگەر سەیری ڕستەکانی بەشی (ب) بکەین، دەبینین کارەکانی (دەناسێت ، هەڵدەبژێرن، هاندەدات) هەموویان کاری ڕانەبردووی تێپەڕن، لەگەڵ ئەم کارانەدا کۆمەڵەی جێناوی کەسیی لکاو (م ـ مان ، ت ـ تان ، ی ـ یان) دەبنە بەرکار، جا ئەگەر کاری ڕانەبردووی تێپەڕ سادە بێت، جێناوی لکاوی بەرکار دەچێتە دوای نیشانەی (دە) وەکو لە ڕستەکانی (دەم ناسێت ـ دەمان ناسێت ....) پیشاندراوە، بەلام ئەگەر کاری ڕانەبردووی تێپەڕ (ناسادە) بێت ئەوا جێناوی کەسیی لکاوی بەرکار دەچێتە دوای بەشی یەکەمی کارەوە، وەکو لە ڕستەکانی (هەڵت دەبژێرن ـ هەڵتان دەبژێرن.....)، یان (هانی دەدات ـ هانیان دەدات) دا پیشاندراوە.

پ ئەگەر سەیری ڕستەکانی بەشی (پ) بکەین، دەبینین کارەکانی (گرت ـ هەڵبژارد ـ پەروەردەکرد ـ ڕزگار کرد) ڕابردووی تێپەڕن، لەگەڵ ئەم کارانەدا هەردوو کۆمەڵە جێناوە کەسییە لکاوەکان دەبنە بەرکار لە دوو شێوەدا:

یەکەم

کۆمەڵە جێناوی کەسیی لکاو (م ـ ین ، یت ـ ن ، Ø ـ ن) دەبنە بەرکار، جا ئەگەر کارەکە (سادە) بێت، ئەوا جێناوی لکاوی بەرکار دوای جێناوی لکاوی بکەر دەکەون، ئەگەر کەسی یەکەم یا دووەم (تاک و کۆ) بکەری ڕستەکە بن وەک: (گرتمن ــ ناردمیت ـ گرتتن ـ گرتتانن).

خۆ ئەگەر جێناوی لکاوی بکەر کەسی سێیەمی تاک یان کۆ بێت، ئەوا جێناوی کەسیی لکاوی بەرکار پێش جێناوی کەسیی لکاوی بکەر دەکەوێت، وەک (گرتمی ــ گرتنی ـ ناردمیان).

خۆ ئەگەر کارەکە(داڕێژاو یان لێکدراو) بێت، ئەوا جێناوی کەسی لکاوی بەرکار دەچنە کۆتایی کارەوە، وەک لە ڕستەکانی (هەڵی بژاردم ـ هەڵی بژاردین....) یان پەروەردەی کردم ـ پەروەردەی کردین...) پیشاندراون.

دووەم

کۆمەڵە جێناوی کەسیی لکاو (م ـ مان، ت ـ تان ، ی ـ یان) دەبنە بەرکار، ئەگەر کاری ڕستەکە ڕابردووی تێپەڕی (سادە) بێت، ئەوا کۆمەڵە جێناوە کەسییەکە لە دەوری بەرکاردا دەچنە نێوان کۆتای کارەکە و جێناوی لکاوی بکەر، وەک لە ڕستەکانی (گرتمی ـ گرتمانی ...) پیشاندراوە، بەڵام ئەگەر کاری ڕستەکە ڕابردووی تێپەڕی (ناسادە) بێت، ئەوا جێناوی لکاوی بەرکار دەچنە دوای بەشی یەکەمی کارەکە وەک لە ڕستەکانی (هەڵمی بژارد ــ هەڵمانی بژارد) یان(ڕزگارمی کرد ـ ڕزگارمانی کرد) پیشاندراون.

لێرەدا دەردەکەوێت، ئەگەر کارەکە ڕابردووی تێپەڕ (سادە، ناسادە) بێت، ئەوا جێناوی لکاو بۆ کەسی سێیەمی تاک لە دەوری بەرکاردا دەرناکەوێت، هەرچەند لە کۆمەڵەی جێناوی (م ـ مان....) جێناوی لکاوی کەسی سێیەمی تاک لە دەوری بەرکاردا هەیە، بەڵام بۆ ئاسانکردنی دەربڕین ئەمیش دەرناکەوێت.

دەستور

١- لەگەڵ کاری داخوازی تێپەڕی (سادە ، ناسادە) کۆمەڵە جێناوی لکاوی (م ـ مان ، ی ـ یان) دەبنە بەرکار، جا ئەگەر کارەکە سادەبێت ئەوا دەچنە سەر نیشانەی (بـ)، خۆ ئەگەر کارەکە (ناسادە) بێت، ئەوا دەچنە دوای بەشی یەکەمی کارەکە.

٢- لەگەڵ کاری ڕانەبردووی تێپەڕی (سادە ، ناسادە) کۆمەڵە جێناوی لکاوی (م ـ مان ، ت ـ تان ، ی ـ یان) دەبنە بەرکار، ئەگەر کارەکە سادە بێت جێناوی لکاوی بەرکار دەچێتە دوای نیشانەی (دە)، ئەگەر کارەکە دارِێژراو یان لێکدراو بێت ئەوا جێناوی لکاوی بەرکار دەچێتە دوای بەشی یەکەمی کارەکە.

٣- لەگەڵ کاری ڕابردووی تێپەڕدا جێناوە کەسییە لکاوەکان دەبنە بەرکار لە دوو شێوەدا:

ئـ- دەگونجێت جێناوە کەسییە لکاوەکانی (م ـ مان ، ت ـ تان ، ی ـ یان) ببنە بەرکار، ئەگەر کارەکە سادەبێت جێناوەکان دەچنە نێوان کار و جێناوی لکاوی بکەر، بەڵام ئەگەر کارەکە دارِێژراو یان لێکدراو بێت، جێناوەکان دەچنە دوای بەشی یەکەمی کار واتە (سەر بەشی یەکەمی کار)ەکە.

ب- دەگونجێت جێناوە کەسییە لکاوەکان (م ـ ین ، یت ـ ن ، Ø ـ ن) ببنە بەرکار، ئەگەر کارەکە سادە بێت جێناوەکان دەچنە دوای جێناوی لکاوی بکەر ئەگەر بکەری ڕستە کەسی یەکەم یا دووەمی تاک و کۆ، بێت خۆ ئەگەر بکەری ڕستەکە کەسی سێیەمی تاک یان کۆ بێت، ئەوا جێناوی لکاوی بەرکار پێش جێناوی لکاوی بکەر دەکەوێت، بەڵام ئەگەر کارەکە دارِێژراو یان لێکدراو بێت، جێناوی لکاوی بەرکار دەچنە کۆتایی کارەکەوە.

تێبینی - ١ -

جێناوی کەسی لکاو بۆ کەسی سێیەمی تاک لە دەوری بەرکاردا لەگەڵ کاری ڕابردووی تێپەڕ دەرناکەوێت.

تێبینی - ٢ -

لە کرمانجی سەرووداکۆمەڵە جێناوی (م ،ین ،یت ،ن ،(ø) ،ن) دەبنە بەرکار و بۆ بەرکار دەگەڕێنەوە لەگەڵ کاری ڕابردووی تێپەڕ، وەک:

ئازادی ئەز دیتم.*	ئازادی ئەم دیتین.
ئازادی تو دیتیت.	ئازادی هوین دیتن.
ئازادی ئەو دیت.	ئازادی ئەو دیتن.

(*) واتە (ئازاد منی دیت).

ڕاهێنان - ١

جێناوی كەسیی لكاوی (تان ، ین) لە دوو ڕستەدا بەكاربهێنە، لە ڕستەی یەكەمدا (تان) بكەر بێت، (ین) بەركار بێت، لە ڕستەی دووەمدا (ین) بكەر بێت و (تان) بەركاربێت.

ڕاهێنان - ٢

ئەركی جێناوەلكاوەكانی ناو ئەم ڕستانەی خوارەوە دیار بكە:

١- بەجوانی سەیری كردین.

٢- بەوردی خوێندمنەوە.

٣- ناردمیان بۆ ئاهەنگەكە.

٤- دەمانیان هێنا بۆ ئێرە.

ڕاهێنان - ٣

وەڵامی ڕاست هەڵبژێرە:

١- جێناوی (ن) دەبێتە بەركار لەگەڵ كاری:

ئـ- ڕابردووی تێپەر　　ب- ڕانەبردووی تێپەر

پ- داخوازی تێپەر　　ت- هەموویان

٢- (بانگمان كردیت.) ئەگەر كاری ڕستەكە بگۆڕین بە ڕانەبردووی ڕاگەیاندن ئەوا دەبێتە:

ئـ- بانگمان دەكەیت　　ب- بانگمان دەكردیت

پ- بانگت دەكەین　　ت- بانگت ناكەین

٣- (وەرتان دەگرتین) دەتوانین (ین) بگۆڕین بە (مان) چونكە كارەكە:

ئـ- ڕابردووی تێپەر　　ب- ڕانەبردووی تێپەر

پ- داخوازی تێنەپەر　　ت- ڕابردووی تێنەپەر

٤- (هەڵت بژارد) ئەگەر کاری ڕستەکە بکەینە داخوازی ئەوا دەبێتە:

ئـ- هەڵت بژێرم　　ب- هەڵیان بژێرە

پ- هەڵی بژێرە　　ت- هەڵت بژێرن

٥- (بانگی کردم بۆ ئاهەنگەکە) ئەرکی جێناوی لکاوی (م) چییە؟

ئـ- بکەر　　ب- بەرکار　　پ- تەواوکەری بەیاریدە　　ت- دیارخەر

ڕاهێنان - ٤

لە ڕستەی (پار هەڵی بژاردین).

١- (ین) چییە و ئەرکی چییە؟ بۆچی خراوەتە ئەو شوێنە؟

٢- ئەگەر (ین) بگۆڕین بۆ (مان) دەکەوێتە کوێ؟ بۆچی؟

٣- ڕستەکە بگۆڕە بۆ کاتی ڕانەبردوو، هەردوو جێناوە لکاوەکانیش شیبکەوە.

ئەركی جێناوە كەسییە لكاوەكان

سێیەم: وەك تەواوكەری بەیاریدە

/١

أ- نامەكەم بۆ هات (دێت). (م – مان ، ت – تان ، ی – یان)
بۆم هات.
پارەكەت لێ كەوت (دەكەوێت).
لێت دەكەوێت.
هەواڵەكەیان پێ گەیشت (دەگات).
پێیان گەیشت.

ب- كارەكەم بۆ تەواوكرا (دەكرێت).
بۆم تەواوكرا.
دەفتەرەكەت لێ ستێنرا (دەستێنرێت).
لێت ستێنرا.

پ- گوندەكانیان بۆ ئاوەدان دەكەنەوە.
بۆیان ئاوەدان دەكەنەوە.
كارەكەت پێ دەسپێرێت.
پێت دەسپێرێت.
وانەكەمان تێ دەگەیەنێت.
تێمان دەگەیەنێت.

/٢

أ- دارشتنەكەم بۆ بخوێنەوە.(م – مان ، (-،-) ، ی – یان)
بۆم بخوێنەوە.
هەواڵەكەیان پێ بڵێ.
پێیان بڵێ.

ب- پێیان بگەن.
تێیان بگەن.

/٣

ئـ- پرسیارەکانی بۆم چاپکرد.(م – مان ، ت – تان ، ی – یان)

بۆمی چاپکرد.

ب- پرسیارەکانی بۆ چاپکردم. (م – ین ، یت – ن ، (ø) – ن)

بۆی چاپکردم

پێشـتر ئەوەمـان زانیوە، کـە تەواوکەری بەیاریدە ئـەو ناوەیە، یان جێناوەیە، کە لە ڕسـتەدا واتـای کار تـەواودەکات بەیارمەتی ئامرازی پەیوەندی، لەگـەڵ کاری تێنەپەڕو تێپەڕدا دێت.
لێرە دەمانەوێت بزانین، کە جێناوی کەسیی لکاو چۆن دەبێتە تەواوکەری بەیاریدە؟
لـە وەڵامـدا دەڵێین جێناوی کەسـیی لـکاو دەتوانێت ببێت بـە تەواوکەری بەیاریـدەو بەپێی جـۆر و کاتی کاری ڕسـتەکە لە چەند شـێوەیەکی جیـاوازدا دەردەکەون:

یەکەم

ئەگەر کاری ڕسـتەکە، کارێکی تێنەپەڕی (ڕابردوو ، یان ڕانەبردوو)ی سـادە، داڕێژراو یان لێکدراوبێت. بکەری کارەکە لەناو ڕسـتەکەدا باسـکرابێت، ئەوا کۆمەڵە جێناوی کەسـیی لکاو لـە کۆمەڵـەی (م – مـان ، ت – تـان ، ی – یان) لـە دەوری تەواوکەری بەیاریـدەدا دەچنە دوای ئەو ناوەی کە بکەری ڕسـتەکەیە، وەک لە ڕسـتەکانی ژمارە (١) لقی (ئـ) پیشـاندراون، وەک دەبینیـن لـە ڕسـتەی (نامەکـەم بۆ هات)دا وشـەی (نامەکـە) بکەری ڕسـتەکەیە، (بۆ) ئامـرازی پەیوەندییـە و جێناوی کەسـیی لـکاوی (م) لە دوای وشـەی (نامەکـە)ەوە هاتووە و تەواوکـەری بەیاریـدەی کارەکەیـە و دەتوانین لەبری جیناوی کەسـیی لـکاوی (م) هەموو جێنـاوە کەسـییە لکاوەکانـی (مـان، ت – تـان، ی – یـان) بەکاربهێنن، بەڵام ئەگەر وشـەی (نامەکـە) لاببەیـن ئەوا جێناوی کەسـی لـکاوی تەواوکـەری بەیاریدە دەچێتە سـەر ئامرازە پەیوەندییەکـە. بـەڵام ئەگەر سـەیری ڕسـتەکانی لقی (ب) بکەیـن دەبینیـن کاری (تەواوکرا ، سـتێنرا) ڕابـردووی بکەرنادیـارن و کاری (تەواودەکرێـت ، دەسـتێنرێت) ڕانەبـردووی

بکەرنادیارن و لەگەڵ ئەم کارانەدا جێناوە کەسییە لکاوەکانی کۆمەڵەی (م – مان ، ت – تان ، ی – یان) دەبنە تەواوکەری بەیاریدە و لەدوای (جێگری بکەر) مکانەوە هاتوون، لەگەڵ بوونی ئامرازی پەیوەندی (بۆ – لێ) لە ڕستەکاندا، بەڵام ئەگەر جێگری بکەرەکان لە ڕستەکاندا لاببرێت، ئەوا جێناوە کەسییە لکاوەکانی دەوری تەواوکەری بەیاریدە دەچنە دوای ئامرازە پەیوەندییەکەوە، ئەگەر کاری ڕستەکە، کارێکی (ڕانەبردووی تێپەڕ)ی سادە، داڕێژراو یان لێکدراو بێت و بەرکار لەڕستەکەدا باسکرابێت، ئەوا جێناوە کەسییە لکاوەکانی کۆمەڵەی (م – مان ،ت – تان، ی – یان) دەبنە تەواوکەری بەیاریدە و دەچنە دوای بەرکارەکە، بەڵام ئەگەر بەرکار لابرا ئەوا جێناوە کەسییە لکاوەکان دەچنە سەر ئامرازە پەیوەندییەکە* هەروەک لە ڕستەکانی لقی (پ) پیشاندراون.

دووەم

ئەگەر کاری ڕستەکە (داخوازی تێپەڕ) بێت و بەرکار لە ڕستەکەدا باسکرابێت ئەوا جێناوە کەسییە لکاوەکان (م – مان ، ی – یان) دەبنە تەواوکەری بەیاریدە و لەدوای بەرکارەکەوە دێن. بەڵام ئەگەر بەرکار لابرا، ئەوا جێناوە کەسییە لکاوەکان دەچنە دوای ئامرازە پەیوەندییەکەوە وەک لە ڕستەکانی ژمارە (٢) لقی (ئ) پیشاندراون.

خۆ ئەگەر کاری ڕستەکە (داخوازی تێنەپەڕ) بێت، ئەوا جێناوی لکاوی تەواوکەری بەیاریدە هەمیشە لە دوای ئامرازە پەیوەندییەکە دێت، وەک لە ڕستەکانی لقی (ب) پیشاندراوە.

سێیەم

ئەگەر کاری ڕستەکە (ڕابردووی تێپەڕ)ی سادە داڕێژراو یان لێکدراو بێت، ئەوا ئەو جێناوە کەسییە لکاوانەی کە دەبنە تەواوکەری بەیاریدە، لە دوو شێوەی جیاوازدا دەردەکەون:

أ کۆمەڵە جێناوی کەسیی لکاوی کۆمەڵەی (م ــ مان ، ت ـ تان ، ی ـ یان) دەبنە تەواوکەری بەیاریدە و یەکسەر لەدوای ئامرازی پەیوەندییەوە دێن، بەڵام ئەگەر بەرکاری ڕستەکە لابرا، ئەوا جێناوی کەسیی لکاوی بکەر دوای جێناوی لکاوی تەواوکەری بەیاریدەوە دێت هەروەک لە ڕستەکانی ژمارە (٣) لقی (ئ) پیشاندراون.

(*) دەکرێت سێ جێناوی لکاو لە ڕستەیەکدا بە ئەرکی جیاواز بەکاربێت، هەندێ جار ئامراز و جێناوی لکاوی تەواوکەری بەیاریدە دەکەونە دوای کارەکەوە بە تایبەتی لە کاتی ئاخاوتندا: **دەمی نێرێت بۆم.**

ب کۆمەڵە جێناوی کەسیی لکاو (م ـ ین ، یت ـ ن (ø)- ن) دەبن بە تەواوکەری بەیاریدەو دەکەونە کۆتایی کارەوە وەک لە نمونەکانی لقی (ب) پیشاندراوە، بەڵام ئەگەر بەرکار لابرا، ئەوا جێناوی کەسیی لکاوی بکەر لەدوای ئامرازی پەیوەندییەوە دێت، وەک لە ڕستەی (بۆی چاپکردم) دا دیارە.

دەستور

جێناوە کەسییە لکاوەکان دەبنە تەواوکەری بەیاریدە لە ڕستەدا بەم شێوەیەی خوارەوە:

١- لەگەڵ کاری تێنەپەڕی دەمی (ڕابردوو ، ڕانەبردوو) و هەروەها کاری بکەرنادیار کۆمەڵە جێناوی کەسیی لکاوی (م ـ مان ، ت ـ تان ، ی ـ یان) دەبنە تەواوکەری بەیاریدە و لەدوای بکەر یان جێگریبکەر دێن، ئەگەر بکەر یان جێگریبکەر لاببرێن، جێناوەکان دەچنە دوای ئامرازە پەیوەندییەکە.

لەگەڵ کاری (ڕانەبردووی تێپەڕیدا) کۆمەڵە جێناوی کەسیی لکاو (م ـ مان، ت ـ تان ، ی ـ یان) لە دەوری تەواوکەری بەیاریدە دەچنە دوای بەرکاری ڕستەکە ئەگەر لە ڕستەکەدا هەبوو، بەڵام ئەگەر بەرکار لاببرێت، جێناوەکان دەچنە دوای ئامرازی پەیوەندی.

٢- لەگەڵ کاری (داخوازی) کۆمەڵە جێناوی کەسیی لکاوی (م ـ مان ، ی ـ یان) دەبنە تەواوکەری بەیاریدە و لە دوای بەرکارەوە دێن، ئەگەر کارەکە تێپەڕ بێت و بەرکار باسکرابێت، بەڵام ئەگەر بەرکار لابرا ئەوا جێناوەکان دەچنە دوای ئامرازی پەیوەندی، بەڵام ئەگەر کارەکە تێنەپەڕ بێت ئەوا جێناوەکان هەمیشە دەچنە دوای ئامرازە پەیوەندییەکە.

٣- لەگەڵ کاری (ڕابردووی تێپەڕ)دا، جێناوە کەسییە لکاوەکان دەبنە تەواوکەری بەیاریدە لە دوو شێوەدا:

ئـ/ دەگونجێت کۆمەڵە جێناوی کەسیی لکاو(م ـ مان ، ت ـ تان ، ی ـ یان) ببنە تەواوکەری بەیاریدە و یەکسەر لەدوای ئامرازە پەیوەندییەکەوە دێن.

ب/ دەگونجێت کۆمەڵە جێناوی کەسیی لکاوی (م ـ ین ، یت ـ ن ، ø ـ ن) ببنە تەواوکەری بەیاریدە و دەچنە کۆتایی کارەکە، هەروەها لەم دەمەی کاردا جێناوی کەسیی لکاو بۆ کەسی سێیەمی تاک لە دەوری تەواوکەری بەیاریدەدا دەرناکەوێت*.

(*) جێناوی کەسیی لکاو بۆ کەسی سێیەمی تاک لە دەوری تەواوکەری بەیاردە دەرناکەوێت لەگەڵ کاری ڕابردووی تێپەردا ئەگەر کۆمەڵەی دووەمی جێناوە لکاوەکانی وەرگرتبێت.

ڕاهێنان - ١

کەی جێناوی لکاو وەك تەواوکەری بەیاریدە لە ڕستەدا دەرناکەوێت؟ بەنموونە ڕوونیبکەوە.

ڕاهێنان - ٢

بۆت نوسیوم بۆت بنووسم ئەمن چیم
دوندی قەندیلی گۆڕەپانی هەڵگورد نیم

١- لە نیوەی دێری یەکەم دووجار جێناوی (ت) هاتووە، هەریەکەیان ئەرکیان چییە؟

٢- (م) ی دوای (نووسی) و دوای (بنووسم) ئەرکیان چییە؟

ڕاهێنان - ٣

وەڵامی ڕاست هەڵبژێرە:

١- لە ڕستەی (دیارییەکەمان بۆ ناردیت). جێناوی لکاوی (یت) ئەرکی چییە؟

ئ- بکەر ب- بەرکار پ- تەواوکەری بەیاریدە ت- دیارخەر

٢- ڕستەی (قەڵەمەکەم لێ دەبات). بگۆرین بۆ ڕابردووی نزیکی ڕاگەیاندن دەبێتە

ئ- قەڵەمەکەم لێی برد . ب- قەڵەمەکەی لێم برد.

پ- قەڵەمەکەم لێ بردی. ت- قەڵەمەکەی برد.

٣- جێناوی لکاو وەک تەواوکەری بەیاریدە دەرناکەوێت لەگەڵ کاری:

ئ- ڕابردووی تێپەر ب- ڕانەبردووی تێپەر

پ- داخوازی تێنەپەر ت- ڕابردووی تێنەپەر

٤- لە ڕستەی (هۆنراوەکەی بۆ نووسیم) ئەگەر (م) بگۆرین بۆ (ت) دەبێتە:

ئ- هۆنراوەکەت بۆی نووسی ب- هۆنراوەکەم بۆت نووسی

پ- هۆنراوەکەی بۆت نووسی ت- هۆنراوەکەی بۆ نووسیتت

٥- لە ڕستەی (کڵاوەکەم لێوەردەگرێت). جێناوی لکاوی (م) ئەرکی چییە؟

ئ- بکەر ب- بەرکار پ- تەواوکەری بەیاریدە ت- دیارخەر

ڕاهێنان - ٤

لە ڕستەی (وڵاتەکەیان لێ دابەشکردین).

١- (ین) چییە ؟ بۆچی خراوەتە ئەو شوێنە؟

٢- (لێ) شیبکەوە.

٣- ئەگەر(ین) بگۆڕین بۆ جێناوی (مان) دەچێتە کوێ؟ بۆچی؟

٤- ئەگەر ناوی (وڵاتەکە) لاببەین (یان) دەچێتە کوێ؟

هاوەڵناو لەڕووی ڕۆنانەوە

هاوەڵناو لە ڕووی چۆنیەتی دروستبوونی وشەکانییەوە واتە پێکهاتنەوە، دوو جۆرە

ئ- هاوەڵناوی سادە.

ب- هاوەڵناوی ناسادە.

ئ هاوەڵناوی سادە

١- بۆ ڕۆژی نەورۆزی چەپك
لە نیرگس و گوڵی ناسك
ئەکەم بە دیارییەکی جوان
بۆ گەلی کوردی قارەمان

٢- هەستە تێکۆشە تا خوێنت گەرمە
سەرپۆش فڕێدە چ وادەی شەرمە

٣- ئێمەی ئازا لە دوژمن ناترسین.

٤- بابی دارای هەژارە، لێ دل و دەروونی وی دەوڵەمەندن.

٥- دارا هشك سێبەری ناکەت.

هاوەڵناو، وشەیەکە دەبێتە دیارخەری ناوێک یان جێناوێک یان هاوەڵناوێکی تر یان تەواو کەری کارێکی ناتەواو ، واتە سیفەتێک ئاشکرا دەکات و لە هاوچەشنەکانی جیادەکرێتەوە.

هاوەڵناویش بەپێی چۆنیەتی دروستبوونی بنچینەی وشەکەوە دەکرێت بەچەند بەشێک، لێرەدا باسی هاوەڵناوی سادە دەکەین.

لە نمونەی ژمارە (١)دا، هەریەک لەوشەی (ناسک، جوان، قارەمان) هاوەڵناون و لە وشەیەکی واتاداری سەربەخۆ پێکهاتوون هیچ پێشگرو پاشگرێکیان لەگەڵدا نییە و بەهۆی (ی) ئامرازی دانەپاڵ بوونەتە دیارخەری وشەکانی (چەپک، گوڵ، دیارییەک، کورد)و

وەسفی ئەو ناوانەی کردووە و لەناو هاو ڕەگەزەکانی جێگایان کردووەتەوە.

لە نموونەی ژمارەدا (٢)دا، وشەی (گەرم) هاوەڵناوە و لە وشەیەکی واتاداری سەربەخۆ پێکهاتوون و بووە بە تەواوکەری ڕاستەوخۆی کاری ناتەواو(ە).

لە ڕستەی ژمارە (٣) دا، وشەی (ئازا) هاوەڵناوە و لە وشەیەکی واتاداری سەربەخۆ پێکهاتووە و بەهۆی (ی) ئامرازی دانەپاڵ بووە بە دیارخەری جێناوی کەسی (ئێمە).

لە ڕستەی ژمارە (٤) وشەی (هەژار) هاوەڵناوێکی سادەیە وشەیەکی واتاداری سەربەخۆیە ئەرکی تەواوکەری ڕاستەوخۆ کاری ناتەواوە لە ڕستەی ژمارە (٥) وشەی (هشک) هاوەڵناوێکی سادەیە و وشەیەکی واتاداری سەربەخۆیە ئەرکی دیارخەری ناوە.

ب هاوەڵناوی ناسادە

هاوەڵناوی ناسادە دوو جۆرە:

١- هاوەڵناوی داڕێژراو:

ئ- کرێکاری یەکەم کاری خۆی تەواوکرد.

ب- تا ئێستا پیاوی بەجەرگی وام نەدیوە.

پ- ڕێوییەکی گەڕۆك لە شێرەکی نوستی چێترە.

ت- مرۆڤی زانا و نەزان وەك یەك نین.

ج- نووسەری بەتوانا بەرهەمی زۆرە.

ئەگەر سەیری وشەکانی (یەکەم ، بەجەرگ ، گەڕۆک ، نووستی ، زانا ، نەزان ، بەتوانا) بکەین، دەبینین کە هەموویان هاوەڵناوی داڕێژراون هەریەک بە شێوەیەک دروستکراوە، لێرەشدا چەند یاسایەکی دروستکردنی هاوەڵناوی داڕێژراو دەخەینە ڕوو.

یەکەم:	- ئ -	
هاوەڵناوی سادە	پاشگر	هاوەڵناوی داڕێژراو
یەک	ەم	یەکەم
ڕوون	اک	ڕووناک
نەرم	ان	نەرمان
ڕەق	ەن	ڕەقەن

- ب -		
پێشگر	هاوەڵناوی سادە	هاوەڵناوی دارێژراو
نە	خۆش	نەخۆش
نا	ڕاست	نا ڕاست

دووەم :

- أ -		
ناوی سادە	پاشگر	هاوەڵناوی دارێژراو
ژن	انە، انی	ژنانە، ژنانی
زێڕ	ین	زێڕین
مەلە	وان، ڤان	مەلەوان- مەلەڤان
برین	دار	بریندار
گۆشت	ن	گۆشتن
ڕاو	چی	ڕاوچی
دەشت	ەکی	دەشتەکی
بەخت	یار، ەوەر	بەختیار، بەختەوەر

- ب -		
پێشگر	ناوی سادە	هاوەڵناوی دارێژراو
بە	تام	بەتام
ب/بە	جەرگ	ب جەرگ/ بەجەرگ
بێ	شەرم	بێ شەرم

سێیەم :

- أ -			
چاوگ	ڕەگی کار	پاشگر	هاوەڵناوی دارێژراو
نووسین	نووس	ەر	نووسەر
گەڕان	گەڕێ	ۆک، یدە	گەڕۆک ، گەڕیدە*
ترسان	ترس	نۆک، ناک	ترسنۆک، ترسناک
فرۆشتن	فرۆش	یار	فرۆشیار
زانین	زان	ا	زانا

- ب -			
چاوگ	پێشگر	ڕەگی کار	هاوەڵناوی دارێژراو
گۆڕین	نە	گۆڕ	نەگۆڕ
مردن	نە	مر	نەمر
بەزین	نە	بەز	نەبەز

- پ -			
پێشگر	ڕەگی کار	پاشگر	هاوەڵناوی دارێژراو
نا	بین	ا	نابینا
نە	زێ	ۆک	نەزۆک
بـ	خۆ	ەر	بخۆر

* ڕەگـی کاری (گەڕێ)یــە ناکرێــت پیتی بزوێنی (ێ) لەگــەڵ بزوێنی (ۆ) لە (ۆک) و (یـ) لــە (یدە) بەیەکەوە بێن، بۆیە شــوێنی خۆی بــەرداوە بۆ (ۆ) و (یـ)

چوارەم:

چاوگ	قەدی چاوگ	پاشگر	هاوەڵناوی داڕێژراو
کەوتن	کەوت	وو	کەوتوو*
شکان	شکا	و	شکاو
سوتان	سوتا	و	سوتاو
ڕزین	ڕزیـ	و	ڕزیو
بردن	برد	ە	بردە
کەوتن	کەوت	ە	کەوتە

٢- هاوەڵناوی لێکدراو:

چەند یاسایەکی دروستکردنی هاوەڵناوی لێکدراو:

١- ناو + ناو				
چاو	+	باز	←	چاوباز
بەژن	+	چنار	←	بەژن چنار

٢- ناو + ئامراز + ناو						
دەست	+	بە	+	سەر	←	دەستبەسەر
ڕوو	+	بە	+	خاڵ	←	ڕووبەخاڵ
گوڵ	+	بە	+	دەم	←	گوڵبەدەم

٣- دووبارەکردنەوەی ناوێک
ڕێ ڕێ - چین چین - پارچە پارچە

(*) لە کرمانجی سەروودا پاشگری (ی) دەخرێتە سەر قەدی چاوگ و هاوەڵناوی داڕێژراوی لێ دروست دەبێت:

کەفت + ی = کەفتی

شکەست + ی = شکەستی

سۆت + ی = سۆتی

- دلی سۆتی ب ئاڤ ترشکا ناکەویت.

٤- هاوەڵناوی ژمارە + ناو				
دوو	+	دڵ	←	دوودڵ
حەوت	+	ڕەنگ	←	حەوت ڕەنگ
یەک	+	دەنگ	←	یەکدەنگ
دوو	+	زمان	←	دووزمان

٥- ناو + هاوەڵناو				
ڕوو	+	خۆش	←	ڕووخۆش
چاو	+	شین	←	چاوشین
دڵ	+	پاک	←	دڵپاک
باڵا	+	بەرز	←	باڵابەرز

٦- هاوەڵناو + ئامراز + هاوەڵناو						
بۆر	+	ە	+	دەوڵەمەند	←	بۆرە دەوڵەمەند
پاک	+	و	+	خاوێن	←	پاکوخاوێن
شۆخ	+	و	+	شەنگ	←	شۆخوشەنگ

٧- هاوەڵناو + ئامراز + ناو						
شۆڕ	+	ە	+	ژن	←	شۆڕەژن
وشک	+	ە	+	ساڵ	←	وشکەساڵ
پیر	+	ە	+	مێرد	←	پیرەمێرد
شۆڕ	+	ە	+	سوار	←	شۆڕەسوار

٨- ناو + ڕەگی کار				
ئاشتی	+	خواز	←	ئاشتیخواز
ستران	+	بێژ	←	سترانبێژ
زمان	+	زان	←	زمانزان
قورئان	+	خوێن	←	قورئانخوێن
ڕۆژنامە	+	نووس	←	ڕۆژنامەنووس

٩- هاوەڵناو + ڕەگی کار

ڕاست	+	بێژ	←	ڕاستبێژ
گەش	+	بین	←	گەشبین
ڕەش	+	پۆش	←	ڕەشپۆش
خۆش	+	نووس	←	خۆشنووس

١٠- بە دووبارەبوونەوەی هاوەڵناوێکی سادە

خۆش خۆش - جوان جوان - سوور سوور

١١- هاوەڵکار + ناو

ژێر	+	دەست	←	ژێردەست
ژێر	+	چەپۆک	←	ژێرچەپۆک
بن	+	دیوار	←	بندیوار

١٢- ناو + ڕەگی کار + پاشگر

خەبات	+	کە	+	ەر	←	خەباتکەر
ڕەنج	+	دە	+	ەر	←	ڕەنجدەر
جل	+	شۆ	+	ەر	←	جلشۆر
ڕاو	+	کە	+	ەر	←	ڕاوکەر

دەستور

هاوەڵناو لە ڕووی ڕۆنانەوە دوو جۆرە:

١- هاوەڵناوی سادە:

وشەیەکی سادەی واتاداری سەربەخۆی تەواوە.

٢- هاوەڵناوی ناسادە:

هاوەڵناوی ناسادەش دوو جۆرە:

ئ- هاوەڵناوی داڕێژراو: ئەو هاوەڵناوەیە، کە لە وشەیەکی سادە و پێشگرێک یان پاشگرێک یان هەردووکیان پێکدێت.

ب- هاوەڵناوی لێکدراو: ئەو هاوەڵناوەیە، کە لە دوو وشەی واتادار یان پتر پێکهاتووە.

ڕاهێنان - ١

١- چۆن هاوەڵناوێکی دارێژراو، لە هاوەڵناوێکی لێکدراو جیادەکەینەوە؟ بە نمونە ڕوونیبکەوە.
٢- بە چەند ڕێگا هاوەڵناوی دارێژراو لە ڕەگی کار دروستدەکرێت؟ بەنمونە ڕوونیبکەوە.
٣- چۆن دەتوانین لە قەدی چاوگی تێنەپەڕەوە، هاوەڵناوی دارێژراو دروستبکەین؟
٤- چۆن لە دوو ناو، هاوەڵناوی لێکدراو دروستدەکەیت ؟ نمونەی بۆ بهێنەوە.

ڕاهێنان - ٢

جۆر و شێوەی دروستبوونی ئەم هاوەڵناوانەی خوارەوە دیاربکە.

(دەنگبێژ ، سەرسپی ، کەوتوو ، نەمر ، خەباتکەر ، تێکۆشەر ، ناشاد)

ڕاهێنان - ٣

وەڵامی ڕاست هەڵبژێرە.

١- خەیاری گوڵ بەدەم ناسکە. هاوەڵناوی (گوڵ بەدەم) دروستبووە بە دەستوری
ئـ- ناو + ئامراز + هاوەڵناو
ب- هاوەڵناو+ ئامراز+ ناو
پ- ناو+ئامراز+ ناو
ت- هاوەڵناو+ ئامراز+ هاوەڵناو

٢- یەکێک لەم هاوەڵناوانە دروستبووە بە دەستوری (پێشگر+ڕەگی کار)
ئـ- بەهێز
ب- نەخۆش
پ- بوێر
ت- بەدڵ

٣- هاوەڵناوی (کۆنەدەوڵەمەند) بە چ دەستور دروستبووە؟
ئـ- ناو + ئامراز + هاوەڵناو
ب- هاوەڵناو + ئامراز + ناو
پ- ناو + ئامراز + ناو
ت- هاوەڵناو + ئامراز + هاوەڵناو

٤- کام لەمانە هاوەڵناوە و بە دەستوری (ناو + پاشگر) دروستبووە؟
ئـ- پیاوکوژ
ب- پیاوانە
پ- پیاوەتی
ت- پیاوان

٥- هاوەڵناوی (دووڵ) دروستبووە بە دەستوری:

ئـ- ناو+ هاوەڵناو

ب- هاوەڵناوی ژمارە + ناو

پ- هاوەڵناوی چۆنیەتی + ناو

ت- هاوەڵناو + هاوەڵناو

ڕاهێنان - ٤

لەم رستانەی خوارەوە هاوەڵناوەکان دەربهێنە و جۆرەکانیان دەست نیشان بکە لەڕووی بنچینەی وشەکانیان.

١- پێشمەرگە بەجەرگە.

٢- کچێکی نووسەریان خەڵاتکرد.

٣- ئەدیسۆنی زانا خزمەتی مرۆڤایەتی کردووە.

جۆرەکانی هاوەڵکار

لە ڕووی ڕۆنانەوە

ئ:

١- هێزی گەل لەشکری دوژمنی خێرا لەناوبرد.

٢- بەفر لە کوردستان زۆر دەبارێت.

٣- دایکی ڕۆشنبیر منداڵ باش پەروەردەدەکات.

٤- گەلی کورد لە بەهاری ساڵی (١٩٩١)دا گورج ڕاپەڕی.

ب:

١- بەشەو سەردانی هاوڕێکەمان کرد.

٢- پێشمەرگەکان دلێرانە بەرگری لە کوردستان دەکەن.

٣- ئەوان لەدوور هاتبوون.

٤- وتارەکەی بەجوانی خوێندەوە.

پ:

١- کوردستانمان پڕبەدڵ خۆش دەوێت.

٢- لاوەکان دەستەدەستە دەهاتن.

٣- منداڵەکە لەپاولەپ کەوت.

٤- گەڕەکەکەیان ماڵبەماڵ بەسەر کردەوە.

پێشتر ئەوەمان خوێندووە، کە هاوەڵکار وەڵامی پرسیاری (چۆن ، لەکوێ ، کەی ، چەندی .....)ی لایەنێکی ڕودانی کار دەداتەوە و وەسفی کارەکە دەکات و سنورێک بۆ ڕودانی کارەکە لە ڕستەدا دیاردەخات.

ئەگەر سەیری ڕستەکانی بەشی (ئـ) بکەین، دەبینین وشەکانی (خێرا ، زۆر ، باش ، گورج) هەموویان لەم ڕستانەدا هاوەڵکارن و هەریەکەیان لە ڕستەی خۆیدا وەسفی کاری ڕستەکەی کردووە، هەموویان لە ڕووی پێکهاتنەوە سادەن.

لــە ڕســتەکانی بەشــی (ب) وشــەکانی (بەشــەو، دلێرانــە، لــەدوور، بەجوانــی) هەموویــان هاوەڵــکاری داڕێــژراون، هەریەکەیان لەڕســتەی خۆیدا وەســفی کاری ڕســتەکەی کردووە.

لەڕســتەکانی بەشــی (پ) وشــەکانی (پڕبەدڵ، دەستەدەســتە، لەپاولەپ، ماڵبەماڵ) هەموویان هاوەڵــکاری لێکدراون، هەریەکەیان لە ڕســتەی خۆیدا وەســفی کاری ڕســتەکەی کردووە.

ئینجــا لێــرەدا دەمانەوێــت بزانین، کــە هاوەڵکار لــە ڕووی پێکهاتن و دروســتکردنەوە چەند جــۆرە؟ هــەر جــۆرەی چــۆن و لــە چــی پێکدێت؟ لــە وەڵامــدا دەڵێیــن هاوەڵکار لــەڕووی پێکهاتنیــەوە دەکرێــت بــە دوو جۆر، بەم شــێوەیەی خــوارەوە:

ئ- هاوەڵکاری سادە. **ب- هاوەڵکاری ناسادە**

ئ هاوەڵکاری سادە

ئەو هاوەڵکارەیە کە لە بنەڕەتدا وشەیەکی واتاداری سەربەخۆیە، لە ڕستەدا وەسفی کار دەکات.

(زۆر، پار، کەم، دوور، نزیک، فرە، زوو، درەنگ، سەر، ژێر، تەنیشت ......).

ب هاوەڵکاری ناسادە

ئەمیش دوو جۆرە:

١ هاوەڵــکاری داڕێژراو: ئــەو هاوەڵکارەیە کــە لە وشــەیەکی واتادار لەگەڵ پێشــگرێک یــان پاشــگرێک یان لەگــەڵ هەردووکیــان پێکدێت وەک:

هەندێك لە ڕێگاکانی دروستکردنی هاوەڵکاری داڕژاو:

١- پێشگر (بە) + ناو
(بەناز، بەدڵ، بەگیان، بەشەو، بەزستان، بەساڵ.......)

٢- پێشگر + هاوەڵکار
(بەزۆر، لەدوور، لەتەنیشت، لەنزیك.......)

ناو + پاشگری (انە)
(ڕۆژانە، شێرانە، منداڵانە، ساڵانە......)

٤- هاوەڵناو + پاشگری (انە)
(مەردانە، دلێرانە، هێمنانە، ئازایانە، ژیرانە......)

٥- پێشگر + هاوەڵناو + پاشگر
(بەجوانی، بەباشی، بەخۆشی، بەساردی، بەهێمنی، بەگەرمی......)

٦- پێشگر + ناو + پاشگر
(بەسواری ، بەهاوینی، بێ شەرمانە، بێ باکانە، بەکوردایەتی...)

٢ هاوەڵکاری لێکدراو: ئەو هاوەڵکارەیە کە لە دوو وشەی واتادار یان پتر پێکدێت.

هەندێك لە ڕێگاکانی دروستکردنی هاوەڵکاری لێکدراو:

١- بەدووبارەکردنەوەی ناو یان هاوەڵناو یان هاوەڵناوی ژمارە
(نم نم ، دەستە دەستە، پۆل پۆل......)
(جوان جوان ، هێدی هێدی ، وردە وردە.....)
(یەك یەك ، چوار چوار، دوو دوو........)

٢- ناو + ئامرازی (بە) + ناو
(ڕووبەڕوو، ماڵ بەماڵ ، دێ بەدێ، شاربەشار......)

٣- ناو + ئامرازی (او) + ناو
(سەراوسەر، دەماودەم ، دۆڵاودۆڵ، پشتاوپشت......)

٤- هاوەڵناو + ئامرازی (و) + هاوەڵناو
تێروپڕ ، کزومات، پاکوخاوێن، کزومەلوول......)

٥- هاوەڵناو + ئامرازی (بە) + ناو
(پڕبەدڵ، پڕبەدەم ، پڕبەدەنگ......)

٦- پێشگر + هاوەڵناوی لێکدراو + پاشگر
(بەسەربەرزی، بەڕووخۆشی ، بەدڵخۆشی ، بەدڵشکاوی.....)

٧- هاوەڵناوی نیشانە + ناو
(ئەمشەو ، ئەمڕۆ ، ئەوساڵ، ئەوسا.....)

ڕاهێنان - ١

جۆر و شێوەی دروستکردنی ئەم هاوەڵکارانەی خوارەوە دیاربکە.

(ئەمرۆ ، بەگوڕ ، تاقم تاقم ، بەدۆستایەتی ، منداڵانە.....)

ڕاهێنان - ٢

ئەم ڕستانەی خوارەوە شیبکەوە.

١- جوان منداڵە جوانەکەی جوان پەروەردەکردووە.

٢- گەلی کوردستان دلێرانە ڕاپەڕی.

ڕاهێنان - ٣

وەڵامی ڕاست هەڵبژێرە.

١- کام لە هاوەڵکارانە پێکهاتووە لە (ناو + پاشگر)؟

ئ- ژیرانە   ب- هێمنانە   پ- ساڵانە   ت- ئازایانە

٢- هاوەڵکاری (ئەمرۆ) پێکهاتووە لە:

ئ- پێشگر + ڕەگی کار   ب- هاوەڵناو نیشانە + ناو

پ- هاوەڵناو نیشانە + ڕەگی کار   ت- پێشگر + ناو

٣- کام لەم هاوەڵکارانە لێکدراوە؟

ئ- تۆزاوی   ب- بێ شەرمانە   پ- ئەوسا   ت- منداڵانە

٤- کام لەم هاوەڵکارانە پێکهاتووە لە (پێشگر + هاوەڵکار)؟

ئ- بەزۆر   ب- بەگوڕ   پ- بەباشی   ت- بەماڵ

٥- (پڕبەدڵ بانگدەکەم سەربەستیم دەوێت)، هاوەڵکاری ئەم ڕستەیە چۆن دروستبووە؟

ئ- ناو + ئامراز + ناو   ب- هاوەڵناو + ئامراز + هاوەڵناو

پ- هاوەڵناو + ئامراز + ناو   ت- پێشگر + ئامراز + ناو

ڕاهێنان - ٤

وشەی (خراپ، منداڵانە) لە دوو ڕستەدا بەکاربهێنە، بەمەرجێك جارێك ببنە هاوەڵناو و جارێکی تریش ببنە هاوەڵکار.

ڕادە

١-ڕادە و هاوەڵناو:

٢-ڕادە و هاوەڵکار:

١-کتێبێکی کۆنم بۆ هاوڕێکەم نارد.

کتێبێکی زۆر کۆنم بۆ هاوڕێکەم نارد؟

٢-نامەکەم بەپەلە بۆ هاوڕێکەم نارد.

نامەکەم زۆر بەپەلە بۆ هاوڕێکەم نارد.

٣-خوێندکارەکە درەنگ هات.

خوێندکارەکە هەندێك درەنگ هات.

٤-پیاوەکە دوور ڕۆیشت.

پیاوەکە زۆر دوور ڕۆیشت.

پێش ئەوەی باسی ڕادە و هاوەڵکار یان ڕادە و هاوەڵناو بکەین پێویستە وەڵامی ئەم جۆرە پرسیارانە بدەینەوە، کە ڕادەی هاوەڵکار یان هاوەڵناو چییە؟
چ هاوەڵکارێک یان هاوەڵناوێک ڕادەکەی دەردەخرێت؟ ئەو پەیڤانەی ڕادە پیشان دەدەن کامانەن؟ بە پێویستی دەزانین سەرنج بۆ ئەو ڕاستییە ڕابکێشین کە ئەویش ڕادە و هاوەڵناوە، واتا دەرخستنی ڕادەی هاوەڵناوە بە هاوەڵناوێکی تر، چونکە زۆر وشەی ڕادەی هاوەڵناو لەناو ڕستەدا، ڕادەی هاوەڵکاریش دەردەخەن، جا ئەگەر بمانەوێت ڕادەی هاوەڵناوێک لە ڕستەدا دەربخەین، ئەوا بەهۆی هاوەڵناوی نادیارەوە دەردەخرێت، کە دەکەوێتە پێش هاوەڵناوە بنجییەکە، هەروەک لە ڕستەی یەکەم و دووەمی ڕیزی ژمارە (١)دا دیارخراوە.
لە ڕستەی یەکەمدا، وشەی (کۆن) هاوەڵناوی چۆنیەتیە و دیارخەری وشەی (کتێبێک)ە، بەهۆی (ی) ئامرازی دانەپاڵ پێکهاتووە، بەڵام لە ڕستەی دووەمدا، وشەی (زۆر) بووە بە دیارخەری هاوەڵناوی (کۆن)، (کۆن)یش دیارخراوە و ڕادەی کۆنییەکە پیشان دەدات. ئینجا بە هەردووکیان واتا (زۆر کۆن) وەک گرێیەکی هاوەڵناوی دەبنە دیارخەری وشەی

(کتێبێک) کە ناوێکی تاکی نەناسراوی گشتییە.

هەر بەم پێیە دەتوانین لە بری وشەی (زۆر) وشەی (گەلێک ، نەختێک ، کەمێک ، هەندێک، تۆزێک ، فرە ، پیچەک....) بەکاربهێنین، کە هاوەڵناوی نادیارن.

ئەگەر سەرنج بدەینە ڕستەی یەکەم و دووەمی ڕیزی ژمارە (٢)، دەبینین وشەی (زۆر) لە شێوەیەکی جیاوازدا بەکارهاتووە، واتا ئەرکی لەناو ڕستەکەدا، لە ئەرکی وشەی (زۆر) ی ڕستەکانی پێشوو جیاوازە.

لە ڕستەی یەکەمدا، وشەی (بەپەلە) هاوەڵکاری چۆنیەتییە و چۆنیەتی ڕودانی کاری (نارد) ڕووندەکاتەوە، بەڵام لە ڕستەی دووەمدا، وشەی (زۆر) ڕادەی هاوەڵکارەکە ڕووندەکاتەوە و دیارخەری هاوەڵکاری (بەپەلە)یە، هاوەڵکاری (بەپەلە)ش دیارخراوە بەهەردووکیان وەکو گرێیەکی هاوەڵکاری چۆنیەتی ڕودانی کارەکە دەردەخەن.

لە ڕستەکانی ڕیزی سێیەمیشدا:

لە ڕستەی یەکەمدا وشەی (درەنگ) هاوەڵکاری کاتییە و کاتی ڕودانی کاری (هات) ڕووندەکاتەوە، بەڵام لە ڕستەی دووەمدا وشەی (هەندێک) ڕادەی هاوەڵکارەکە ڕووندەکاتەوە و دیارخەری هاوەڵکاری (درەنگ)ە، هاوەڵکاری (درەنگ)یش دیارخراوە، بە هەردووکیان وەک گرێیەکی هاوەڵکاری کاتی ڕوودانی کارەکە دەردەخەن.

ڕستەکانی ڕیزی چوارەمیش بەهەمان شێوە ڕووندەکرێنەوە.

هەر بەم پێیە دیسان دەتوانین لە بری وشەی (زۆر) وشەکانی (نەختێک ، گەلێک ، کەمێک، تۆزێک ، هەندێک ، فرە ، پیچەک ....هتد) بەکاربهێنین.

دەستور

ئـ- ئەم هاوەڵناوانە تەنها ڕادەی هاوەڵناوە چۆنیەتییە کە دەردەخەن، کە بریتین لە (زۆر ، هەندێک ، گەلێک ، کەمێک ، تۆزێک ، برێک ، فرە ، پیچەک.... هتد)* پێیان دەگوترێت (هاوەڵناوی نادیار).

ب- ئەم هاوەڵکارانە: ڕادەی هاوەڵکارە چونیەتی و کاتی و شوێنییەکان، دەردەخەن کە بریتین لە(زۆر، هەندێک، گەلێک، کەمێک ، تۆزێک، برێک، فرە، پیچەک ... هتد) (هاوەڵکاری چەندێتی).

(*) کاتێک کە ڕادەی هاوەڵناوێک یان هاوەڵکارێک دەردەخرێت پێویستی بە (ی) ئامرازی دانەپاڵ نییە کە بکەوێتە نێوان ڕادە و هاوەڵناوەکە یان ڕادە و هاوەڵکارەکە.

ڕاهێنان - ١

لەم ڕستەیە (دارِشتنێکی باشم بەجوانی نووسییەوە):

١- کاری ڕستەکە لە چ ڕێژەیەکدایە؟

٢- وشەی(بەجوانی) چییە؟ چۆن دروستکراوە؟

٣- وشەی (باش) چییە؟ ئەرکی چییە؟

٤- وشەی(زۆر) بخەرە پێش (باش) و (بەجوانی) لە هەردوو شوێندا وشەی (زۆر) شیبکەوە.

ڕاهێنان - ٢

بە نموونە وەڵامی ئەم پرسیارانەی خوارەوە بدەوە:

١- چۆن ڕادەی هاوەڵکار دەردەخەیت؟

٢- جیاوازی لەنێوان هاوەڵکار و هاوەڵناودا چییە؟

ڕاهێنان - ٣

وەڵامی ڕاست هەڵبژێرە.

١- بایەکی زۆر توند هەڵیکرد. وشەی (زۆر):

ئـ- ڕادەی هاوەڵناوی　　ب- ڕادەی هاوەڵکاری

پـ- هاوەڵناوی چۆنیەتی　　ت- هاوەڵکاری چەندی

٢- میوانەکە کەمێک درەنگ ڕۆیشت. وشەی (کەمێک):

ئـ- ڕادەی هاوەڵناوی　　ب- ڕادەی هاوەڵکاری

پـ- هاوەڵناوی نادیار　　ت- هاوەڵکاری کاتی

٣- (یاریزانەکە گۆڵەکەی زۆر جوان تۆمارکرد.) (زۆر جوان):

ئـ- گرێی ناوی　　ب- گرێی هاوەڵناوی

پـ- گرێی هاوەڵکاری　　ت- هاوەڵناوی لێکدراو

٤–وشەی (گەلێک) لەرستەی (ژوورەکە گەلێک ساردە) چییە؟

ئـ– هاوەڵناوی چۆنیەتییە ب– ڕادەی هاوەڵناوە

پـ– ڕادەی هاوەڵکارە ت– هاوەڵکاری چەندییە

٥– کەمێک لەدوور دانیشە. وشەی (کەمێک) بریتییە لە:

ئـ– ڕادەی هاوەڵناوی ب– ڕادەی هاوەڵکاری

پـ– هاوەڵناوی نادیار ت– هاوەڵکاری شوێنی

ڕاهێنان - ٤

شیکردنەوە

نامیلکەکەم زۆر باش خوێندەوە.

نامیلکەکە: ناوە ، گشتییە ، ناسراوە ، بەرکارە.

م: جێناوی لکاوە بۆ کەسی یەکەمی تاك ، بکەرە .

زۆر: هاوەڵکاری چەندییە، ڕادەی هاوەڵکارییە دیارخەری (باش)ە.

باش: هاوەڵکاری چۆنیەتییە دیارخراوە.

زۆرباش: گرێیەکی هاوەڵکارییە ، تەواوکەری کارەکەیە.

خوێندەوە: ڕابردووی نزیکی ڕاگەیاندنە ، تێپەرە ، داڕێژراوە ، ئەرێیە.

لەم ڕستانەدا وشە هێڵ بەژێر داهاتووەکان شیبکەوە.

١– خانی لەپ زێڕین قەڵایەکی گەلێک سەختی دروستکرد.

٢– مێژووی قەڵای دمدم زۆر کۆنە .

٣– پێشمەرگەکان سنوری وڵاتیان گەلێک باش پاراستووە.

دیارخەرەکانی ناو

یەکەم- ئەرکی ناو لەرستەدا وەك دیارخەری ناو

١- ئاوی کانی لە ئاوی ڕووبار پاکترە.

٢- دێهاتەکانی کوردستان ئاوەدانکرانەوە.

٣- کرێکارەکانی کارگەی مافور دڵسۆزانە کاردەکەن.

٤- تابلۆکانی ژوورەکەم هەڵواسیوەتەوە.

٥- هێمن نەمامەکانی لە باخچەی خوێندنگەکەدا ڕواند.

٦- دیارییەکانم بۆ فەرمانبەرانی فەرمانگاکەیە.

٧- خانووەکانی ئەم شارە جوانن.

هەریەکە لە بەشە ئاخاوتنی (ناو – هاوەڵناو– جێناو) دەتوانێت ببێت بە دیارخەری ناو یان ئەو وشانەی لە هێزی ناودان (چاوگ)، لێرەدا باسی ناو وەکو (دیارخەر) دەکەین:

١- لە ڕستەی یەکەمدا، وشەی (ئاو) ناوێکی تاکی نەناسراوی گشتییە و (دیارخراو)ە، وشەی (کانی) و (ڕوبار)یش، دوو ناوی تاکی نەناسراوی گشتیین (دیارخەر)ن، کە بە یارمەتی (ی) ئامرازی دانەپاڵ دراونەتە پاڵ یەک، (ئاوی کانی) وەک گرێیەکی ناوی ئەرکی نیهاد و (ئاوی ڕوبار) ئەرکی تەواوکەری بەیاریدە دەبینێت.

٢- لە ڕستەی دووەمدا، وشەی (دێهاتەکان) ناوێکی کۆی ناسراوە و (دیارخراو)ە، وشەی (کوردستان) ناوێکی تایبەتییە (دیارخەر)ی وشەی (دێهاتەکان)ە، کە بەهۆی (ی) ئامرازی دانەپاڵ پێکهاتووە، (دێهاتەکانی کوردستان) وەک گرێیەکی ناوی دەبێتە جێگری بکەر.

٣- لە ڕستەی سێیەمدا، وشەی (کرێکارەکان) ناوێکی کۆی ناسراوە (دیارخراو)ە، هەر دوو وشەی (کارگەی مافور) دوو ناوی تاکی نەناسراون (دیارخەر)ی وشەی (کرێکارەکان)ە، کە بەهۆی (ی) ئامرازی دانەپاڵ پێکهاتووە. (کارگەی مافور) وەک گرێیەکی ناوی ئەرکی دەبێتە دیارخەری ناو.

٤- لە ڕستەی چوارەمدا، وشەی (تابلۆکان) ناوێکی کۆی ناسراوە (دیارخراو)ە، وشەی (ژوورەکە) ناوێکی تاکی ناسراوە (دیارخەر)ە و بەهۆی (ی) ئامرازی دانەپاڵ دراوەتە پاڵ (دیارخراو) لێرەشدا (تابلۆکانی ژوورەکە) وەک گرێیەکی ناوی ئەرکی بەرکار دەبینێت.

٥- لە ڕستەی پێنجەمدا، وشەی (باخچە) ناوێکی تاکی نەناسراوە (دیارخراوە)، وشەی (خوێندنگەکە) ناوێکی تاکی ناسراوە (دیارخەر)ی ناوی باخچەکەیە، بەهۆی (ی) ئامرازی دانەپاڵ دراونەتە پاڵ یەک، (باخچەی خوێندنگەکە) وەک گرێیەکی ناوی دەبێت بە تەواوکەری بەیاریدە.

٦- لە ڕستەی شەشەمدا، وشەی (فەرمانبەران) ناوێکی نەناسراوی کۆیە (دیارخراو)ە، وشەی (فەرمانگاکە) ناوێکی تاکی ناسراوە (دیارخەر)ە، بەهۆی (ی) ئامرازی دانەپاڵ دراوەتە پاڵ (دیارخراو)، (فەرمانبەرانی فەرمانگاکە) وەک گرێیەکی ناوی دەبن بە تەواوکەری بە یاریدەی کاری ناتەواو.

٧- لە ڕستەی حەوتەمدا، وشەی (خانووەکان) ناوێکی کۆی ناسراوە (دیارخراو)ە، وشەی (شار) ناوێکی گشتییە و بەهۆی هاوەڵناوی نیشانە (ئەم.....ە) دەستنیشان کراوە (دیارخەر)ە، (ی) ئامرازی دانەپاڵ دەکەوێتە نێوانیانەوە، (خانووەکانی ئەم شارە) گرێیەکی ناوییە، نیهادە.

پێویستە ئاگاداری ئەوەبین، کە هەریەکە لە (دیارخراو) و (دیارخەر) کە دەدرێنە پاڵ یەکتری دەبێت لەگەڵ ڕاستیدا بگونجێن، بە تایبەتی ئەگەر ناوە (دیارخراو)ەکە ناوێکی کۆ بێت و (دیارخەر) ناوێکی تاک بێت، چونکە ناگونجێت بڵێین (دڵەکانی پیاوەکە ، مێشکەکانی زاناکە، نینۆکەکانی پەنجەکە......) ئەمە لەلایەک، لەلایەکی تریشەوە دەتوانین بەپێی شوێن و مەبەست بەمەرجێک لەگەڵ ڕاستیدا بگونجێت، (دیارخراو) و (دیارخەر)، یان هەردووکیان لەشێوەی (تاک ، کۆ ، ناسراو یان نەناسراویدا) لەناو ڕستەدا بەکاربهێنین، وەک لە ڕستەکان پیشانمان داون.

هەروەها دەبێت ئاماژە بەوە بکەین کە ناوی (دیارخراو) دەتوانێت چەند ناوێکی (دیارخەر)ی یەک لەدوای یەک وەربگرێت، وەک:

یاساکانی پەرلەمانی هەرێمی کوردستان زۆرن.

دەستور

ئەگەر ناوێکی (دیارخراو) (دیارخەرێک) یان چەند دیارخەرێک بدرێتە پاڵی ئەوا:

١- ناوی (دیارخراو) پێش ناوی (دیارخەر) دەکەوێت.

٢- (ی) ئامرازی دانەپاڵ دەکەوێتە نێوانیانەوە*.

٣- دەتوانین ناوە دیارخراوەکە یان دیارخەرەکەی، یان هەردووکیان بەپێی شوێن و مەبەست، بەمەرجێک لەگەڵ ڕاستیدا بگونجێت لە شێوەی (تاک، کۆ، ناسراو، نەناسراو) دا لەناو ڕستەدا بەکاریان بهێنین.

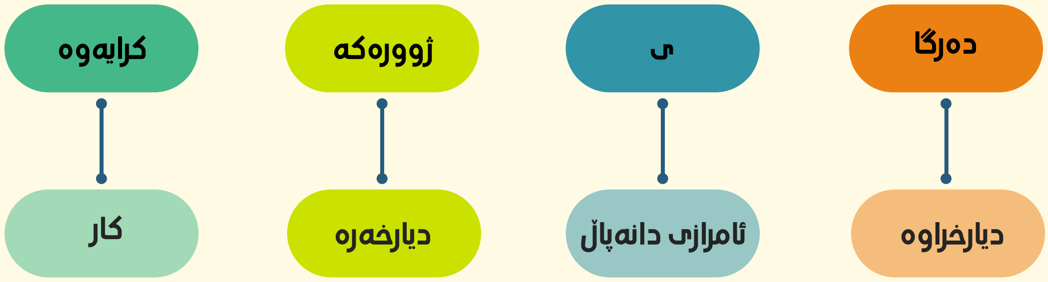

هەروەها ئەوە ڕوون دەبێتەوە کە لە پەیوەندی نێوان دیارخراو و دیارخەردا خاوەنێتی و ناسیاوی و تایبەتمەندیتی دروستدەبێت.

(*) لە کرمانجی سەروودا ئامرازی دانەپاڵ بەپێی ژمارە و ڕەگەز خۆیان دەنوینن ئامرازی (ا) بە دیارخراوی (مێ)ی تاک دەلکێنن وەک:

زین خوشکا میرێ بۆتانێ بوو.

دایکا ئازادی مامۆستایە.

وە (ێ) بە دیارخراوی (نێر)ی تاک دەلکێنین، وەک:

کوڕێ پاشایێ بچویك هات.

مەلایێ جزیری هۆزانڤانەکی کورد بوو.

هەروەها (ێد - ێت - ێن) بە دیارخراوی کۆی (نێرومێ)وە دەلکێن، وەک:

شارێد کوردستانێ خۆشن.

زارۆکێن گوندێن مە زرنگن.

ڕاهێنان - ١

لە ڕستەی (کتێبەکانی خوێندکاران وەردەگرینەوە) دا:

١- وشەی (خوێندکاران) چییە؟ ئەرکی چییە؟

٢- کاری (وەردەگرینەوە) لە چ ڕێژەیەکدایە؟

٣- وشەی (کتێبەکان) شیبکەرەوە.

٤- لە کاری (وەردەگرینەوە) ڕابردووی بەردەوامی ڕاگەیاندن دروستبکە و بیدە پاڵ جێناوە کەسییە لکاوەکان بەپێی ژمارەی کەس.

ڕاهێنان - ٢

ڕستەی گونجاو بۆ ئەم داواکارییانەی خوارەوە بهێنەرەوە:

١- ناوێکی کۆی ناسراو ببێتە دیارخەری ناوێکی نەناسراو هەردوو (دیارخراو و دیارخەر) بینە بەرکار.

٢- دوو ناوی یەک لەدوای یەک ببنە دیارخەری ناوێکی دیارخراوی تاکی ناسراو.

٣- ناوێکی دەستنیشانکراو بەهۆی هاوەڵناوی نیشانە بۆ نزیک ببێتە دیارخەری ناوێکی تاکی نەناسراو.

ڕاهێنان - ٣

وەڵامی ڕاست هەڵبژێرە.

١- (مامۆستایانی کوردستان دڵسۆزن). لەم ڕستەیە دیارخراو ناوێکی:

ئ- تاکی ناسراوە   ب- کۆی نەناسراوە

پ- تایبەتییە   ت- کۆی ناسراوە

٢- لە ڕستەی (تابلۆکانی ئەو ژوورە لێدەکەمەوە). ناوی (تابلۆ) دیارخراوەبە:

ئ- هاوەڵناوی نیشانە   ب- جێناوی نیشانە

پ- ناوی دەستنیشانکراو   ت- جێناوی کەسی سەربەخۆ

٣- لە ڕستەی (ئەوە گڵکۆی شەهیدی کوردستانە). گرێی (شەهیدی کوردستان) ئەرکی:

ئـ- دیارخەری ناوە　　ب- تەواوکەری کاری ناتەواوە

پ- نیهادە　　ت- بەرکارە

٤- لە ڕستەی (مەلایێ جزیری هۆزانڤانەکێ کورد بوو) دیارخراو ناوێکی:

ئـ- تاکی مێیە　　ب- تاکی نێرە　　پ- کۆی نێرە　　ت- کۆی مێیە

٥- لە ڕستەی (ئوتومبێلەکانی پێشانگەکە دەفرۆشین). (دیارخراو و دیارخەر) بریتین لە:

ئـ- ناوی تاکی ناسراو و کۆی ناسراو　　ب- ناوی کۆی ناسراو و تاکی ناسراو

پ- ناوی تاکی ناسراو و کۆی نەناسراو　　ت- ناوی کۆی نەناسراو و تاکی ناسراو

ڕاهێنان - ٤

شیکردنەوە:

هۆنراوەکانی مەولەویم خوێندەوە.

هۆنراوەکان: ناوە، ناسراوە، کۆیە، دیارخراوە، بەرکارە.

ی: ئامرازی دانەپاڵە.

مەولەوی: ناوە، تایبەتییە، دیارخەرە.

هۆنراوەکانی مەولەوی: گرێیەکی ناوییە، بەرکارە.

م: جێناوی لکاوە بۆ کەسی یەکەمی تاك، بکەرە.

خوێندەوە: کاری ڕابردووی نزیکی ڕاگەیاندنە، داڕێژراوە، تێپەڕە.

١- تیپی کچان شانۆگەرییەکەی نمایشکرد.

٢- کلتوری کورد دەپارێزین.

دووەم- ئەركی هاوەڵناو لە ڕستەدا وەكو دیارخەری ناو

١- زێڕی پاك ژەنگ هەڵناهێنێت.
خوێندكارێكی زیرەكم بۆ پێشبڕكێكە نارد.

٢- ئەندازیارە بەتواناكە نەخشەی تەلارەكەی كێشا.
درەختە بەرزەكان سیمایەكی جوان بە ژینگە دەبەخشن.

٣- أ- ئەستێرە گەشەكە دەركەوت.
گەزۆ نایابەكان فرۆشران.
بەهێ گەییوەكانم لێكردەوە.
خوێندنگا سەركەوتووەكان ئاهەنگیان گێڕا.

ب- دۆیە ترشەكەی ڕژاند.
بایە بەهێزەكە هەڵی كرد.
دێیە خۆشەكانیان بینیوە.
شەیە* بچووكەكە بكڕە.

٤- لە كانییە ڕوونەكان پرۆژەی ئاوی گوندەكان دروست.
شاتووە سورەكەم خوارد.
بییە سەوزەكان مەبڕنەوە.

٥- ئەم زانكۆیە پێشكەوتووە.
چوار گۆڤارم كڕی.
كام یاریزان ئامادەنەبوو.؟
ڕۆژگار هەموو مرۆڤێك دەردەخات.
جوانترین دیاریی پێشكەشكردم.

٦- گوڵی چۆنت دەوێت؟
ڕۆمانی چوارەمم نووسی.
فەرهەنگێكی تر بەكاردەهێنم.
نامەیەكی بەهێزتری نارد.

٧- چواریەكی وێنەكەم ڕەنگكرد.

(*) شــە: شـــانە

هاوەڵناو، وشـەیەکە پەسـنی ناوێک یان جێناوێک دەکات، هەموو جۆرەکانی هاوەڵناو دەتوانن ببنە دیارخەری ناوێک یان جێناوێک، لەم ڕووەوە لە هاوڕەگەزەکانی جیادەکاتەوە. هاوەڵناوی چۆنیەتـی (سـادە ، ناسـادە) بێت دەبێتە دیارخــەر و بەپێی چەند مەرجێـک دەدرێتە پاڵ ناو:

١/ ئەگـەر ناوە دیارخراوەکە، ناوێکی گشـتیی نەناسـراو، یان ناوێکی تاکی نەناسـراو بێت، هاوەڵناوێـك ببێت بە دیارخەری، ئەوا پێویسـتە (ی) ئامرازی دانەپـاڵ بخەیتە نێوان ناوەکـە و هاوەڵناوەکـەوە، وەک لـە نمونەکانی ڕیزی (١) پیشـاندراون. لە ڕسـتەی یەکەمدا، وشـەی (زێڕ) ناوێکی گشـتییە و نەناسـراوە هاوەڵناوی (پاک) لەدوایـەوە هاتووە و بووە بە دیارخەری.

لـە بەشـی دووەمی ڕسـتەی یەکەمدا، (خوێندکارێـک) ناوێکی تاکی نەناسـراوە و هاوەڵناوی (زیـرەک) لەدوایـەوە هاتووە، لەبەرئەوە پێویسـتە (ی) ئامرازی دانەپـاڵ بکەوێتە نێوانیانەوە.

٢/ ئەگـەر نـاوە دیارخراوەکـە، ناوێکـی (تـاك یان کـۆی ناسـراو) بـوو، کاتێك هاوەڵناوێـك دەبێتـە دیارخەری، ئەوا پێویسـتە ناوەکـە و هاوەڵناوەکە بخەینە شـێوەی (ناوێکـی لێکدراو)ەوە، ئینجا نیشـانەی ناسـراوی دەخرێتە دوای هاوەڵناوەکـەوە، خۆ ئەگەر چەنـد هاوەڵناوێکـی یەک لەدوای یەک بوون بە دیارخەری ناوەکە، ئەوا نیشـانەی ناسـراوی دەکەوێتـە دوای هەمـوو هاوەڵناوەکانەوە.

جـا ئەگـەر ناوەکە بە پیتیکی (نەبزوێن) کۆتایی هاتبێـت، ئەوا لە جیاتی (ی)، ئامرازی دانەپاڵی (ە) دەخەینـە نێـوان ناوەکـە و هاوەڵناوەکەوە، وەک لە ڕسـتەی (ئەندازیـارە بەتواناکە.....)ی ڕیزی ژمارە (٢)دا پیشـاندراوە.

لـەم ڕسـتەیەدا (ئەندازیار) ناوێکە بـە پیتی نەبزوێنی (ر) کۆتایی هاتـووە، کاتێک کە دەکرێت بە ناسـراو و هاوەڵناوێک دەبێتە دیارخەری، ئەوا پێویسـتە بەو شـێوەیەی سـەرەوە بخرێتە شـێوەی (ناوێکی لێکدراوە)وە، (ی) ئامـرازی دانەپاڵ بکرێت بە(ە).

بـەڵام ئەگـەر نـاوە دیارخراوەکـە، لە شـێوەی کـۆی ناسـراودا بێـت و هاوەڵناوێـک ببێت بـە دیارخــەری ئەوا بەپێی دەسـتورەکەی پێشـوو، لەگـەڵ هاوەڵناوەکەدا دەخرێتە شـێوەی (ناوێکـی لێکـدراو)ەوە، لەدوایدا نیشـانەی ناسـراوییەکەی کە (ەکە)و نیشـانەی کۆ، کە (ان)ە دەخرێنـە دوای هەموویانـەوە، وەک لە ڕسـتەی (درەختـە بەرزەکان.....) پیشـاندراوە.

٣- ئەگــەر ناوە دیارخراوەکە (تاك یان کۆی ناســراو) بێت و بە پیتــی بزوێنی (ە ، ا ، ۆ ، ێ) دوایــی هاتبێت و لە بڕگەیەك زیاتربێت، کاتێــك هاوەڵناوێك دەبێت بە دیارخەری، دیســان وەکو دەســتووری پێشوو، دەخرێتە شــێوەی (ناوێکی لێکدراو)ەوە، جا بۆ ئەوەی (ە)ی ئامــرازی دانەپــاڵ لەگــەڵ پیتی بزوێنی دوای وشــە یەکنەگرن و بەپێی دەســتوری (بڕگە) کــە نابێــت دوو بزوێــن لەیــەک بڕگەدابن، ئــەوا ئامرازەکــە لادەبەیــن، وەکو لە ڕســتەکانی ڕیزی (٣) بەشــی (ئـ) پیشاندراون.

بــەڵام ئەگــەر نــاوە دیارخراوەکــە (تاک یان کۆی) ناســراو بێــت و کۆتایی بە پیتــی بزوێنی (ا ، ۆ ، ێ ، ە) هاتبێــت و لــە بڕگەیــەک پێکهاتبێــت و هاوەڵناوێک ببێت بــە دیارخەری، دوای ئــەوەی کە ناوەکە و هاوەڵناوەکە دەخرێنە ســەر شــێوەی (ناوێکی لێکــدراو)، (ە)ی ئامرازی دانەپــاڵ بــە یارمەتی ناوبەندی (یـ) کە دەکەوێتــە نێوان ناوەکە و ئامرازی دانەپاڵەکە پاشــان نیشــانەی ناســراوی و کــۆ دەخرێتــە دوای هاوەڵناوەکەوە، وەک لە ڕســتەکانی ڕیزی ژمارە (٣) بەشــی (ب) پیشاندراون.

٤- بــەڵام ئەگــەر ناوەکە بــە بزوێنــی (ی) یــان (وو) دوایــی هاتبێت لە شــێوەی (تــاك یان کــۆی ناســراو) دابێــت، هاوەڵناوێــك ببێتــە دیارخــەری، ئــەوا ناوەکە و هاوەڵناوەکــە دەخرێنــە ســەر شــێوەی (ناوێکــی لێکــدراو)ەوە، جــا بۆئەوەی بزوێنی وشــە و ئامرازەکــە یەکنەگــرن، پێویســتە پیتــی نەبزوێــن، کــە بگونجێــت لەگەڵیانــدا، بخەینــە نێوانیانــەوە بــۆ یەکەمیــان (ی = y)، بــۆ دووەمیــان(و = w) دادەنێــن لــە ناوەکــەش (وو) درێــژ دەگۆڕێــت بــۆ (و) کــورت وەک لــە ڕســتەکانی ڕیــزی ژمــارە (٤) پیشــاندراون.

٥- هاوەڵناوی ژمارە، هاوەڵناوی نیشانە (ئەم....ە) (ئەو.....ە)، هاوەڵناوی پرس (کام ، چ...)، هاوەڵنــاوی نادیار (هەمــوو ، زۆر.....)، هاوەڵناوی چۆنیەتــی لە پلەی باڵادا (گەورەترین ، جوانترین .....) دەتوانن ببن بە دیارخەری ناو، جا ئەگەر پێش ناوە دیارخەرەکە بکەون، ئەوا پێویســتی بە ئامرازی دانەپاڵ ناکات، وەک لە ڕســتەکانی ژمارە (٥) پیشاندراون.

٦- ئەگــەر هاوەڵناوە دیارخــەرەکان دوای ناوە دیارخراوەکە بکەون، ئەوا پێویســتی بــە (ی) ئامرازی دانەپــاڵ هەیە، وەکو لە ڕســتەکانی ڕیزی ژمــارە (٦) دا پیشــاندراون، ئــەو هاوەڵناوانــەی کە دەکەونە دوای ناوە دیارخراوەکەوە هاوەڵناوی (ژمارەی ڕێکخســتن - پرس - نادیار - هاوەڵناوی پلەی بەراورد)ن لە ڕســتەی یەکەمدا، (چۆن) هاوەڵناوی پرســە و دیارخەری وشــەی (گوڵ)ە، لە ڕســتەی دووەمدا(چوارەم)، هاوەڵناوی ژمارەی ڕێکخســتنە و

دیارخەری ناوی (ڕۆمان)ە، لە سێیەمیاندا، هاوەڵناوی نادیار(تر) دیارخەری ناوی (فەرهەنگ)ە، لە چوارەمیاندا (بەهێزتر) هاوەڵناوی پلەی بەراوردە و دیارخەری ناوی (نامە)یە.

٧- بەدەر لەوانەی، کە باسمان کردن هاوەڵناوی ژمارەی کەرتی، وەکو دیارخەرێك دەکەوێتە پێش ناوە دیارخراوەکەوە پێویستی بە (ی) ئامرازی دانەپاڵ دەبێت، وەک لە ڕستەی ژمارە (٧) پیشاندراوە.

هەروەها ناوە دیارخراو و هاوەڵناوەکان لە چوارچێوەی وشەیەکی لێکدراو، یان گرێیەکی ناویدا دەتوانن ئەرکی ناوبینن لە ڕستەدا.

دەستور

هاوەڵناوی چۆنیەتی (سادە ، ناسادە) دەتوانن ببن بە دیارخەری ناوێک و لەچەند شێوەیەکی جیاوازدا دەردەکەوێت:

١- ئەگەر ناوە دیارخراوەکە*، ناوێکی تاکی نەناسراو، یان ناوێکی گشتی نەناسراو بێت، هاوەڵناوێکی بەدوادا هاتبێت، ئەوا دیارخراو پێش هاوەڵناوی دیارخەر دەکەوێت و (ی) ئامرازی دانەپاڵ دەکەوێتە نێوانیانەوە.

٢- ئەگەر ناوە دیارخراوەکە تاک یان کۆی ناسراو بێت، دیارخراو پێش دیارخەر دەکەوێت و هەردووکیان دەخرێنە شێوەی ناوێکی لێکدراوەوە، ئینجا نیشانەی ناسراوی کۆ دەخرێتە دوای هاوەڵناوەکەوە، لێرەدا پێویستە ئاگاداری ناوە دیارخراوەکە بین بە تایبەتی ئەگەر بە پیتی (بزوێن) دوایی هاتبێت، چونکە پێویستی بە چەند دەستورێکی تایبەتی هەیە بۆ لێکدانی ناوەکە و هاوەڵناوەکە.

٣- ئەگەر هاوەڵناوە دیارخەرەکان لە جۆری ئەوە هاوەڵناوانە بن، کە دەکەونە پێش ناوە دیارخراوەکەوە، وەکو هاوەڵناوی (ژمارە ـ نیشانە ـ نادیار ـ پرس ـ هاوەڵناوی چۆنیەتی بۆ پلەی باڵا) ئەوا پێویستیان بە (ی) ئامرازی دانەپاڵ نییە، بێجگە لە هاوەڵناوی ژمارەی کەرتی کە پێویستی بەم (ی) یە هەیە، خۆ ئەگەر دوای ناوەکە بکەون وەک هاوەڵناوی (ڕێکخستن ، پرس ، نادیار ، هاوەڵناوی پلەی بەراورد) ئەوا پێویستیان بە (ی) ئامرازی دانەپاڵ دەبێت.

(*) دەشێت دیارخراو جێناوی کەسی سەربەخۆ بێت.

ڕاهێنان - ١

هاوەڵناوی (خۆش، هەڵکەنراو، خەباتکەر) لە سێ ڕستەدا بەکاربهێنە بە مەرجێك، یەکەمیان ببێتە دیارخەری ناوێکی تاکی نەناسراو، دووەمیان دیارخەری ناوێکی تاکی ناسراو بێت، سێیەمیان دیارخەری ناوێکی کۆی ناسراوبێت.

ڕاهێنان - ٢

دیارخەرەکانی ئەم ڕستانە خوارەوە. دەربهێنە و جۆرەکەشی دەست نیشان بکە:

١- بە کام قوتابیدا نامەکەت بۆ ناردم؟

٢- زۆر کورد بە ناهەق شەهیدکران.

٣- ئێوەی زیرەک هەمیشە سەرکەوتوون.

ڕاهێنان - ٣

وەڵامی ڕاست هەڵبژێرە.

١- (شاخە بەرزەکان جوانن) لەم ڕستەیە ناوی (شاخ):

ئـ- تاکی ناسراوە   ب- کۆی نەناسراوە

پـ- کۆی ناسراوە   ت- تاکی نەناسراوە

٢- (نامەیەکی ڕازاوەتریان نارد) ناوی (نامەیەک) دیارخراوە بە هاوەڵناوی چۆنیەتی پلەی:

ئـ- باڵا   ب- بەراورد   پـ- چەسپاو   ت- هەموویان

٣- (دوو کتێبمان کڕی) ئەرکی هاوەڵناوی ژمارە (دوو) :

ئـ- بکەرە   ب- بەرکارە   پـ- دیارخەری ناوە   ت- جێگری بکەرە

٤- (ئەستێرە گەشەکە دەرکەوت) لەنێوان (ئەستێرە) و (گەشەکە)چی دەرنەکەوتووە؟

ئـ- ئامرازی دانەپاڵ   ب- کاری ناتەواو

پـ- ئامرازی پەیوەندی   ت- بکەر

٥- (ببیی سەوز مەبڕنەوە) ئەگەر ناوی(بی) بکەینەی کۆی ناسراو دەبێتە:

ئ- بی سەوزەکان مەبڕنەوە

ب- ببیە سەوزەکان مەبڕنەوە

پ- ببیە سەوزەکە مەبڕنەوە

ت- ببیە سەوز مەبڕنەوە

ڕاهێنان - ٤

لەم ڕستەیە (پێشمەرگە بوێرەکە خەڵاتکرا):

١- لەنێوان وشەکانی (پێشمەرگە) و(بوێرەکە) چ ئامرازێک بەکارنەهاتووە؟ بۆچی؟

٢- ناوێکی تر بهێنەوە بەهەمان بزوێنی (ە) کۆتایی هاتبێت بەڵام ئامرازەکە بەکارهاتبێت، هۆیەکەشی بنووسە.

٣- وشەی(بوێر) چییە؟ چۆن دروست کراوە.

٤- ناوی(پێشمەرگە) ناوێکی تاکی ناسراوە، کوا نیشانەی ناسراویەکەی؟ بۆچی کەوتۆتە ئەوێ؟

سێیەم- ئەرکی جێناوی سەربەخۆ لە ڕستەدا وەك دیارخەری ناو

١- خەڵاتەکەی من بەنرخە. (من ـ تۆ ـ ئەو - ئێمە ـ ئێوە ـ ئەوان)*
٢- خانووەکەی خۆتم پێ بفرۆشە. (خۆم ـ خۆت ـ خۆی - خۆمان ـ خۆتان ـ خۆیان)
٣- چیرۆکی کێ خوێنراوەتەوە؟ (کێ ـ چی ..)
٤- کتێبەکە بۆ کوڕی فلان بوو. (هین ـ فلان ـ کابرا - فیسار ـ کەس..)
٥- تاقیکردنەوەکەم لە تاقیگەی ئەمانەدا ئەنجام دا. (ئەوە ـ ئەوانە - ئەمە ـ ئەمانە).
٦- ئەوانە دەفتەرەکانی ئێمەنە.
٧- گەنجانی شارەکەی من بە ئاوات دەگەن.

هەروەك دەزانین جێناوەکان دەکرێن بە دوو بەشەوە:

١- جێناوی سەربەخۆ.
٢- جێناوی کەسی لکاو.

ئەو جێناوە سەربەخۆیانەی کە دەبن بە دیارخەری ناو بریتین لە**:

١- جێناوی کەسی سەربەخۆ.
٢- جێناوی خۆیی.
٣- جێناوی پرس.
٤- جێناوی نادیار.
٥- جێناوی نیشانە.

ئەگەر جێناوە سەربەخۆکان ببن بە دیارخەری ناوێک ئەوا ناوی دیارخراو هەمیشە پێشدەکەوێت، هەر لەبەرئەمە پێویستە (ی) ئامرازی دانەپاڵ بخرێتە نێوانیانەوە، دەتوانین

(*) لە شێوازی کرمانجی سەروودا کۆمەڵە جێناوی(من، تە، وی، وێ، مە، وە، وان) بەکاردێت وەک وەلاتێ مە خۆشە.
(**) جێناوی هەیی نابێت بە دیارخەری ناو.

نـاوە دیارخراوەکـەش بەپێـی شـوێن و مەبەسـت بەمەرجێک لەگـەڵ ڕاسـتیدا بگونجێت لە شـێوەی تـاک و کـۆ و ناسـراو یـان نەناسـراویدا بەکاربهێنـن وەک لە ڕسـتەکانی بەشـی سـەرەوەدا ئاشـکرا کراون.

لـەو ڕسـتانەدا هەریەکـە لە جێناوی (من – خـۆت – کێ – فلان – ئەمانـە – ئێمە – من) لە شـوێنی خۆیـدا دیارخـەری ناوەکەی پێش خۆیەتـی (دیارخراو و دیارخەر) لـە چوارچێوەی گرێیەکـی ناویدا، ئەرکـی تایبەتی هەیە.

لـە ڕسـتەی یەکەمـدا (خەڵاتەکـەی مـن) نیهـادە، لـە دووەمـدا (خانـووی خۆت) بـەرکارە، لـە سـێیەمیاندا (چیرۆکـی کێ) جێگـری بکەرە، لـە چوارەمیانـدا (کوڕی فـلان) تەواوکەری بەیاریـدەی کاری ناتـەواوە، لـە پێنجەمیاندا (تاقیگەکـەی ئەمانە) تەواوکـەری بەیاریدەیە، لە شەشـەمیاندا (دەفتەرەکانـی ئێمە) تەواوکەری ڕاسـتەوخۆی کاری ناتـەواوە، لە حەوتەمیاندا (گەنجانی شـارەکەی مـن) بکەرە.

دەسـتور

ئەگەر جێناوی سەربەخۆ* ببێتە دیارخەری ناوێک ئەوا هەمیشە:

١- ناوە دیارخراوەکە پێش جێناوی سەربەخۆی دیارخەر دەکەوێت.

٢- (ی) ئامرازی دانەپاڵ دەکەوێتە نێوانیانەوە

(*) جگـە لـە جێنـاوی سـەربەخۆ، کۆمەڵـەی جێنـاوە کەسـییە لکاوەکانیش دەبنـە دیارخەری نـاو، ئەم جۆرەیـان لـە باسـی ئەرکـی جێناوی کەسـیی لکاوە لـە دەوری دیارخـەری ناودا پیشـاندراوە.

ڕاهێنان - ١

لە ڕستەی (شاخەکانی کوردستان سەرکەشن).

١- (ی) دوای (شاخەکان) چییە؟ بۆ خراوەتە ئەوێ؟

٢- لەجیاتی وشەی (کوردستان) جێناوێک بەکاربهێنە و سەرلەنوێ ڕستەکەش بنووسەوە.

٣- کاری ڕستەکە دەستنیشان بکە.

٤- تەواوکەری کارەکە شیبکەوە.

ڕاهێنان - ٢

ئەرکی ئەم گرێیانەی خوارەوە کە هێڵیان بەژێردا هاتووە دەستنیشان بکە.

١- گیانی من بۆ تەلێ وەنەوشە پەرۆشە
کە لەژێر سێبەری تووترِکا خامۆشە

٢- دەستم لە گەردنی خۆت هەڵمەگرە ئەی حەبیبە
وابزانە خوێنی خۆمە یا مننەتی ڕەقیبە

٣- جوان هۆنراوەکانی ئەمانەی کۆکردەوە.

٤- کچە زیرەکەکە خەڵاتکراوە.

ڕاهێنان - ٣

وەڵامی ڕاست هەڵبژێرە.

١- (هۆنراوەکانی ئەوانەم کۆکردەوە). لەم ڕستەیە دیارخەر بریتییە لە:

ئـ- جێناوی کەسی سەربەخۆ ب- جێناوی نیشانە

پـ- جێناوی نادیار ت- هاوەڵناوی نیشانە

٢- (وڵات دەپارێزین). ناوی (وڵات) بە(جێناوی نیشانە بۆ تاکی دوور) دیاربخە:

ئـ- وڵاتی ئەوە دەپارێزین. ب- وڵاتی ئەمە دەپارێزین.

پ- ئەو وڵاتە دەپارێزین. ت- وڵاتی ئەوانە دەپارێزین.

٣- جێناوی نیشانە کە دەبێتە دیارخەری ناو پێویستی بە:

ئـ- ئامرازی دانەپاڵی(ە) دەبێت ب- ئامرازی دانەپاڵی(ی) دەبێت

پـ- ئامرازی دانەپاڵی نییە ت- ئامرازی دانەپاڵی(ە ـ ی) دەبێت

٤- جێناوە سەربەخۆکان دەبنە دیارخەری ناو جگە لە جێناوی:

ئـ- پرس ب- نادیار پـ- هەیی ت- کەسی سەربەخۆ

٥- (نمرەی هین بەرزە). لەم ڕستەیە دیارخەر بریتییە لە:

ئـ- جێناوی نادیار ب- جێناوی پرس پـ- ناو ت- هاوەڵناوی نادیار

٤- ئەرکی جێناوی لکاو لەرستەدا وەك دیارخەری ناو

أ-

١- هاوڕێکەم چوو بۆ سەیرانگای دوکان. (م ـ مان ، ت ـ تان، ی ـ یان).

٢- مامۆستاکەمان دێت بۆ سەیرکردنی پێشانگەکە.

٣- کتێبخانەی شارەکەمان نۆژەن دەکەنەوە.

٤- بەیانی گۆرانییە نوێیەکەم تۆماردەکەم.

٥- زیندانییەکانمان ئازادکران.

٦- پەیامەکەمان بگەیەنن بە هاووڵاتییان.

ب-

١- نامەکەتم گەیاند.

٢- نامەکەم گەیاندیت.

٣- پێنووسە سەوزەکەتم برد.

٤- پێنووسە سەوزەکەم بردیت.

جێناوی کەسیی لکاو دەتوانێت ببێت بەدیارخەری ناو، بەڵام پێویستە لە پێش هەموو شتێکدا ئەوە بهێنینەوە یادمان، کە ئەم بەدیارخستنە پێویستی بە (ی) ئامرازی دانەپاڵ نابێت، وەک لەم شێوانەی خوارەوە بەدی دەکرێت:

أ- ئەگەر کاری ڕستەکە ڕانەبردووی (تێپەڕ یان تێنەپەڕ)، ڕابردووی تێنەپەڕ، یان بکەرنادیار یان داخوازی بێت، ئەوا هەمیشە جێناوی لکاوی دیارخەری ناو یەکسەر دوای ناوە دیارخراوەکە دەکەوێت، خۆ ئەگەر ناوە دیارخراوەکە بە ناوێک یان چەند ناوێک یان بە هاوەڵناوێک دیارخرا، ئینجا بە جێناوی لکاو دیاربخرێت، ئەوا جێناوە لکاوە دیارخەرەکە لە دوای هەموو دیارخراوەکان دێت، وەک لە ڕستەکانی بەشی وە (ئـ) پیشاندراوە.

لەڕستەی یەکەمدا، کاری ڕستەکە تێنەپەڕە و لەدەمی ڕابردوودایە و جێناوی کەسیی لکاوی (م) بووە بەدیارخەری وشەی (هاوڕێ).

لەڕستەی دووەمدا، جێناوی کەسیی لکاوی (مان) بووە بە دیارخەری ناوی (مامۆستاکە) و کاری ڕستەکە ڕانەبردووی تێنەپەڕە.

لە ڕستەی سێیەمدا، ناوی (کتێبخانە) بەناوی(شارەکە) دیارخراوە، ئینجا جێناوی کەسی لکاوی (مان) بووە بە دیارخەری و کاری ڕستەکە ڕانەبردووی تێپەڕە، گرێی (کتێبخانەی شارەکە) بەرکارە.

لە ڕستەی چوارەمدا، هاوەڵناوی (نوێ) دیارخەری ناوی (گۆرانییە)، ئینجا جێناوی لکاوی (م) بووە بە دیارخەری، کارەکەش ڕانەبردووی تێپەڕە.

کەوابوو، ئەگەر کاری ڕستەکە (ڕانەبردووی تێپەڕیان تێنەپەڕبێت)، (ڕابردووی تێنەپەڕ)، بکەرنادیار یان (داخوازی) بێت ئەوا کۆمەڵە جێناوی کەسیی لکاوی (م ـ مان ، ت ـ تان ، ی ـ یان) بۆ کەسی یەکەم و دووەم و سێیەمی تاک و کۆ بەپێی مەبەست لە دەوری دیارخەری ناودا بەکاردەهێنین، بەڵام ئەگەر ناوەکە بە ناوێک یان چەند ناوێک دیارخرا، ئەوا جێناوی لکاوی دیارخەر لەدوای هەموو دیارخراوەکانەوە دێت.

خۆ ئەگەر هاوەڵناوێک بوو بە دیارخەری ناوەکە و پاشان جێناوی کەسیی لکاو بوو بە دیارخەری، ئەوا ناوەکە و هاوەڵناوەکە دەخرێتە شێوەی ناوێکی لێکدراوە و پاشان جێناوە کەسییە لکاوەکە دەبێت بە دیارخەری.

ب - ئەگەر کاری ڕستەکە، کارێکی ڕابردووی تێپەڕ بێت و بمانەوێت ئەو ناوەی کە ئەرکی بەرکار دەبینێت، جێناوێکی کەسیی لکاو ببێت بە دیارخەری ئەوا دەشێت بە دوو شێوە بێت:

١ – جێناوە لکاوە دیارخەرەکە یەکسەر لەدوای ناوە دیارخراوەکەوە بێت، وەک (نامەکەتم گەیاند)، لێرەدا جێناوی کەسیی لکاوی (ت) دیارخەری ناوی (نامەکە)یەو، جێناوی کەسیی لکاوی (م) بکەری ڕستەکەیە، جا بەپێی مەبەست دەتوانین لە شوێنی جێناوی (ت) جێناوە کەسییە لکاوەکانی (م ـ مان ، ت ـ تان ، ی ـ یان) بەکاربهێنین، خۆ ئەگەر ناوە دیارخراوەکە هاوەڵناوێک بووبێت بە دیارخەری پاشان بە جێناوێکی کەسیی لکاو دیارخرا، ئەوا جێناوە کەسییەکە دەچێتە دوای هاوەڵناوەکەوە، وەک لە ڕستەکانی بەشی (ب) پیشاندراوە.

٢- یـان جێنـاوە کەسـییە لـکاوە دیارخەرەکـە دەچێتـە دوای کارەکەوە، وەک لە ڕسـتەی (نامەکەم گەیاندیت) پیشـاندراوە، لێرەدا دیسـان (م) بکەری ڕسـتەکەیە و جێناوی لکاوی (یـت) دیارخـەری (نامەکە)یـە و لەدوای کاری ڕسـتەکەوە هاتووە، دەتوانین لە شـوێنی ئـەم جێنـاوە کۆمەڵـەی (م ، ین ، یـت ، ن ، (ø) ،ن) بەڕیز بۆ کەسـی یەکەم و دووەم و سـێیەمی تاک و کـۆ بەکارهێنین.

سەرنج:

١- ئەگـەر جێناوێکـی لـکاو بوو بە دیارخـەری ناوێک، ئەوا هیچ وشـەیەکی تر نابێت بە دیارخـەری ناوەکە، چونکە دەبێتە هۆی تێکچوونی داڕشـتنی ڕسـتەکەو شـێواندنی واتاکـەی بۆ نمونـە ناتوانین بڵێین:

پەنجەرەکەمان خانووەکە گەورەیە.

٢- نـاوە دیارخراوەکـە و جێنـاوە کەسـییە دیارخەرەکـە وەک گرێیەکی نـاوی دەتوانن ئەرکەکانـی نـاو ببینین لە ڕسـتەدا، بـۆ نمونە:

وڵاتتان خۆشە.

گرێی ناویە، نیهادە

دەستور

١- کۆمەڵە جێناوە لکاوەکانی (م ـ مان ، ت ـ تان ، ی ـ یان) دەبنە دیارخەری ناو و دەچنە دوای ناوە دیارخراوەکە، جا ئەگەر ناوە دیارخراوەکە بە ناوێک یان بە هاوەڵناوێک دیارخرابێت ئەوا جێناوە لکاوە دیارخەرەکە دەکەوێتە دوای دیارخەرەکانی ناوەکەوە.

٢- ئەو جێناوە لکاوانەی، کە دەبن بە دیارخەری ناوو لەدوای کاری ڕستەکەوە دێن بریتین لە (م ـ ین ، یت ـ ن ، (ø)- ن) لێرەدا، بۆ کەسی سێیەمی تاک، جێناوی لکاو لە دەوری دیارخەری ناودا دەرناکەوێت، ئەگەر کاری ڕستەکە لە دەمی ڕابردووی تێپەڕدا بێت.

ڕاهێنان - ١

لە ڕستەی (مۆبایل پەیوەندییەکانی ئێمەی ئاسانتر کردووەتەوە).

١- وشەی (پەیوەندییەکان) چ جۆرە جێناوێک دیارخەریەتی؟
٢- چەند جۆرە جێناوی سەربەخۆی تریش دەبنە دیارخەری؟
٣- (ئێمە) بگۆرە بۆ جێناوی لکاو، چ گۆڕانێک ڕوودەدات بینوسەوە.
٤- گرێی (پەیوەندییەکانی ئێمە) ئەرکی چییە لە ڕستەکەدا؟

ڕاهێنان - ٢

ئایا دەتوانین بیژێین؟

١- (مامۆستاکەت کیمیا زیرەکە) یان نا؟ بۆچی؟
٢- گرێی (دەمەکانی منداڵەکە) دروستە یان دروست نییە؟ بۆچی؟

ڕاهێنان - ٣

وەڵامی ڕاست هەڵبژێرە.

١- (میوانەکانمان گەیاندبوو) ئەگەر جێناوی (ت) وەک دیارخەر بەکاربهێنین دەکەوێتە:

ئـ- دوای (میوانەکان)   ب- دوای (مان)
پـ- دوای (گەیانـــــد)   ت- دوای (بوو)

٢- (گوندەکەتان ئاوەدانکرایەوە) ئەرکی (تان):

ئـ- بکەرە   ب- بەرکارە
پـ- تەواوکەری بەیاریدەیە   ت- دیارخەری ناوە

٣- (نامەکەی گەیاندیت) ئەرکی (یت):

ئـ- بکەرە　　　ب- بەرکارە

پـ- تەواوکەری بە یاریدەیە　　　ت- دیارخەری ناوە

٤- (قەڵەمە سەوزەکەتانم نەبرد)٠ (تان)ی دوای (سەوزەکە) بگۆڕین بۆ (ن) ئەوا دەچێتە:

ئـ- دوای پێنووس　　　ب- دوای (م)

پـ- کۆتایی کارەکە　　　ت- دوای (نە)

٥- (دەبوو ڕۆمانە تازەکەمانیان چاپکردبا) دەتوانین (مان) بگۆڕین بۆ (ین) چونکە کارەکە:

ئـ- ڕابردووی تێپەڕ　　　ب- ڕانەبردووی تێپەڕ

پـ- داخوازی تێپەڕ　　　ت- داخوازی تێنەپەڕ

ڕاهێنان - ٤

لە ڕستەی (دەبوو ڕۆمانە تازەکەتیان چاپکردبا).

١- بکەری ڕستەکە دەربهێنە.

٢- (ت) چییە؟ ئەرکی چییە؟ بۆ کەوتووەتە ئەوێ؟ لەبری ئەو (یت) بەکاربهێنە ئنجا بزانە دەچێتە کوێ؟ بۆچی؟.

٣- (ە)ی دوای (ڕۆمان) چییە؟

٤- ڕستەکە بگۆڕە بۆ شێوازی ڕابردووی تەواوی ڕاگەیاندن

بەشی ئەدەب

وەرزی یەکەم

"ڕێڕەوی شیعری کوردی لە ساڵی (١٩٣٩ – ١٩٩١)ز"

ڕێڕەوی شیعری کوردی لەم ماوەیەدا بەپێی ڕوداوە ڕامیاری و ڕوناکبیرییەکانی ناو کۆمەڵگای کوردی، بۆ سێ قۆناغی شیعری جیاواز دابەش دەکرێت هەوڵدەدەین لێرەدا بە شێوەیەکی کورت و واتادار باس لەو قۆناغانە بکەین.

قۆناغی یەکەم — ساڵی (١٩٣٩ -١٩٥٨)ز

شیعری کوردی لە قۆناغی پێشوودا هەنگاوی گەورە و کاریگەری نابوو، بۆ هێنانەدی گۆڕانی گرنگ و نوێ لە ڕوخسار و ناوەڕۆکی دەقی شیعریدا نابوو. ئەم هەنگاوە پڕ گۆڕانکارییە، کاردانەوەی هەبوو لەسەر ڕێڕەوی شیعری کوردی لەم قۆناغەدا. دەکرێت ئەو ڕاستییە بخەینە پێش چاو کە بەشی زۆری ئەو ڕەوتە نوێیە لە شیعری ئەم قۆناغەدا دەبینین درێژەپێدەری هەمان ڕەوتی گۆڕانکاری شیعری کوردی قۆناغەکانی نوێکردنەوەی پێشوترە. چونکە لەم قۆناغەدا، ناکرێت بە شێوەیەکی بنەڕەتی هێڵی ئاشکراو دیاری جیاکەرەوە لەنێوان ئەم قۆناغە و قۆناغی پێشوودا لە بواری شیعردا دیاربکەین.

دەبێت شیعری زیندوو گوزارشت لە کاتی لەدایکبوونی بکات و هەڵگری سیما و تایبەتمەندی قۆناغی نووسینی دەقەکە بێت، بۆیە ساتەوەختی پەژارە و ژەنگی سیاسیی کاتی شەڕی دووەمی جیهانی و خەباتی سیاسی و خۆپیشاندانەکانی کۆمەڵانی خەڵک لە عیراق بە گشتی و لە کوردستان بەتایبەتی بە ڕادەیەکی زۆر جێگە و شوێنەواریان بەسەر گۆڕانکارییەکانی شیعری کوردی لە قۆناغەکەدا بەجێهێشت.

لەم قۆناغەدا لەپاڵ پەیدابوونی هەندێک دەنگی تازە هەمان ئەو شاعیرانە دەبیستین کە لە قۆناغەکانی پێشوودا دەنگی ڕەسەنی شیعری کوردی بوون، بەڵام هەندێک گۆڕانکارییان بەسەر دەقە شیعرییەکانیاندا هێناوە.

سەرەڕای ئەو سەرنج و تێبینیانەی کە پێشتر ئاماژەمان پێدان لێرەدا گرنگترین ئەو خاڵانە دەخەینەڕوو کە لە ڕوخسار و ناوەڕۆکی شیعری ئەم قۆناغەدا بەرچاو دەکەون:

یەکەم: لە ڕووی ناوەڕۆکەوە

ڕەنگە گۆڕانی گرنگ لە بواری شیعری کوردی لەم قۆناغەدا لە ڕووی ناوەڕۆکەوە ڕوویدابێت، چونکە سەرەڕای ئەو خاڵە هاوبەشانەی کە لەگەڵ ناوەڕۆکی شیعری کوردی قۆناغی پێشوودا دەبینین، گەلێک لایەنی جیاوازیش بەرچاو دەکەون کە خاسیەتی ناوەڕۆکی شیعر لە قۆناغەکەدا دەخەنە بەرچاو لەڕووی نەتەوایەتی و نیشتیمانپەروەرییەوە، بەهۆی سەرهەڵدانی ئەو ڕووداوە ڕامیارییە گرنگانەی بەسەر کوردستان و ناوچەکەدا هاتن، هەستی کوردایەتی لەلای گەلی کورد ئاراستەیەکی تری لە شیعری کوردی وەرگرت، چونکە خەباتی ڕامیاریی ئەو سەردەمە خرایە ناودەقە شیعرییەکان، بەمەش ناوەڕۆکی شیعری کوردی زیاتر ڕووی لە شیعری ڕامیاری و نەتەوایەتی و چینایەتی کرد، شیعر بووبە هۆکارێک بۆ هوشیارکردنەوەی میللەت لەپێناوی بەدەستهێنانی مافەکانیدا.
(هەردی، دڵدار، کامەران موکری، دیلان، جگەر خوێن، هێمن، هەژار)لەناو کۆڕی خەباتی ڕامیاری ئەو ساڵانە هاتنە ناو جیهانی شیعری کوردییەوە. لێرەدا نمونەیەک لە شیعری (هێمن) دەهێنینەوە، کە بە شێوەیەکی ڕاستەوخۆ دەرخەری ئەو ڕاستییەیە کە هەست و نەستی کوردایەتی و بیری نەتەوایەتی بە تەواوەتی شیعری کوردی قۆناغەکەی داگیرکردووە کە دەڵێت:

کوردم ئەمن

گەرچی تووشی ڕەنجەڕۆیی و حەسرەت و دەردم ئەمن
قەت لەدەست ئەم چەرخە سپڵە نابەزم، مەردم ئەمن
ئاشقی چاوی کەژاڵ و گەردنی پڕخاڵ نیم
ئاشقی کێو و تەلان و بەندەن و بەردم ئەمن

(بۆ لەبەرکردنە)

هەروەها هەر لە چوارچێوەی بابەتی نیشتمانپەروەریدا (جگەرخوێن) دێتە گۆڕەپانەکەوە هەستی کوردانەی خۆی بۆ سەربەخۆیی و هەڵکردنی ئاڵای کوردستان دەردەبڕێت و دەڵێت:

ئالامن

ئالآ سێ ڕەنگێ تو
بناڤ و دەنگێ تو
نیشانا جەنگێ تو
ئەی خورتێن کوردان سلاڤێ لێ بکەن

(بۆ لەبەرکردنە)

هەروەک چۆن خەبات لەپێناوی سەربەخۆیی کوردستان لە شیعری کوردیدا شوێنی دیاری هەبوو، بەهەمان شێوە شاعیرانی کورد شیعریان بۆ خەبات و تێکۆشانی گەلانی تر لەپێناو سەربەخۆییدا نووسیوە، هەوڵیانداوە لە ڕێی ئەو شیعرانەوە پەیامی خەباتی هاوبەشی گەلانی چەوساوە و ژێردەستە لەپێناو سەربەرزی و ڕزگاربوون لەکۆتی ژێرە دەستەیی پیشانبدەن، واتا شیعری کوردی پەیامێکی مرۆڤایەتی هەڵگرتبوو، هەرگیز بە تەنیا لە بیری نەتەوەکەی خۆیدا نەبوو، تا بە ئاراستەیەکی ڕەگەزپەرستانەیدا بەرێت، بەڵکو شیعری کوردی کانیاوی بیری ئازادیخوازی گەلانی تری جیهانیش بووە.

لایەنێکی تر لە ناوەڕۆکی شیعری کوردی قۆناغەکە بریتییە لە باسکردنی سروشت. کە لە شیعری ئەم قۆناغەدا لەو وەسفە ڕوتەی کە لە شیعری کلاسیکدا هەبوو دەربازبووە، بۆ ئەوە بوو کە هەستی ڕۆڵەکانی کورد بۆ خۆشەویستی کوردستان لە ناخیاندا بجوڵێنن تا وڵاتەکەیان زیاتر خۆش بوێت. (دیلان)کە دیمەنی سروشتی کوردستان کاری تێدەکات و دەڵێت:

بەهار

وا بەهار دیسان تارای ئەپۆشێ
گوڵاڵە پیاڵەی خوێنین ئەنۆشێ
نێرگس ئەندام شۆڕ ڕەنگی زێڕینی
وەنەوشە و کوڕنووش پەڕەی چین چینی

(بۆ لەبەرکردنە)

هەر لەم قۆناغەدا بابەتی جوانی ئافرەت و کێشەکانی خراونەتەڕوو. شتێکی بەرچاوە کە لەشیعری کوردی ژن جیاوازتر باسیکراوە. چونکە باسکردنی (ژن) تەنها لە چوارچێوەی جوانی ڕوخساریدا نەماوە بەڵکو لا لەکێشەکانی کراوەتەوە.

شاعیران وا باسی (ژن) یان کردووە کە، وەک پیاو ئەرک و مافی هەیە و دەبێت لە کۆڕی سیاسی و تێکۆشاندا بەشداربێت، دەبێت ژنی کورد لە کۆتی دیلی و دواکەوتوویی و هەموو ئەو داب و نەریتانە ڕزگاربیبێت کە دەرفەتی بەشداربوون لە بوارەکانی ژیاندا بۆ ژنان لاوازدەکەن و ڕۆڵیان ناهێڵن.

(بێکەس) ئەم دیمەنە دواکەوتووەی ناو کۆمەڵگا بەرجەستە دەکات ودەڵێت :

نەسرین دەمێکە

مەڵێ من کچم. تۆش وەکو منی
موحتاجی عیلم و فەن و خوێندنی
مەجبوری ئیش و خزمەتکردنی
هەستە تێکۆشە تا خوێنت گەرمە
سەرپۆش فڕێدە چ وادەی شەرمە

(بۆ لەبەرکردنە)

لەم شیعرەی بێکەس ئەم چەشنە ئاوێتەکردنەی ژن لەگەڵ کێشە ڕامیارییەکاندا بوو بە هۆی ئەوەی ڕەنگدانەوەی ژن لە شیعری کوردی قۆناغەکەدا تەنها وەک خۆشەویست بەرتەسک نەبێتەوە، دەتوانین بڵێین کە دیارترین شاعیری ئەم قۆناغە لە بواری شیعری خۆشەویستی بۆ (ژن) (ئەحمەد هەردی)یە کە دەڵێت:

چەپکە گوڵێك بۆ ست فاتمە

گەرچــی دڵــداری لــە خــاکی ئێمــەدا ئەفسانەیــە
هــەربە تــەنیا بــۆ کــوڕی خاوەن تــەلارو عانــەیە
گیانەکــەم! ئەمــما دڵــی من لــەو دڵــە شێتانەیــە
بێ ئەوەی هیچ شــك بەرێ، کوژراوی ئەو چاوانەیــە
هەر بەتەنیا خۆشەویســتی شــك ئەبەم، ســت فاتمــە
ســەروەتم نــاوێ، بــزەی تۆ ئــەو پــەڕی ئــاواتمە

(بۆ لەبەرکردنە)

دیارە کێشــەی ســەرەکی لە کۆمەڵگای کوردیــدا لەم ماوەیەدا لەپاڵ کێشــە ڕامیارییەکاندا، بریتــی بــوو لــە کێشــە کۆمەڵایەتییــەکان و دیارتریــن کێشــەش کێشــەی چینایەتــی بــوو، شــاعیرانی کــورد لــەم قۆناغــەدا زیرەکانــە بەکێشــەی ڕامیــاری میللەتەکەیانــەوە ئاوێتەیانکــردووە، دیاریشــە کــە ســەرجەم دەقــە شــیعرییەکانی ئــەم قۆناغــە پاڵپشــتی چینــی چەوســاوەبوون و دژی زۆرداران وەســتاونەتەوە و بــەردەوام هاوڕێی جوتیار و کرێــکاری زەحمەتکێــش بوون. لــەم بارەیــەوە (قانیــع) دەڵێت:

قەڵاچۆی دوژمن

بــا هەمــوو جوتیــار و پاڵــە و ڕەنجبــەران
یــەکگرن تــا دەبنــە هێــز و پشــتیوان
هەڵگــرن یەکســەر دروشــمی هاوبەشــی
بــێ جیــاوازی لــەســەر ڕەمــز و نیــشان

(بۆ لەبەرکردنە)

بەم شێوەیە بۆمان دەردەکەوێت کە شاعیرانی کورد لەم قۆناغەدا ڕوویان لەکێشەی ڕامیاری و نەتەوایەتی و چینایەتی کردووە. لەهەمان کاتیشدا بایەخیان بە ئاشتی و هاوخەباتی و مرۆڤدۆستی داوە.

دووەم: ڕوخسارو تەکنیکی شیعری ئەم قۆناغە

ئەگەر چی لەم قۆناغەدا بایەخدانی شاعیران بە ناوەرۆک زیاتر دەبینرێت، بەڵام لە ئاستی تاکە کەسیی شاعیران خۆیاندا چەند هەوڵێک دەبینرێت، کە بۆ گۆڕین و نوێکردنەوەی ڕوخسار و تەکنیکی شیعر دراون، وەک لە تاقیکردنەوە شیعرییەکانی (قەدری جان، گۆران، دیلان و کامەران)دا بەرچاودەکەون: ساڵی (١٩٥٤)دیلان لە پارچە شیعری (ڕێگەی خەبات)کە ناوی ناوە پارچەیەکی (مەنسور) بنیاتی دەقی شیعری کوردی دەگۆڕێت و بەرەو قاڵبی ئازادی دەبات.

و هەر لەم بوارەدا لە ساڵی (١٩٥٧)دا کامەران موکری لە شیعری(ئەی کچە شوان) ڕوو لە شیعری سەربەست دەکات دەڵێت:

ئەی کچە شوان

ئەی کچە شوان
هەڵاڵەیی
ئەی کەنیزەی کەژی کوێستان
بە شێنەیی
نەرم و نیان
بە ئاوازی شمشاڵەکەت
بە لەرەی لێوە ئاڵەکەت
هەستی خۆشیم بێنە فڕین
بۆ ناو گوڵزار
چەم و نزار

(بۆ خوێندنەوە)

ئەو هەوڵە تاکە کەسییانە نە لای ئەو شاعیرانە خۆیان نە لای شاعیرانی تری ئەم قۆناغە بەردەوام نەبوون، تا بتوانن بە تەواوی ڕێچکەی شیعری سەربەست لە ئەدەبی کوردیدا بکەنەوە.

لایەنێکی تری ڕوخساری شیعر کە گرنگی پێدراوە، زمانی شیعرە بەرەو کوردی

پەتی هەنگاوی ناوە، هەروەها فەرهەنگی شیعری ئەم قۆناغە زیاتر دەوڵەمەندکراوە، بوارە جیاجیاکانی خەباتی ڕامیاری و شیعری جوانی سروشت و کێشەکانی ژن و دەیان وشەی تریان هێنایە ناو شیعری کوردییەوە.

هەر لەم قۆناغەدا بە سوودوەرگرتن لە فۆلکلۆری کوردی گەلێک لە شاعیران، زمانی شیعری ئەو قۆناغەیان دەوڵەمەندترکردووە (قەدری جان) یەکێک بوو لەو شاعیرانەی کە ئەم هەوڵەیداوە.

کاروانێ مە

ئەم هیچ نەوەستیاین، ناوەستین
ل سەر ڕێیا دوور
سەر ڕێیا دژوار
ئەم دچن و ئەمێ بچن
بەرب ئارمانجا خۆ
ل بن باران
ل سەر بەرفان
باو باگەڕل شکەفتان
دبن دلۆپان
ب لنگێ خاس
کاروانێ مە دچە
بەرب ئارمانجا خۆە

(بۆ خوێندنەوە)

لەم قۆناغەدا ئەو دەوڵەمەندییەی زمانی شیعر لە م قۆناغەدا لە لایەک و فراوانبوونی ئاسۆی بەردەم ئەندێشەی بوو هۆی ئەوەی کە وێنەی شیعریش گۆڕانی بەسەردابێت و زیاتر مەبەستی دەربڕین لە بیر و هەست و سۆزی شاعیراندا بنیات بنرێت و بابەت و ناوەڕۆکە شیعرییەکانیان پێ بەرجەستەبکرێت.

هەر لەم قۆناغەدا لەگەڵ فراوانبوونی خەباتی نەتەوایەتی (سرود)یش بەرەو پێش

چوو، بە تایبەتی ئەو سرودانەی کە بۆ جەژنی (نەورۆز) دەوتران لە شیعرە بەناوبانگەکەی (پیرەمێرد)دا دەردەکەوێت کە دەڵێت:

نەورۆز

ئەم ڕۆژی ساڵی تازەیە نەورۆزە هاتەوە
جەژنێکی کۆنی کوردە بە خۆشی و بەهاتەوە
چەند ساڵ گوڵی هیوای ئێمە پێ پەست بوو تاکو پار
هەر خوێنی لاوەکان بوو بە گوڵی ئاڵی نەو بەهار

(بۆ لەبەرکردنە)

بەم جۆرە ئەوەمان بۆ ڕووندەبێتەوە کە شیعری کوردی لەم قۆناغەدا بە شێوەیەکی گشتی لە ڕووی تەکنیک و ناوەڕۆکەوە هەڵقوڵاوی ناوجەرگەی کۆمەڵی کوردەواری بوو، واتە گوزارشتێکی ڕاستەقینەی لە ژیانی ئاسایی خەڵک کردووە.

شاعیرەکانمان ویستویانە و مەبەستیان بووە، کە کۆمەڵانی خەڵک وشیاربکەنەوە و لە داوا و مافەڕەواکانی خۆی بێدەنگ نەبێت، بۆیە بە زمانی ئەوان شیعریان گوتووە، ئیدی بۆمان هەیە کە بڵێین شاعیرانی کورد کە زمانحاڵی بەوەفای میللەتەکەی خۆیان بوون و لە سەنگەری میللەت خۆیان جیانەکردۆتەوە، ڕوداوە سیاسی و کۆمەڵایەتییەکانی ئەم قۆناغەی گەلی کوردیان بەرجەستەکردووە.

قۆناغی دووەم

ڕێڕەوی شیعری کوردی لە ساڵی (١٩٥٨- ١٩٧٠)ز

دیارە ئەو مێژووەی پەیوەستە بە دوو ڕوداوی سیاسی گرنگ لە عیراق، یەکەمیان ساڵی (١٩٥٨)ز ساڵی ڕودانی شۆڕشی چواردەی تەمموز کە ئەم ڕوداوە بە شێوەیەکی ڕاستەوخۆ کاردانەوەی بەسەر باری ڕوناکبیری و ئەدەبی گەلانی عیراق بەگشتی و کورد بەتایبەتی هەبوو.

ڕوداوی دووەم لە ساڵی (١٩٦١)ز کە بریتییە لە سەرهەڵدانی شۆڕشی ئەیلول ئەم ڕوداوە ڕامیارییە ڕاستەوخۆ بەشێوەیەکی دیار کاریگەری هەبووە لەباری ڕوناکبیری و ئەدەبی کوردی لە کوردستانی عیراقدا.

شیعری کوردی هەر لە سەرەتای بەرپابوونی شۆڕشی چواردەی تەمموز ساڵی (١٩٥٨)وە، ڕاستەوخۆ دەنگی خۆی خستەپاڵ ئامانجەکانی ئەم شۆڕشەوە بە هیوای ئەوەی کە لەسایەی شۆڕشدا کورد بە مافە ڕامیارییەکانی شادبێت هەر ئەم تێڕوانینەش بۆ شۆڕش لەو قۆناغەدا وایکرد کە شاعیرانی کورد دەیان پارچە شیعر بۆ شۆڕش و سەرکردایەتی شۆڕشدا بڵێن، بەرگریان لەو دەسکەوتانەی کە شۆڕش بە دەستی هێنابوو دەکرد بەم پێیە شیعری ڕامیاری ئەم سەردەمە ڕاستەوخۆ کەوتە ناو بازنەی شۆڕشی چواردەی تەمموزەوە.

بەڵام ئەو هیوایەی کە کورد بە شۆڕشی تەممووزەوە هەیبوو، هەر زوو پوکایەوە، چونکە بەرەبەرە پشت لە ماف و خواستەکانی گەلی کورد کرا. لێرەدا دەتوانین بڵێین: شاعیرانی کورد هەر لە سەرەتاوە درکیان بەو پاشگەزبوونەوەیەی سەرکردایەتی شۆڕش بەرامبەر بە گەلی کورد کردبوو، بۆیە دەبینین کۆمەڵێک دەقی شیعری کوردی لەسەرەتای شەستەکانی سەدەی ڕابردوودا ڕەنگپێدەرەوەی ئەو نائومێدبوونەی کورد بەرامبەر بە شۆڕش دەردەخەن...

لەگەڵ سەرهەڵدانی شۆڕشی ئەیلولی ساڵی (١٩٦١)ز، شیعری کوردی ڕاستەوخۆ چووە ناو سەنگەری پێشمەرگەو پتەوتر و سورتر جەختیان لەسەر مافە ڕامیاری و نەتەوەییەکانی گەلی کورد دەکردەوە. هەر بۆیەش سیمای هەرە دیاری ناوەڕۆکی شیعری کوردی لەم قۆناغە مەبەستی ڕامیاری و نەتەوایەتی بوو. نمونەی ئەم بەشدارییە ڕاستەوخۆیەی شیعری کوردی لە شۆڕشدا شان بە شانی پێشمەرگە لەم شیعرەی (هەژاری موکریانی) دەردەکەوێت کە دەڵێت:

سرودێك بۆ پێشمەرگە

نیشتمانی کورد، گەلێك پیرۆزی، سوێندت پێ ئەخۆم
بۆ سەربەخۆییت بە گیان و بە ماڵ، بە قوربانی تۆم
زۆر لاوی ئازات، لە کۆڕی خەبات، خوێنی خۆیان ڕشت
زۆر شێخ و پیران، لە زانا و ژیران، خۆیان دا بە کوشت

(بۆ لەبەرکردنە)

ئەم بایەخدانە بە کێشەی نەتەوایەتی، نەک هەر نەبوو بە هۆی ئەوەی کە ئاسۆی بەردەمی شاعیران تەسک بکاتەوە، بەڵکو فراوانتریکرد و شاعیرانی کورد لەپاڵ ئاوڕدانەوە لە خەباتی نەتەوەکەیان باوەشیان بۆ خەباتی گەلانی تری مافخوراو کردەوە، هەروەک چۆن (کامەران موکری) ڕوو لە شۆڕشی گەلی جەزائیر دەکات و (دیلان) پشتگیری شۆڕشی کۆنگۆ دەکات.

فۆرم و تەکنیکی شیعر لە قۆناغی (١٩٥٨- ١٩٧٠)ز:

لەم قۆناغەدا بەهۆی ئەوەی بابەتی سەرەکی لە ناوەرۆکی دەقە شیعرییەکاندا ڕامیاری بوو، ئەوا زمانی شیعریش لە چوارچێوەی هەمان بابەتدا دەسوڕایەوە، سۆزی شاعیران لەسەرەتای ئەم قۆناغەدا، واتە لە ماوەی نێوان ساڵانی (١٩٥٨ تا ١٩٦١)ز هەڵگری سیمای خۆشی و شادی بوو بەرامبەر بە شۆڕش و ئومێدی بەدیهێنانی مافەکانی گەلی کورد بوو، هەر بۆیەش ئەو وشە شیعرییانە لەم ماوەیەدا دەقی شیعریان پێدەنووسرا شادی و گەشبینی و ئومێدی تێدا دەبینرا.

بەڵام لە شیعری ماوەی نێوان ساڵانی(١٩٦١ـ١٩٧٠)ز کە شۆڕشی ئەیلول سەری هەڵدا، زمانی شیعر بەرگی خەم و پەژارە و نائومێدی پۆشی بە تایبەتی لەسەرەتای هەڵگیرساندنی شۆڕشی ئەیلولدا، چونکە لەم ماوەیەدا ڕژێم بەو پەڕی توند و تیژییەوە کوردی دەچەوساندەوە و کوردستانی کاولدەکرد. بەڵام دیاریشە کە خەباتی گەلی کورد و سەرکەوتنەکانی پێشمەرگە تیشکی گەشبینی پەخشدەکرد، هەر بۆیە زمانی شیعریش بەرەو هەڵگرتنی شەقڵی بەرەنگاربوونەوە و چۆکدانەدان دەڕۆیشت،

بـەو پێیە شـیعر لـەم سـەردەمەدا ئەوەنـدەی مەبەسـتی گەیاندنی پەیامەکـە بوو، ئەوەندە مەبەسـتی دەرخسـتنی توانسـتی زمانی شـیعری نەبوو.

لە ڕوی (کێش و سـەروا)وە، لە شـیعری ئەم سـەردەمە زیاتر کێشی بڕگەیی و سەروای مەسـنەوی (جووتسـەروا)ی پەیڕەوکـردووە، لەگـەڵ ئەمەشـدا لای (دیـلان و قـەدری جـان) شـێوازی بەکارهێنانـی سـەروا تـا ڕادەیـەک گۆڕانی بەسـەردا هاتـووە و دەقە شـیعرییەکان بـەرەو بنیاتی شـیعری سەربەسـت بـڕاون. بـەڵام دیارە ئـەم هەوڵانەی لـەم سـەردەمەدا لەپێنـاوی گۆڕینـی قالبی دەقی شـیعری دانـراون هەوڵـی تاکە کەس بـوون و نەبـوون بـە دیـاردە، تەنانـەت ئـەو هەوڵـە نوێگەرییەی کـە لـە تاقیکردنەوە شـیعرییەکانی (سـوارەی ئیلخانی زادە) دا دەبینرێن لە کوردسـتانی خۆرهەڵاتدا هەر لە بازنـەی هەوڵی تاکەکەسـیدا مایـەوە و نەبوو بـە ڕەوتێکی دیاری شـیعری کوردی لەم قۆناغەدا.

لێرەدا نمونەیەک لە شـیعرێکی (گۆران) دێنینەوە لەژێر ناونیشـانی (بێشـکەی منداڵ) تێیدا بە ئاشـکرا سـەروای تازە دەبینرێت کە شـاعیر دژی شـەڕ و شـەڕخوازان وەستاوە و لەگەڵ ئاشـتی دایە....

(بێشکەی منداڵ)

ئـــای چـەن خۆشـە: ماڵێـك بـــێ وا
ڕووی دنیـا، ئـــــەم پـەڕتـا ئـەو پـەڕ
دڵنیـا بـین بێشـکەی ســـــاوا
نـابـــێ بــە خـۆڵەمێشـی شـــەڕ

(بۆ لەبەرکردنە)

قۆناغی سێیەم ڕێڕەوی شیعری کوردی لە ساڵی (١٩٧٠- ١٩٩١)ز

قسەکردن لە ڕێڕەوی شیعری کوردی ئەم قۆناغە لە دوو ماوەی جیاوازدا بەم شێوەیە:

أ) ڕێڕەوی شیعری کوردی لە نێوان ساڵانی (١٩٧٠ـ ١٩٧٥).

ب) ڕێڕەوی شیعری کوردی لە نێوان ساڵانی (١٩٧٥ـ ١٩٩١).

ڕێڕەوی شیعری کوردی لە نێوان ١٩٧٠ – ١٩٧٥

شتێکی ئاشکرایە کە شیعری کوردی لەم قۆناغەدا لە ئەنجامی ئەو گۆڕانە سیاسییە گرنگەی بەسەر کوردستاندا هات، گۆڕانی زۆری بەسەردا هات لەچاو ئەو گۆڕانانەی کە لە قۆناغەکانی پێشوودا ڕوویاندابوو.

ماوەی نێوان ساڵانی (١٩٧٠ ــ ١٩٧٥) ماوەیەکی کورت و کەمخایەن بوو، بەڵام تابلێی گرنگ و کاریگەربوو هەروەک کاردانەوەی گەورەی بەسەر ئەدەبی کوردی بەگشتی و شیعری کوردی بەتایبەتی بەجێهێشت، ئەم گۆڕانەش ناوەڕۆک و ڕوخساری شیعری گرتەوە.

دیارترین سیمای شیعری، لەم قۆناغەدا بریتیبوو لە سەرهەڵدانی گروپی (ڕوانگە) لە ساڵی (١٩٧٠)دا، ئەم گروپە توانی ڕۆڵێکی گرنگ و کاریگەر ببینێت، لەو گۆڕانانەی کە بەسەر ناوەڕۆک و فۆرمی شیعری قۆناغەکە داهات، ئەو ڕۆڵەش لە شیعری کوردیدا تا ساڵانێکی زۆر بەردەوامبوو.

شاعیرانی ڕوانگە هەڵگری تێڕوانینێکی جیاوازبوون بۆ شیعر، ئەوان لەپاڵ ئەو گۆڕانەی بەسەر فۆرمی شیعریاندا هێنا، دەیانویست شیعر پەیامی یاخیبوون بگەیەنێت، ئەم هەستەش بەجۆرێک بوو تێکڕای شیعری کوردی لەم قۆناغەدا گرتبووەوە.

تایبەتمەندیی شیعری کوردی لەم قۆناغەدا

ناوەڕۆکی شیعری کوردی لەنێوان ساڵانی (١٩٧٠-١٩٧٥) دا

شـیعری کـوردی ئـەم قۆناغە هەڵگـری گوتارێکـی نەتەوەیی قوڵ بـوو، کە ئەویش بریتـی بـوو لـەو پەیامەی کـە بەرگریدەکرد لـە پاراسـتن و مانەوەی نەتـەوەی کورد، شـیعر دژی جـەور و سـتەم و زۆرداری دوژمـن دەوەسـتایەوە و لـەم بـوارەدا وەک هێزێکـی کاریگـەر ڕۆڵـی بینیـوە، ئـەم هەسـتە بەئەندازەیـەک کاریگەر بوو کـە ڕەنگە کـەم شـاعیری کـورد لـە قۆناغەکـەدا ببینیـن کە شـیعری بۆ کـورد و سـەربەخۆیی کوردسـتان نەنووسیبێت.

شـیعر لەپـاڵ ئـەو ناوەڕۆکـە بـاوەی کـە شـیعری کـوردی قۆناغەکانی پێشـووی پێدەناسـرێتەوە لـە بابەتی وەک (خۆشەویسـتی) و (نیشـتمانی)، گەلێـک بابەتی نوێ لە شـیعری ئـەم قۆناغـەدا بەرچاو دەکـەون وەک بابەتی (مـرۆڤ و مرۆڤایەتـی ، ژیان و مـردن ، شارسـتانیەت ، ژن وەک خاوەن کێشـەیەک.......هتد).

هەروەهـا شـیعری ئـەم قۆناغـە هەڵگـری بیری فەلسـەفی و مەعریفییە، بـە تایبەتی لەو بیرە فەلسـەفییانەوە کە سـەرچاوەکەی بیرە فەلسـەفییەکانی خۆرئـاوا و هاوچەرخ بـوون، ئەمـە لە کاتێکدا شـیعری کـوردی لـە قۆناغەکانی پێشـوودا سـەرچاوەی بیرە فەلسـەفییەکانی لـە کلتـورە خۆرهەڵاتییەکـەوە وەرگیرابوو.

یاخیبـوون دیاریتریـن خاسـیەتی شـیعری کـوردی ئەم قۆناغە بوو، لـە بنەڕەتدا دوو جـۆر یاخیبـوون هەیە کـە بریتین لە:

أ- یاخیبوونی کۆمەڵایەتی

کە ئەمەش یاخیبوون لە داب و نەریتە کۆمەڵایەتییە باوەکان دەگرێتەوە.

ب- یاخیبوونی ڕامیاری

ئەم جـۆرە یـاخیبوونەش لەپێناوی ئازادی و سـەربەسـتی مـــرۆڤە.

(لەتیـف هەڵمـەت) یەکێکـە لە شـاعیرە دیارەکانی قۆناغەکە، بە سـودبینین لە ئەفسـانە و هێمـا مێژووییەکانـی نـاو کلتـوری نەتەوەیـی جیهانـی وێنـەی ئـەم یاخیبوونە، پیشـاندەدات و دەڵێت:

یاخی بن

پێتــان ئەڵێــم .... یاخــی بــن ..... یاخــی بن
لــــەم هــــەمــوو نــەخشە و باجـــە
یاخی بــــن لەم مەیدانــە ..... لەم گەراجە
کــە مرۆڤی وەك ئـــامراز تیایا هەڕاجــە

(بۆ لەبەرکردنە)

فەلســەفەی ژیــان و مــردن یەکێکــی تــرە، لــەو مەبەســتە گرنگانەی کە لە شــیعری قۆناغەکــەدا هەبــوو، لێرەدا شــاعیرانی کــورد وەک بابەتێکی گرنگ لەم پرســە دواون، تێڕوانینی هزری و فەلســەفی خۆیان لەم بارەیەوە خســتۆتە ڕوو، هەندێکیان ڕەشــبینانە لــە ژیانیان ڕوانیــوە، و بەشــتێکی دەمامککراوی کاتییــان زانیوە، بــەڵام هەندێکی تریان گەشــبینانە لــە ژیانیــان ڕوانیــوە و ڕووە گەشــەکەیان بەرجەســتەکردووە. هــەر بۆیە پرســیارە فەلســەفییەکانی شــاعیران لــە چوارچێوەی ژیــان و مردن دابــوون و دواجار هەرخۆیــان زۆرجــار ڕەشــبینانە وەڵامیــان داونەتەوە، یاخــود وەڵامی پرســیارەکانیان بــۆ خوێنەر بەجێهێشــتووە. (شــێرکۆ بێکەس) لە شــیعری (گینگڵ)دا بەڕونــی تێڕوانینی خــۆی دەربارەی ژیــان و مردن دەخاتــە ڕوو و دەڵێت:

گینگڵ

ویستم ئەوە لە زەریایەك بگەیەنم
گەر جۆگەکان نەبن....... ناژی
خـنـکـانـدمـی
ویستم ئەوە لە بروسکە بگەیەنم
گەر هەورەکان نەبن..... ناژی
سـوتـانـدمـی
تۆ کێی ـ تۆکێی؟
هەتاوێکم بەبێ ئاسۆ........

(بۆ لەبەرکردنە)

شاعیرانی ئەم قۆناغە کەمتر کەوتوونەتە ژێر کاریگەری و کارتێکردنی شاعیرانی پێش خۆیان، واتە لە هەوڵی ئەوە دابوون کە لە شیعری ئەوان لابدەن، تەنها لەو کاتانەدا سودیان لێ بینیون کە شیعرەکانیان درێژە پێدەری رەوتی یاخیبوونی ئەم شاعیرانە بووە، لەگەڵ ئەمەشدا کاریگەری شیعری ئەم قۆناغە بەسەر تەواوی شیعری سالانی دوای لە ئەدەبی کوردیدا دیارە.

ڕوخسارو تەکنیکی شیعری کوردی لە نێوان ساڵانی (١٩٧٠ـ١٩٧٥):

چۆن گۆڕان بەسەر ناوەرۆکی شیعری کوردی ئەم ماوەیەدا هات، بە هەمان شێوە گۆڕان بەسەر ڕوخساری شیعری کوردی قۆناغەکەشدا هات. بەشێوەیەکی گشتی لە فۆرم و تەکنیکی شیعری ئەم ماوەیە دەدوێین.

وێنەی شیعری یەکێکە لە خاڵە هەرە بنەڕەتییەکانی ئەو گۆڕانەی کە بەسەر فۆرم و تەکنیکی شیعری کوردی داهات، وێنەی شیعری بەتەواوەتی خۆی دەربازکردووە لە لاساییکردنەوە و وێنەی دووبارە، گەلێک وێنەی شیعری جوان بەکارهاتووە کە سەرچاوەکەی لە ڕوداو و کارەساتە مێژوویی و نەتەوەیی و جیهانییەکانەوە وەرگیراون. لە شیعری ئەم ماوەیەدا وێنەی ڕوتی ڕەوانبێژی بەکارنەهاتووە، بەڵکو وێنەی شیعری لەم ماوەیەدا لەپێناو گەیاندنی پەیامێکدا بووە و مەبەستێکی تایبەتی لەگەڵدابووە. هەرچی دەربارەی زمانی شیعرە ئەوەی ئاشکرایە، هیچ گۆڕانێک لە شیعردا ڕونادات بەبێ گۆڕان لە زمانی شیعردا، شیعر زمانێکی جیاوازی هەیە، کە لە زمانی خەڵک جیاوازە. شاعیران لەم قۆناغەدا هەوڵیانداوە، کە وشەکان لە ناو دەقە شیعرییەکاندا لە ئامازە کۆنەکان دابڕن و ئامازەی نوێیان بدەنێ، واتای فەرهەنگی لە وشەکان دادەماڵێت و واتای نوێیان پێدەبەخشێت. ئەو گۆڕانەی لە بەکارهێنانی وشەدا لەم ماوەیەدا بەڕادەیەکە، کە زمانێکی خوازەیی پانتایی دەقی شیعری داگیردەکات. ئەمەش وادەکات وشەکان ڕاستەوخۆ واتا نەدەن بەدەستەوە. هەر بۆیەش زمانی شیعر لەم قۆناغەدا ئاڵۆزە و خوێنەری شیعر بەئاسانی لە واتای وشەکان ناگات. هەر دەربارەی زمانی شیعر لەم ماوەیەدا لە چوارچێوەی کوردی پەتیدا زمانە شیعرییەکە دەسوڕایەوە بەڵام بە ئاستێکی دەوڵەمەندتر لە زمانی پەتی قۆناغەکانی پێشوو. لەپاڵ ئەم گۆڕانکاریانەشدا گەلێک وشە و زاراوەی نوێ هاتە ناو زمانی شیعرەوە وەک (ئەهریمەن ، ئاهورامزدا ، گیڤارا ، زەردەشت و ئاڤێستا...... هتد) سەرەڕای ئەو ئاڵۆزییەی لە زمانی شیعری ئەم قۆناغەدا بەرچاودەکەوێت،

گەلێک دەقی شیعری لەم قۆناغەدا دەبینین لەپێناو گەیاندنی ڕاستەوخۆی مەبەستی شیعرەکاندا بە شێوەیەکی سادە خراونەتە بەردەست. لایەنێکی تر لەم بابەتە گرنگی زۆری هەیە بریتییە لە بەکارهێنانی (هێما و نیشانە) لە دەقە شیعرییەکاندا بە هێما و نیشانەی خۆماڵی و جیهانیەکانەوە.

سەبارەت بە کێشی شیعری ، شاعیرانی کورد زیاتر پەیڕەویان لە شیعری سەربەست کردووە لەگەڵ کرانەوە ڕێچکەکەشدا دیاردەی مامەڵەکردنێکی جۆراوجۆر لەگەڵ چەمکی هۆنراوەی سەربەستدا سەریهەڵدا و بووە هۆی ئەوەی کە زۆرجار هەرسێ چەمکی هۆنراوەی (سەربەست و بێ سەروا و پەخشانە شیعر) تێکەڵبکرێت، بۆیە بەمەش تاڕادەیەک بەرهەمە چاکەکانی شیعری سەربەست دەشاردرانەوە.

دیارترین شەقڵی شیعری سەربەستی کوردی دوای بڵاوبوونەوەی بانگەوازی ڕوانگە لەوە دابوو ڕویان کردە بەکارهێنانی چوار برگەیی و هەشت برگەیی.

دەربارەی (سەروا) بەهەمان شێوەی بەکارهێنانی کێش مامەڵەی لەگەڵدا کراوە، چونکە نە سەروای (یەکگرتوو) نە (مەسنەوی) یان بەکارنەهێناوە، بەڵکو بە شێوەیەکی ئازادانە مامەڵەی لەگەڵدا کراوە.

تەکنیکی شیعری ئەم ماوەیە سودی لە داستانە میللی و فۆلکلۆرییەکانی ناو کلتوری کوردی و جیهانی بینیوە، ئەم سودبینینەش بە ڕاستەوخۆ یان ناراستەوخۆ بوو بێت. خاڵێکی تر لە تەکنیکی شیعری ئەم ماوەیەدا بریتییە لەوەی وەک مرۆڤ مامەڵە لەگەڵ شتە بێگیانەکان کراوە و. هەرچەندە ئەم حاڵەتە بە شێوەی تر لە شیعری (گۆران) دا دەبینرێت. ئەم حاڵەتەش بریتییە لەوەی کە شاعیر لە جیاتی ئەوەی پاڵەوانەکانی لە مرۆڤ دروستبکات، پاڵەوانی دەقەکانی لە شاخ و دەشت و ئاو .... هتد دروستکردووە.

لایەنێکی گرنگ، لە شیعری ماوەی نێوان ساڵانی(١٩٧٠- ١٩٧٥) کە بە شێوەیەکی گشتی لێرەدا باسیبکەین بریتییە لە پەیدابوونی دەنگی شاعیرانی ژن کە لە ڕووپەڕی ڕۆژنامە و گۆڤارەکانی ئەو ڕۆژگارەدا دەبینرێن، کاریگەری ئەم دەنگانە لە قۆناغی دواتری شیعری کوردیدا دەرکەوت و بوو بە هەوێنی لەدایکبوونی گەلێک دەنگی زیندووی ژنە شاعیرانی کورد لە ساڵانی دواتردا، نمونەی ئەو ژنە شاعیرانەی لەم ماوەیەدا شیعریان دەنووسی (دایکی سۆلاڤ، ئەرخەوان، شەونم بەرزنجی، دایا جوان........).

شیعری کوردی لە نێوان ساڵانی (١٩٧٥- ١٩٩١)ز:

شیعری کوردی لە ماوەی نێوان ساڵانی (١٩٧٥- ١٩٩١) هەندێک لایەنی جیاوازی تێدایە، لەچاو شیعری کوردی لە ماوەی ساڵانی (١٩٧٠- ١٩٧٥) بۆیە دەبێت بە شێوەیەکی تایبەت باسیبکەین.

ساڵی (١٩٧٥)ز شۆڕشی کورد توشی نسکۆ هات، ڕاستەوخۆ کاردانەوەی هەبوو بەسەر باریی ڕوناکبیریی کوردی بە گشتی و شیعر بەتایبەتی، لە دەرئەنجامدا گەلی کورد بۆ ماوەیەک تاسا، نووسەرانیش ماوەیەک بەدوای وەڵامێکی مەنتیقی و هۆکارەکانی ئەم ڕوداوەدا وێڵبوون. هەر لەگەڵ دەست پێکردنەوەی شۆڕشدا شیعر وەک چەکێکی کارتێکەر گریسەند.

شۆڕش لە کاتێکی دژواردا سەریهەڵدایەوە پێویستبوو بە هەموو شێوە و شێوازێکی خەبات بەشداری تێدابکرێت، یەکێک لەو شێوازانەی شۆڕش درکیپێکردبوو ئەدەب بە گشتی و شیعر بە تایبەتی بوو.

شیعر بوو بە هۆکاری ڕەتکردنەوەی واقیع و زیندووکردنەوەی هۆشیاری نەتەوەیی و هاوشانی تفەنگ لە دژی دوژمن لە سەنگەر دابووە. چونکە نەدەکرا لە سەردەمی بەرەنگاربوونەوە و لێپرسراوییەتی شاعیران بێدەنگبن، بەڵکو دەبوو ڕۆڵی پێشڕەوی لە شۆڕشدا بگێڕن ئەمەش بوو بە هۆی ئەوەی، کە شیعر بەرەو بەرەنگاربوونەوەی ڕاستەوخۆ بچێت لە بیر و ئامانجدا، واتە جارێکی تر شیعری بەرەنگاری لە ئەدەبی کوردیدا بوژایەوە، ئەم جارەیان شیعر درێژەی بە شەڕی ڕەوای کورد دەدات و بەرەنگاردەبووە و ڕەتیکردەوە و نەفرەتی لە دوژمن دەکرد و واقیعی دەگۆڕی و هەوڵیدەدا سەر لە نوێ کۆمەڵگایەکی کوردی شۆڕشگێڕ بنیاتبنێتەوە. چونکە لەم قۆناغەدا شیعری کوردی ئەرکی گۆڕا بۆ بەرەنگاری، شیعری بەرەنگاریش بریتییە لەو جۆرە شیعرە کە درێژە بە شەڕ دەدات و بەرەنگار دەبێتەوە و ڕەت دەکاتەوە و دەگۆڕێت و سەر لە نوێ بنیاتدەنێتەوە، لەم قۆناغەدا ئەو شاعیرانە دەیان نووسی کە:

أ- ڕاستەوخۆ بەشداری شۆڕش بوون.

ب- لە ناوەوەی کوردستان بوون بەڵام ناڕازیبوون لە دوژمن.

پ- ئەو شاعیرانەی لە دەرەوەی کوردستان دەژیان.

نمونەی شیعری بەرەنگاری لەم شیعرەی (ئەنوەر قادر محەمەد) دا دەردەکەوێت.

بۆ کپ ببێ

خۆ من چەمە زسـتانە نیم، هەر هاوین هات هەڵپرووکێم
ئـــەستێرە نیـم، شـــــەونەبێ نەتوانـم بفـڕم
خـــــۆریش نیم، بەباڵەوە لـە ڕۆژدا ئاسـمان تەی کەم
چۆن کپ ئەبم!

(بۆ لەبەرکردنە)

ئەم واقیعیە سیاسـییە تاڵەی قۆناغەکە واینەکرد کە شـیعری کوردی بەرەو ڕەشـبینی بـڕوات، بەڵکو بـەردەوام هیوای بـە ئایندەیەکی گەشـبوو، هەر بۆیەش شـاعیرانی کورد بە چاوی ئومێدەوە بۆ ئایندەیان ڕوانیوە، بەگەشـبینییەوە ئاسـۆی ڕوناکیان لە ئاسـمانی کوردسـتاندا بینیـوە، (موئەیـەد تەیب) کـە لەم ماوەیە بە شـێوەزاری کرمانجی سـەروو و شـیعری دەنووسـی، هیوایەکـی گەورەی بـە دواڕۆژێکی مەزن هەبوو، سـتەمی زۆری دوژمـن چۆکی پێداناداتو سـەربەرزانە دەڵێت:

(سبە نەکە گری دایێ)

سبە دایێ
پێلاڤا من ......
ژ تاجـــا میـــری بلنـدتــرە
داوەتا من......
ژ هەمـی گۆڤەندا خۆشـترە
بەژنو باڵا من ......
ژ بوهارێ ب خەملترە
ئەڤجا چـاوا دێ کەی گری؟
سـینگێ خۆیێ تەمەت دەریا
دێ ڤە قوتی؟

پرچا خۆ یاوەکی بەفری
دی ڤەچری؟
نەدایێ نە!
نەکەی نەکەی!
جل و بەرگێت خۆ ڕەش بکەی
دەرگەهێ کولکێ مەیێ خۆش
بۆ خەم و نیهارا ڤەکەی

(بۆ خوێندنەوە)

بەشێوەیەکی گشتی شیعر لە ماوەی نێوانی ساڵان (١٩٧٥- ١٩٩١) دوودەستە شاعیر دەیان نووسی، دەستەیەکیان هەر ئەو شاعیرانە بوون کە دەنگی دیاری ماوەی نێوان ساڵانی (١٩٧٠- ١٩٧٥) بوون (شێرکۆ بێکەس، عەبدوڵلا پەشێو، لەتیف هەڵمەت، عەبدولرەحمان مزوری و دڵشاد مەریوانی...... هتد)

دەستەیەکی تریان ماوەی نێوان ساڵانی (١٩٧٥ – ١٩٩١) بوونە دەنگی دیار (ئەنوەر مەسیفی، جەمیل ڕەنجبەر، موئەیەد تەیب، جەوهەر کرمانج، نەوزاد رەفعەت.... هتد).

شیعری بەرەنگاری دەبێتە هۆکارێ بۆ شکاندنی ترس لە دوژمن و بەرزکردنەوەی ورەی کورد بەرامبەر بە دوژمن و بەخشینی هیوا و ئومێدی سەرکەوتن بە خەڵکی، کە شکستی شۆڕشی ئەیلول تاڕادەیەک ئەو هیوا و ئومێدەی بەرەو کزی بردبوو، بەڵام شیعر وەک هۆکارێکی بەهێزی ڕوناکبیری توانی بەشدارییەکی کارا بێت لە بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی گەلی کورد و هاوکاری پێشمەرگە بووە لە سەنگەری بەرگریدا.

هەربۆیەش(پێشمەرگە وەک داینەمۆی شۆڕش)،(شەهید وەک هێمای قوربانی دانی کورد)، (کوردستان وەک مەڵبەندی ژیان و خاکی پیرۆزی نەتەوە) بوونە سێ توخمی سەرەکی شیعری بەرەنگاری.

شەهید (جەمیل رەنجبەر) لەم ڕۆژگارەدا کە خۆی پێشمەرگە و شۆڕشگێڕ بوو بە نوکی خامە لە مەیدانی بەرەنگاری دەنووسێت و بە ورەیەکی بەرز و گەشبینیەکی زۆرەوە دەڵێت:

ڕووبارێکی خوێناوی

مـەلی هـەژار
لــە فرگــەی ژان هەڵدەنیشــێ
پێشــمەرگەی لــێ دادەبــەزێ
هەرچــی کانیــاوی ســەنگەرە
بــۆ ڕووبــاری بەهــاری دەزێ

(بۆلەبەرکردنە) ١٩٧٩

دوژمــن لــەم ماوەیەدا هەمــوو ڕێگاکانی قەڵاچۆکردنی کوردی گرتبــووە بەر، یەکێک لەو کارە دڕندانەی کە بەســەختی لەم ماوەیەدا درێژەی پێدا، پرۆســەی نەگریســی ڕاگواســتنی کورد لە ناوچەکانی خۆیان و نیشــتەجێکردنیان بوو لەو شوێنانەی کە خۆی مەبەستی بوو.

سیاسەتی پاکتاوی نەژادی کورد لە ساڵانی هەشتای سەدەی ڕابردوودا گەیشتە لوتکە بەوەی دەستی دایە ئەنفالکردنی کورد و کیمیابارانکردنی هەڵەبجە و ناوچەکانی کوردستان. هەر بۆیە شیعری کوردی هەوڵیداوە لە ئاستی خەمی پڕ ناسۆری گەلەکەی بێت.

ئەوەتــا بــۆ مەرگبارانــی هەڵەبجــە (جەوهــەر کرمانــج) بە نوکــی خامەی شــیوەندەکات و بــۆ ئــەم تاوانــە کەموێنەیەی مێــژووی مرۆڤایەتــی دەڵێت:

(هەڵەبجە دووەم هاتن)

هەڵەبجە...
بێشــــــــــکە و جــــوڵانــــەی
ئەحمــەد موختــار و گــۆران بــوو
هەڵەبجە...
جێــــگا نــــزارگەی ئاشــــقان بوو
هەڵەبجە...
تــاجــی ســـــەروەری شــەهیدانی
کوردســــتان بــــــــــــــوو

(بۆ لەبەرکردنە) ١٩٨٨

شـيعری كـوردی لەمـاوەی نێـوان ئـەم سـاڵانەدا جگـە لـەو ڕۆحـە بەرەنگارييـەی كە پێيدەناسـرێتەوە جوانتريـن شـيعری بـۆ ژن و مەبەسـتەكانی تری شـيعر نووسـيوە، لە خاسـيەت و سـيمای تايبەتـی شـيعری وا نووسـراون كـە لەگـەڵ ڕەوتی بەرەوپێشـەوە چوونـی شـيعری كوردی لـە قۆناغەكـەدا بگونجێنێت. لەم لايەنەشـەوە دەنگی شـاعيرانی وەك (محەمـەد عومـەر عوسـمان، فەرەيـدون عەبـدول بەرزنجـی، قوبـادی جەلـی زادە، دلاوەر قەرەداغـی و جەمـال غەمبـار.... هتـد) دەبينرێـت.

ئـەو شـاعيرانەی لـەدەرەوەی كوردسـتان دەياننووسـی زياتـر هەسـتێكی پـڕ لـە خۆشەويسـتييان بـۆ كوردسـتان هەبـوو، بەتايبەتـی هەسـتی گەڕانـەوە بـۆ خاكـی نيشـتمان لـە دەقـە شـيعرەكانياندا ڕەنگيداوەتـەوە، هـەر ئەمـەش وادەكات كـە بڵێيـن يەكێـك لـە سـيماديارەكانی شـيعری ئـەم ماوەيـە سـەرهەڵدانی هەسـتی نامۆبـوون و غەريبـی شـاعيرانە، كە لـە ڕێـی شـيعرەكانييانەوە گەياندويانەتـە كوردسـتان، (عەبدوڵلا پەشـێو) يەكێكـە لـەو شـاعيرانەی هەر لەسـەرەتای سـاڵانی (حەفتا)ی سـەدەی ڕابردوو كوردسـتانی بەجێهێشـتووە لە شـيعری (سـەربازی ون) دا كە لە مۆسـكۆ سـاڵی (١٩٧٨) نووسـيويەتی هەسـتی پـڕ تاسـەی بەرامبـەر بـە خاكـی كوردسـتان و ژمـارەی زۆری شـەهيدانی كوردسـتان دەربڕيـوە و دەڵێـت:

سەربازی ون

كـــــە وەفدێ دەچێتە شوێنێ
بـــــۆ سـەرگۆڕی سـەربازی ون
تـــاجە گوڵينـەيـەك دێنـێ
ئەگەر سبەی
وەفدێـك بێتـە وڵاتـی مـــن
لێم بپرسێ:
كـــــوانێ گــۆڕی سـەربازی ون
دەڵێم:
گەورەم!
لە كەنـــاری هـــەرجـۆگەيـــێ

لـــەسەر سەكۆی هەر مزگەوتێ
لـەبەر دەرگای هـەر مـاڵێ
هەر كلـێسەیـێ
هەر ئەشكەوتێ،
لـــەسەر گابـەردی هەر شـاخێ
لـــەسەر درەختی هــەر باخـــێ
لەم وڵاتە:
لــــەسەر هــەر بســتە زەمینــێ
لـــەژێر هــەر گــەزە ئاســمانێ
مـــــەترسە كەمێـك ســەرداخەو
تــاجە گوڵینەكـــەت دانـــێ!

(تەنیا بۆخوێندنە)

ڕەخنەی ئـەدەبی

وشەی (ڕەخنەو) چەمکی (ڕەخنەی ئەدەبی):

وشـــەی ڕەخنـــە، بەرانبـــەر وشـــەی (نقـد)ی عەرەبی و وشـــەی (کریتیک)ی لاتینی بەکاردەهێنرێـت. ڕەخنـــەی ئەدەبـی لەپاڵ (مێـژووی ئـەدەب و تیۆری ئـەدەب)دا دەبنە سـێ لقـی لێکۆڵینـەوەی بەرهەمـی ئەدەبی، واتـە ڕەخنـەی ئەدەبی لقێکـی لێکۆڵینەوەی ئەدەبییـە و بایـەخ بـە لێکۆڵینـەوەی بەرهەمی ئەدەبـی دەدات..

ئەرکـی ڕەخنە شـیکردنەوە و ڕاڤەکردن و هەڵسـەنگاندنی دەقی ئەدەبـی یان دیارکردنی بەهـای دەقـی ئەدەبییە، واتە ڕەخنەی ئەدەبی لەو بنەما هونـەری و هزریانە دەکۆڵێتەوە، کـە دەقـی ئەدەبییـان لێبنیاتدەنـرێ و بـە شـێوەیەکی زانسـتانە بەهای ئـەو بنەمایانە دیاریـدەکات، بەمـەش ڕادە و ئاسـتی گرنگـی و بایەخی دەق بۆ خوێنـەر و داهێنەریش دەستنیشـان دەکات، بۆیـە دەتوانیـن بڵێیـن ئەگـەر ئەدیبـان بەرجەسـتەکەری جوانـی و ڕەنگرێژکـەری ژیـان و دەرونـی مرۆڤ بـن، ئەوا ڕەخنەگـران بۆخۆیـان بزوێنەری چالاکـی ئەدەبـی و بزوتنـەوەی ئەدەبی و داهێنانـی ئەدەبین.

دەبێـت (ڕەخنەگـر) لێکۆڵەرێکی ئەدەبی شـارەزا بێت و زانیاریـی تەواوی دەربارەی مێـژوی ئـەدەب و تیـۆری ئەدەبـی هەبێـت و سـەرباری ئـەوەش چێـژ وەرگرێکـی ئەدەبیشـەو دەبێـت زانیـاری لەبـواری سیاسـی، کۆمەڵایەتـی، ئابـووری، ڕۆشـنبیری هەبێـت و شـارەزایی گشتیشـی لـە زانسـتە مرۆیـی و زانسـتەکانی دیکـەش هەبێت.

مێژوی ڕەخنەی جیهانی:

لـە مێـژوی ڕەخنـەی جیهانیـدا دوو ڕێـڕەوی ڕەخنەیـی بـەدی دەکرێـن بریتین لە: ڕەخنـەی خۆرئاوایـی و ڕەخنەی خۆرهەڵاتی، ئـەو دوو ڕێڕەوەش چـۆن تایبەتمەندی خۆیـان هەبـووە بـە هەمان شـێوە کاریگەریشـیان لەسـەر یەکتـر هەبـووە و دەبێت.

ڕەخنەی خۆرئاوایی:

سـەرەتای ئـەم ڕێـرەوە ڕەخنەییـە دەگەڕێتـەوە بـۆ پێـش زایین و لـە ئەدەبـی یۆنانی دەستپێکردووە

یەکـەم هەنـگاو لـەو ڕێـرەوەدا لەکاتـی ئاهەنگگێران بـە بۆنـەی جەژنەکانییانـەوە بوو، کـە شـانۆگەرییان پێشکەشـکردووە و لیژنەیەکیـان بـۆ هەڵبژاردنـی باشـترین دەقـی (تراژیـدی یان کۆمێدی) کە بەشـیعر بووە دەستنیشـان کـردووە. جا هەڵبژاردنی باشـترین دەق لەلایـەن ئـەو لیژنەیـە بـۆ خـۆی چالاکییەکـی ڕەخنەیـی بـوو، چونکـە بەپێـی چەند پێوانەیەکـی هونـەری و هزری دەقەکانیـان هەڵبژاردووە، هـەر لەو مـاوە مێژووییەدا، واتە سـەدەی شەشـەمی پێـش زاییـن، شـاعیرێکی یۆنانـی کەنـاوی (ئەرسـتۆڤانیس)بووە، لـە بەرهەمێکـی کۆمێدی خۆیدا بە ناونیشـانی (بۆقـەکان)، ڕاو بۆچـوون و تێڕوانینی ڕەخنەیي دەربارەی سـێ شـاعیری گەورەی یۆنانی خسـتووەتە ڕوو، ئەو سێ شـاعیرەش (یوربیدز) و(ئەسخیلۆس)و(سـوفوکلیس) بوون.

لەگـەڵ بوونـی ئـەو چالاکییـە ڕەخنەییانەشـدا دیارتریـن ڕێبـازی ڕەخنـەی ئەدەبی لەلای فەیلەسـوفە یۆنانییـەکان نەخشـێنراوە، (ئەفلاتون)و(ئەرسـتۆ)ش باشـترین نمونـەی ئـەو مەیدانەن.

(ئەفلاتـون) ڕای وابـوو، کـە شـاعیران ناتوانـن ڕاسـتییەکان بگەیێنـن بە خەڵکـی و لەبری ئـەوەی چاکەیـان فێرکەن هەڵیـان دەخەڵەتێنن و دەرونیـان تێکدەدەن و وایـان لێدەکەن کە جڵەو بدەنە دەسـت هەسـت و سـۆز نـەک ئەقڵ.

هەرچـی (ئەرسـتۆ)بوو بـە پێچەوانـەی (ئەفلاتـون) بەرهەمـی شـیعری بەسـودبەخش دانـاوە، بەتایبەتـی تراژیدیـا کـە دەتوانێـت دەرونـی بینـەر لە هەسـت و سـۆزی ترس و بەزەیـی پاکبکاتەوە.

(ئەرسـتۆ)لە بەرهەمی (هونەری شـیعر) کۆمەڵێ دەسـتور و یاسـای هونەری بۆ تراژیدیا دارشـتووە، کـە بوونەتـە بناغەی تیـۆری ڕەخنەی ئەوروپی بەگشـتی و بنەمـای ڕەخنەی کلاسـیکی نوێ لەو کاتەی وەک ڕێبازێکی ئەدەبی لەسـەدەی حەڤدەدا لە فەڕەنسـا سـەری هەڵداو گەشـەیکرد.

لەو سـەردەمەدا ڕەخنەگرێکی بەناوبانگی فەڕەنسـی کە ناوی (بوالو)بوو ڕاوبۆچوونەکانی (ئەرسـتۆ)ی جێگیرکـرد، کردیە پێوانـەی ڕەخنەی کلاسـیکی نوێ لە ئەوروپا، هۆیەکەشـی ئەوەبـوو، کە ڕێبازی کلاسـیکی بۆخۆی لە ئاکامی بوژاندنەوە و لاسـایکردنەوەی بەرهەمی

یۆنانییەکان و ڕۆمانییەکان سـەریهەڵداوە.

گرنگتریـن بنەماکانـی ڕەخنـەی کلاسـیکی نـوێ بریتـی بوون لـە: جلەودانە دەسـت ئەقڵ و ژیـری ، دوورکەوتنـەوە لـە هەسـت و سـۆز، دەربڕینـی کەسـی و بایەخـدان بـە چێژی دروسـت و گرنگیـدان بـە بەهـا مرۆڤایەتییە گشـتییەکان.

لـەدوای ڕێبازی کلاسـیکی ڕێبـازی ڕۆمانتیکی لە ئەوروپا سـەریهەڵدا پێوانە ڕەخنەییەکانی ڕێبازی کلاسـیکی ڕاستەوخۆ ڕەتکرانەوە، بەڕادەیەک کە دەتوانرێت بوترێت ئەگەر پێوانەکانی ڕەخنـەی کلاسـیکی هەڵگێڕینـەوە ئـەوا پێوانەکانـی ڕەخنـەی ڕۆمانتیکمان دێنە بەردەسـت.

بـەو پێیـە دیارتریـن پێوانـە ڕەخنەییەکانـی ڕێبـازی ڕۆمانتیکـی بریتیـن لـە: بایەخدان بە هەسـت و سـۆزی کەسـی و دوورکەوتنـەوە لە ئەقـڵ و گرنگیـدان بە بەها کەسـییەکان و بـەلای تاکە کەسـەوە گرنگـن، لەم ڕووەوە نووسـەرێکی ڕۆمانتیکی فەرەنسـی کـە (ئەلفرید دی موسـێ)یە دەڵـێ: ئـەوەی گرنـگ بێـت بـەلای منـەوە ئەوەیـە کە گـوێ نەدەمـە ئەقڵ، ئەمـە لـە کاتێکدا کە (بوالـو)ی ڕەخنەگرێکی کلاسـیکی بـوو وگوتوویەتی: هەمیشـە بەدەنگ ئەقڵـەوە بچـۆ لـەوەوە یەکێتـی بەرهەمەکانـت بەدەسـت بهێنە.

دیارتریـن ڕەخنەگـری ڕێبـازی ڕۆمانتیکی (مەدام دی سـتال) و (سـانت بیڤ)بـوون، بەلای یەکەمیانـەوە دەبێـت دەقـی ئەدەبـی ڕەنگـدەرەوەی ژیانـی کۆمەڵایەتـی و خورەوشـت و نەریتـی کۆمەڵ بێت، بەلای دووەمیشـیانەوە دەقی ئەدەبی ڕەنگدەرەوەی هەسـت و سـۆزی نووسـەرە، هەربۆیـە دەبێـت ڕەخنـەش تیشـک بخاتـە سـەر دەروونـی نووسـەر و ناخی نووسـەرمان بۆ ڕۆشـنبکاتەوە.

دیـارە ئـەو پێوانـە ڕەخنەییانـەی لـە ڕێبـازی ڕۆمانتیکـی بۆ شـیعری ویژدانـی (لیریکی) دەسـتیاندەدا بەرهەمـی خـودی کەسـی بـوون، بەپێچەوانـەی بەرهەمـی کلاسـیکەکان، کە تراژیدیـا و کۆمێدیا بوون و بابەتی بوون نەک خودی و کەسـی، لـەدوای ڕێبازی ڕۆمانتیکی کۆمەڵـێ ڕێبـازی تری ئەدەبـی سـەریانهەڵدا، وەک ڕێبـازی (ڕیالیزم ، پەرنـاس، هێماگەری و فۆرمالیـزم) لەپاڵ ئەم ڕێبـازە ئەدەبیانەشـدا چەند ڕێبازێکـی ڕەخنەیی هاتنـە کایەوە کە گرنگترینیـان (ڕێبـازی شـیکاری دەرونـی ، ڕێبـازی مارکسـی ، ڕێبـازی شـێوەگەرایی یان بنیاتگـەری) بوون.

بەگشـتی ڕەخنـەی نـوێ لـە ئەدەبـی ئەوروپی سـەدەی نۆزدە پـێ دادەگرێت کـە دەبێت پێوانـە ڕەخنەییـەکان بابەتی بن و لـە بازنەی تێڕوانینی کەسـیی ڕەخنەگـردا نەهێڵرێتەوە و ڕاسـتەوخۆ لـە سروشـتی دەقی ئەدەبـی خۆیەوە بەدەسـت بهێنرێن.

ڕەخنەی خۆرهەڵاتی

مەبەست لەو ڕێڕەوی ڕەخنەیە کە سەرەتا لە ئەدەبی عەرەبیدا سەریهەڵداوە و دواتر لەلایەن ئەدەبی میللەتە موسڵمانەکانی ترەوە فراوانتر و بەربڵاوترکراوە و بووەتە تیۆریکی ڕەخنەیی تایبەت بەو گەلانە، سەرەتای ئەم ڕێڕەوە لە ئەدەبی عەرەبی سەردەمی (جاهیلی)یەوە دەستپێدەکات، ئەوەش کاتێ، کە هۆزە عەرەبەکان ساڵانە لە بازاڕی (عوکاز) لە نزیک مەککە کۆدەبوونەوە و شاعیرانی هەر هۆزێک بەرهەمی خۆیان بۆ شاعیرێکی گەورەی ئەو کاتە کەناوی (نابیغەی زوبیانی)بووە خوێندوەتەوە ئەویش وەک دادوەرێکی ئەدەبی و ڕەخنەگرێک ڕاو بۆچوونی خۆی دەربارەی دەقە شیعرییەکان خستووەتە ڕوو، پێوانە ڕەخنەییەکانیش زیاتر هونەری بوون، لە دەوری وشە و واتای جوان و گونجاو و شیاو و شایستە سووڕاونەتەوە.
پاش بڵاوبوونەوەی ئاینی پیرۆزی ئیسلامیش پێوانە ڕەخنەییەکان لە ڕێنماییەکانی ئاینی ئیسلامەوە بەدەست دەهێنران و لە ڕوانگەی باوەڕی ئاینی شاعیرەوە لە دەقەکان داوادەکرا کە دەبێت شاعیران (پەیامدار)بن و بەرهەمەکانیان لە خزمەتی کۆمەڵگە ئیسلامییەکە دابێت.

ڕەخنەی ئەدەبی کوردی:

ئەدەبی کوردی مێژوویەکی دێرینی هەیە و کۆنترین جۆری ئەو ئەدەبەش شیعرە، لەگەڵ لەدایکبوون و بەرەوپێشچوونی شیعری کوردیدا ڕەخنەی ئەدەبیش سەریهەڵداوە و گەشەیکردووە بەو پێیەی هەر لەگەڵ پەیوەندیکردنی دەقی ئەدەبی بە گوێگر یان خوێنەر، تێڕوانینی ڕەخنەییش بۆ پەسەندکردن یان پەسەندنەکردنی دەق سەرهەڵدەدات، ئەگەر بەشێوەیەکی سادەش بێت و پێوانە ڕەخنەییەکانیش زانستی نەبن.
لەگەڵ ئەوەشدا چالاکی و بەرهەمی ڕەخنەییمان لەچاو بەرهەمی شیعریدا کزولاواز دەبینرێت، چونکە تا ئێستاش وتار و لێکۆڵینەوەی ڕەخنەیی پێش سەدەی بیستەممان نەهاتووەتە بەردەست و ئەو بەرهەمە ڕەخنەییانەی کە هەن مێژووەکەیان دەگەڕێتەوە بۆ ساڵانی بیستی سەدەی بیستەم بەدواوە کە ڕۆژنامەگەری کوردی تیایدا بەرەو گەشەسەندن چووە و چاپەمەنی کوردیش بەرەو پێش چووە.

شاعیرانی کورد و هەندێ بۆچوونی ڕەخنەیی:

لەگەڵ دیاردەی کزی و لاوازەی لەرەخنەی ئەدەبی کوردیدا، دەکرێت ئەو راستییە بخەینە پێش چاو کە لە قۆناغە جیاجیاکانی شیعری کوردی پێش سەدەی بیستەم چالاکیی ڕەخنەیی لە ئارادا بووە و شاعیرانی کورد خۆیان لە بەرهەمە شیعرییەکانیاندا تێڕوانین و بۆچوونی ڕەخنەییان خستووەتە بەردەست و دەستنیشانی کۆمەڵێ پێوانەی ڕەخنەییان کردووە.

مەلای جزیری لە بەیتە شیعرییەکانیدا کۆمەڵێ باسی ڕەخنەیی وروژاندووە و لە دەقێکی شیعریدا دەڵێت:

ئەحسەن ژ ڤی نەزمی لەتیف — چەندی سڤك هاتی خەفیف
مەحبوب بدەستی خوی شەریف — نەقدی مە مووهرو سککەدا
ئەحسەن ژ ڤی وەسفێ رەفیع — ئەشکال و ئەوزاعێن بەدیع
تێتن ژ نووری وەك رەقیع — بێ عەیب و نەقس و ڕەخنەدا

(تەنها بۆخوێندنە)

مەلای جزیری وشەی ڕەخنەی بەو واتایە بەکارهێناوە، کە ئێستا بەکاری دەهێنن لەپاڵ ئەو وشەیەشدا کۆمەڵێ زاراوەی ڕەخنەی بەکارهێناوە کە هەریەکەیان تایبەتن بەچەند پێوانەیەکی ڕەخنەی شیعرییەوە، وەک (نەزمی لەتیف)و (سڤک) و (ئەشکال و ئەوزاعین بەدیع)، بەو پێوانانەش ئەو بنەما ڕەخنەییە دەستنیشان دەکات، کە بەلایەوە: باشترین شیعر ئەو شیعرەیە، کە وشەکانی جوان و چێژبەخش و ڕەوانبن و واتاکانیشیان سود بەخشبن.

شاعیرێکی تری کورد کە بەوردی ئاوڕی لەچەند کێشەیەکی ڕەخنەیی داوەتەوە(ئەحمەدی خانی)یە کە لە (مەم وزین)ەکەیدا کۆمەڵێ پێوانەی ڕەخنەیی ئەو سەردەمە دیاردەکات، دەڵێت:

لێ هێڤی دکەم ژ موستەعیدان — حەرفان نەگرن ل موستەفیدان
ئەڤ نامە ئەگەر خراپە گەر قەنج — کێشایە مە دگەل وی دوو سەد رەنج
نەوبارەیی تیفلی نەورەسیدە — هەر چەند نەهن قەوی گوزیدە
لێ من ژ ڕەزان نەکرتەمەتوع — مانەندی دزان بکەن تەتەبوع

(تەنها بۆخوێندنە)

لێرەدا (خانی) ئەو ڕاستییە دەخاتە بەردەست کە دەقی شیعری دوای لەدایکبوونی لەلایەن ڕەخنەگرانەوە ڕەخنەی لێدەگیرێت بۆیە ئەمیش داوا لە ڕەخنەگران دەکات، کە لەکاتی ڕەخنەگرتندا ڕەنج و ماندووبونی شاعیریان لەبەرچاو بێت و ئەگەر کەمو کورییەکیش لە شیعرەکەدا هەبوو ئەوا نەیکەنە بەهانە و بەیەکجاری دەقەکە بێ سود و بێکەڵک دابنێن، چونکە هەموو دەقێک، کە ڕەسەن بێت و دزراو نەبێت وەک ڕۆڵەی شاعیر وایە و لای شاعیر خۆشەویستە و کەسیش پێی خۆشنییە کە بە خراپی لە منداڵەکانی بڕوانرێ، بەو تێڕوانینە (خانی) ئاوڕی لە باسێکی ڕەخنەیی گرنگ داوەتەوە کە کێشەی داهێنان لەم دوو بەیتەدا ڕوون و ئاشکرایە:

ئەی خامە تەژی گەلەك درێژکر   ئەڤ نامە بەسە تە پڕ قرێژکر

هەرچەندە کەلام شوبهی دوڕبەت   بێ قەدر دبت دە ماکو پڕبت

(تەنها بۆخوێندنە)

واتە: ئەی قەڵەم تۆ درێژەت بە باسەکە داوە، ئیتر بەسە و لەکورتی بیبڕەوە چونکە وتەکان ئەگەر وەک گەوهەریش بن کە زۆربوون بێنرخ دەبن.

لێرەدا خانی باسێکی گرنگی ڕەخنەیی دەوروژێنێ کە ئەویش باسی (کورتبڕی)یە لە دەقی شیعریدا و کە تا ئەمڕۆش پێوانەیەکی ڕەخنەی شیعرییە و هەمیشەش داوا لە شاعیران کراوە کە هەوڵبدەن بە کەمترین وشە زۆرترین واتا بدەن بەدەستەوە. لەبەرهەمی شیعری شاعیرانی کرمانجی خواروشدا دەتوانرێت ئەو ڕاستییە بەدەست بهێنرێت کە چالاکیی ڕەخنەیی هاوتەریبی چالاکی شیعر بووە و بەپێی کۆمەڵێ پێوانەی ڕەخنەیی چ شاعیران خۆیان یان گوێگرەکانیان بووبن ڕاوبۆچوونی ڕەخنەییان دەربارەی دەقی شیعری دەربڕیوە.

لە چەند بەیتێکی (نالی)دا کۆمەڵێ پێوانەی ڕەخنەیی خراونەتەڕوو کە لە بنەما گرنگەکانی ڕەخنەی ئەدەبی سەردەمەکە بوون، لەو بەیتەدا کە دەڵێ:

کەس بە ئەلفازم نەڵێ خۆکوردییە خۆ کردییە

هەر کەسێ نادان نەبێ خۆی تالیبی مەعنا دەکا

(تەنها بۆخوێندنە)

دیـاره لێـرەدا (نالـی) ڕووی لــەو کەسـانە دەکات، کــە ڕەخنەیـان لێگرتــووە و توانجـی ئەوەیـان لێـداوە کــە شـیعر بە زمانـی کوردی دەنووسـێت و شـیعری کوردیـش بەهرە و هونەرمەنـدی تیـادا نییـە، پێیـان دەڵـێ هونەرمەنـدی لەوەدایـە کـە چـۆن توانیویەتی بـە زمانـی کوردی ئــەو واتا جوان و ناسـکانە دەربڕێت، بــەم پێیەش (نالی) بــەو پێوانە ڕەخنەییـە (وشــە و واتــا) ی شــیعری هەڵســەنگاندووە، کە بەلایــەوە بەهــای دەق واتای جــوان و نوێیــە نــەک هــەر بەتەنها وشــە و واژەی جــوان و ڕازاوە.

لە بەیتێکی تردا نالی دەڵێ:

نالـی عەجــەب بــە قووەتـی حیکمــەت ئــەدا دەکا
مەعنایـی زۆرو گــەورە بــە لەفــزی کــەم و بچــوك

(تەنها بۆخوێندنە)

کەواتــە لێـرەدا (نالی)یـش وەک ئەحمــەدی خانی دەستنیشـانی ئەو بنەڕەتــە ڕەخنەییە دەکات کــە بەلایــەوە شــیعری جــوان و بەهــادار ئــەو شــیعرەیە، کــە بەکەمتریـن وشــە زۆرترین واتــای دەرپڕیوە.

(سـالم) لــە چەند بەیتێک باســی لــەو پێوانــە ڕەخنەییانە کــردووە کە لەســەردەمەکەیدا ڕەخنەگــران بایەخیــان پێداوە وەک لــەم پارچە شــیعرەیدا دەیبینین :

لــە ڕۆژی ئیمتیحانـا دیــم بەرابــەر تالیــب و مەعشـــوق
کەمــەر بەســتەی هونــەر هاتــن لــە تیپــی عیشــق بازانــا
لەیــەك لا نالــی و مەشـــوی لــە لایــێ ســالم و کــوردی
لــە هەنگامــەی هونــەر گەرمی تــکا جوبــوون لــە مەولانا
لــە مەیدانــی بەلاغەتــدا بەســواری مەرکەبــی مەزمـــوون
بــە کــوردی هەریــەکە تــازی ســواری بــوون لــە بابانــا

(تەنها بۆخوێندنە)

ئەو چەشنە شانازیکردنەی سالم بە توانای شیعری خۆی و شاعیرانی هاوڕێیەوە، پەردە لەسەر ئەو ڕاستییە هەڵدەداتەوە، کە بنەڕەتێکی گرنگی ڕەخنەیی لەو قۆناغە ئەدەبییەدا توانای بەکارهێنانی هونەرەکانی ڕەوانبێژی بووە، بۆیە دەڵێت: شاعیرانی کورد توانیویانە ڕەوانبێژی عەرەبی بخەنە ژێر ڕکێفی خۆیان و بە زمانی کوردی لە مەیدانی ئەو زانستە ببنە سوارچاکی سەردەمەکەیان.

(حاجی قادری کۆیی)یش لە چەند بەیتێکی شیعرەکانیدا ئاوڕی لە چالاکیی ڕەخنەیی سەردەمەکەی داوەتەوە و کۆمەڵێ بنەڕەتی ڕەخنەییمان بۆ دیاردەکات، وەک لەم بەیتانەیدا دەیبینین:

شەییهی جۆڵا کە ڕازی نەبێ بەسەر دری خۆی
مەڵێن فەساحەتی کوردی بە فارسی ناگا
بەلاغەتێکی هەیە هیچ زوبانی نایگاتێ
لە بێ تەعەسوبی کوردانە بێ ڕەواج و بەها
کە خۆتی تێنەگەێنی لە نیکتەکانی نەگەی
ئەڵێی هەمووی هەزەیانە خوا بەڵای لێدا
بەڵام ئەوانەی کە سەڕافی زێڕو زیوی قسەن
بە شاهە ڕەوایە دەزانن سککەیکە ڕەوا

(تەنها بۆخوێندنە)

لێرەدا حاجی قادر زیرەکانە گرنگی ڕەخنەمان بۆ دەستنیشاندەکات و ئەو ڕاستییە دەخاتە بەردەست کە ڕەخنەگر دەبێت کەسانی شارەزا و بەتوانا بن، چونکە هەموو کەسێ ناتوانێ ببێتە ڕەخنەگر، کە حاجی بە (سەڕافی زێڕ و زیوی قسە) ناویان دەبات، لەلایەکی تریشەوە بە پشتبەستن بە پێوانەیەکی ڕەخنەیی ئەو سەردەمە، کە پێوانەی ڕەوانبێژی و ڕوونبێژی بوو. بەهای شیعری کوردی دیاردەکات و شانی پێ لەشانی شیعری فارسی دەدات.

ئەو چالاکی و پێوانە ڕەخنەییانە، کە لە ئەدەبی کوردی پێش سەدەی بیستەمدا تەنها لە شیعردا ڕەنگیان پێدراوەتەوە و لە وتار و لێکۆڵینەوەدا نەخراونەتە بەردەست.

ڕەخنەی ئەدەبی کوردی لەدوای شەڕی یەکەمی جیهانی:

لــەدوای شــەڕی یەکەمــی جیهانــی و لەگــەڵ ســەرهەڵدان و بەرەوپێشــچوونی چاپەمەنــی کوردیدا ڕەخنــەش گەشــەی کرد.

کــە ئــاوڕ لــەو بەرهەمــە ئەدەبییانــە دەدەینەوە، کــە لابــەلا تیڕوانینی ڕەخنەییان خســتووەتە بەردەســت، یــان ڕاســتەوخۆ بۆخۆیان وتــار و لێکۆڵینــەوەی ڕەخنەیی بوون.

بەرهەمێــک لــەو بەرهەمانــە کتێبێکــی (ئەمیــن فەیــزی بــەگ)ە کــە لــە ســاڵی (١٩٢٠)دا بــە ناونیشــانی (ئەنجومەنــی ئەدیبــان) لــە ئەســتەمبول چاپکــراوە. لەو کتێبــەدا بەکورتــی باس لە ژیانــی چەنــد شــاعیرێکی کــورد کــراوە و نمونــە لــە شــیعرەکانیان خراوەتــە بەردەســت، بەم پێیــە ئــەو کتێبــە دەچێتــە خانەی مێــژوی ئەدەبــەوە نەک ڕەخنــەوە، لەگــەڵ ئەوەشــدا هەندێ ڕاوبۆچوونــی ڕەخنەیــی دەربــارەی ئــەو شــاعیرانە خســتووەتە ڕوو، دەربــارەی نالــی دەڵێ:

(زەکای ئینــکار ناکــرێ لاکــن ئەوەنــدە ســەنایعی لەفزییــەی ئیســتیعمال کــردووە پیــاو ڕەنگە بڵــێ شــیعری ئــەو نەتیجــەی علــم و ئیشــتیغالە). **(تەنهــا بــۆ خوێندنەوەیــە)**

دیــارە لێــرەدا مەبەســت لەوەیــە کــە (نالــی) لــە داهێنانی شــیعریدا زیاتــر بایەخی بــە لایەنی جوانــکاری داوە و هونەرمەندانــە مامەڵــەی لەگــەڵ دەقــی شــیعریدا کــردووە و داهێنانەکانــی ئاکامــی زانســت و زانیــاری شــیعرییە زیاتــر لەوەی کــە هەڵقــوڵاوی بەهرەی شــیعری بێت.

لــە باســی (مەولەوی)یشــدا ڕای وایــە مەولــەوی لــە ڕێکخســتنی ســەروادا داهێنانــی کــردووە، کاتــێ لــە چوارینێکــدا ســەروای دێــڕی یەکــەم و ســێیەمی هاوســەروا کــردووە و دێــڕی دووەم و چوارەمیشــی بــە ســەروایەکی تــر هاوســەروا کــردووە، ئــەم چەشــنە بەکارهێنانــەی سەرواشــی لە شــیعری هیــچ میللەتێکەوە وەرنەگرتــووە بەڵکو خــۆی دایهێناوە.

(شــێخ نــوری شــێخ ســاڵح)لە ســاڵی (١٩٢٦)لــە ڕۆژنامــەی (ژیانــەوە)دا بــە زنجیــرە لێکۆڵینەوەیەکــی دەربــارەی ئــەدەب بەگشــتی و شــیعر بەتایبەتــی بڵاوکردووەتــەوە، لەگــەڵ ئــەوەی ئــەو لێکۆڵینەوەیــە زیاتــر دەچێتــە خانــەی(تیــۆری ئــەدەب) بەڵام لــەو باســانەیدا کە دەربــارەی (جوانــی) دەقــی ئەدەبییە لــە ڕەخنەی ئەدەبــی نزیکدەبێتەوە بە تایبەتی لەو باســەیدا کە جیاوازی نێوان زمان و شــێوازی ئاخاوتنی ڕۆژانە و شــێوازی زانســتی و شــێوازی ئەدەبی دیاردەکات.

بەرهەمێکــی تــری بڵاوکــراوەی نووســەرانی کورد لــە بواری ئــەدەب و ڕەخنــەی ئەدەبیدا، ئەو وتارەیــە کــە ئیبراهیــم ئەحمــەد بە نــاوی خــوازراو (ســیاپۆش) ســاڵی (١٩٣٢) بە ناونیشــانی (شــاعرەکانمان) بــڵاوی کردووەتــەوە، ئــەم وتــارەش نــەک هــەر ڕاســتەوخۆ دەچێتــە خانەی

ڕەخنە، بەڵکو دەرگایەکی نوێش لەبەردەم ئەدەب و ڕەخنەی ئەدەبی کوردیدا دەکاتەوە، وشیارانە دەیەوێ سیمایەکی تازە بە ئەدەبی کوردی بپۆشێ و بەرگێکی نوێ بکاتە بەر ڕەخنەی ئەدەبی کوردی.

هەر لەو وتارەدا (سیاپۆش) هەوڵدەدات چەمکێکی نوێ بۆ شیعری کوردی بخاتە بەردەست و بەپێی ئەو چەمکە شیعری شاعیران هەڵسەنگێنێ، بۆیە دەڵێ (شیعر تەرجومانی دڵە چی بە دلا بێت ئێش و ئازار و دەرد و خەفەت و هیوا و نائومێدی، باوەڕ و ترس و بێ باکی و خراپی و چاکیمان بە کەلیماتی ڕێکوپێک لە شێوەیەکی دلگیرا بۆ دەردەخات، کە هەرکەس لە ئانی خوێندنەوەیدا شێوەیەکی دڵی خۆی تیا دەبینێت، شیعر چرایەکە، تاریکی ژیانمان بۆ ڕۆشن و یارمەتیمان ئەدات لە دۆزینەوەی حەقیقەتا).

(تەنها بۆ خوێندنەوەیە)

برایم ئەحمەد بەپێی ئەم چەمکەی شیعر بەگشتی شیعری کلاسیکی ڕەتدەکاتەوە بەڵام خودی وتارەکە بۆخۆی و لەو سەردەمەدا بە تێڕوانینێکی ڕەخنەیی گەلێ نوێ دادەنرێت و شوێنێکی دیار لە ڕێڕەوی ڕەخنەی کوردیدا دەگرێت.

دوای ئەم وتارەی (سیاپۆش) وتار و لێکۆڵینەوەیەکی ڕەخنەیی ئەوتۆ لەسییەکانی سەدەی ڕابردوودا بڵاونەکراوەتەوە، کە بەڕادەی ئەو گرنگ بن و ڕاستەوخۆ بچنە خانەی ڕەخنەی ئەدەبییەوە، ئەوەی کە لەو ساڵانەدا دێتە بەردەست کتێبێکی (عەلی کەمال باپیر) ە کە ساڵی (١٩٣٩) بە ناونیشانی (گوڵ دەستەی شوعەرای هاوعەسرم) بڵاوی کردووەتەوە، ئەم بەرهەمەش دەچێتە خانەی مێژووی ئەدەبەوە نەک ڕەخنەی ئەدەبییەوە چونکە، بەکورتی باس لە ژیانی چەند شاعیرێکی کوردی هاوچەرخ دەکات و نمونەی شیعرەکانیان دەخاتە بەردەست، بەڵام لەگەڵ بڵاوبوونەوەی گۆڤاری (گەلاوێژ)دا زەمینەیەکی لەبار ڕەخسا بۆ وتاری ڕەخنەیی و کۆمەڵێ نووسەر لە بواری (کرداری) دا چەند وتاری ڕەخنەییان بڵاوکردووەتەوە، بێگومان ئەو وتارانەش لەئاستی جیاجیادا بوون و زۆر جار بۆخۆیان بوونەتەوە جێگای ڕەخنە لێگرتن، هەروەک لەو وتارەی (جەمیل بەندی ڕۆژبەیانی) دا دەردەکەویت، کە تیایدا ڕوو لە گۆڤاری گەلاوێژ دەکات و دەڵێ (تکا دەکەم- لێت دەپاڕێمەوە- خۆت ئەم ئەرکی ڕەخنە بازییە بگرە مل وە مەیدە بەکەس وردبینانە وشەو وتەکان والابێژ کە مەیدان بەوە مەدە کە هەندێ کەس لە توێی پەردەوە ئامانجی بێفەر بڵاوبکاتەوە یا وشەی بێجێ بەکاربێنێ).

(تەنها بۆ خوێندنەوەیە)

لە ساڵی (١٩٤١ز) بەرگی یەکەمی (شیعرو ئەدەبیاتی کوردی) ڕەفیق حلمی کەوتە

بەردەستی خوێنەران، ئەگەر چی ئەم بەرگەی زیاتر دەچێتە خانەی مێژووی ئەدەبەوە بەڵام لە هەندێ شوێندا ڕاوبۆچوونی ڕەخنەیی دەربارەی شاعیرەکان خستووەتە بەردەست.

لەگەڵ بەرفراوانبوونی ئاسۆی بەردەمی ئەدەبی کوردی، ڕەخنەی ئەدەبیش بواری چاکتری لەبەر دەمدا کردنەوە، لەساڵی (١٩٥٢)دا بە بڵاوبوونەوەی (مێژووی ئەدەبی کوردی) عەلائەدین سەجادی خوێنەری کورد زیاتر ئاشنای شیعر و شاعیرانی نەتەوەکەمان بوون و بواری هەڵسەنگاندن و تێڕوانینی ڕەخنەیی زیاتر لەبەر دەمدا کردنەوە دەچێتە خانەی مێژووی ئەدەب.

لە ساڵی (١٩٥٦)یشدا بەرگی دووەمی (شیعر و ئەدەبیاتی کوردی)ڕەفیق حلمی، لەپاڵ باسی ژیان و شیعری دەستەیەک لە شاعیری کوردا، کۆمەڵێ ڕاوبۆچوونی ڕەخنەیی وردی دەربارەیان خستووەتە ڕوو بۆیە دەچێتە خانەی ڕەخنەی ئەدەب، هەروەک لەم تێڕوانینەی کە دەربارەی (گۆران)ی شاعیر دەڵێ: (گۆران شاعیرێکی (فەننان)و(واقعی)یە بێ ئەوەی لە ڕەخنە یاخود واتاکەی خۆمان بە گومان بین، ئەڵێین (گۆران) بە ڕاستی بویژێکی واقعی و فەننانە، بویژێکە کە مادەی شیعرەکانی لە کانگای ژیان واتە ژیانی کۆمەلایەتی کورد هەڵێنجاوە وە کردوویە بە چیوەی ئەدەب، ئینجا لەم وێنە سیحراوی و دڵ ڕفێنەدا کە پێی ئەڵێن (شیعر) بۆی هێناوەتە دەری)

(تەنها بۆ خوێندنەوەیە)

لەسەرەتای ساڵی (١٩٥٨) بە دەرکردنی گۆڤاری (شەفەق)لە کەرکوک بەو وتارە ڕەخنەییانەی کە تیایدا بڵاوکراوەتەوە، ڕەخنەی ئەدەبی گەشەسەندنێکی دیاری بەخۆیەوە بینی، چونکە وتارە ڕەخنەییەکان وردتر و زانستانەتر بوون و جێگای بایەخپێدانی ئەدەب دۆستان بوون هەر بۆیەش دەبینین کە نووسەرانمان لەسەر لاپەڕەی ئەو گۆڤارە کەوتوونەتە ئاڵوگۆڕکردنی ڕاوبۆچوونی ڕەخنەیان دەربارەی هەندێ باسی ئەدەبی و دەربارەی شیعری شاعیرانی ئەو سەردەمە، وەک وتاری (کامەران و دیارییەکە)ی مارف بەرزنجی و (کورد و شیعر)ی هەسان* و (کوردو ئسلوبی شیعر)ی مارف خەزنەدار و (شیعر و نووسینی کوردی) ڕەفیق حلمی و وتارێکی تری ڕەخنەیی مارف بەرزنجی بەناونیشانی (کۆن و تازە لە شیعردا) کە تیایدا دەڵێ (شاعیرو بویژانی ئەم سەدەی بیستەمە کۆت و زنجیری کۆنیان شکاند و قاڵبێکی تریان دروستکرد. وازیان لە قافیە هێنا، وەزنیان بە چەشنێکی کە هەڵسوڕاند، جاران وەزن لەسەر کەرتە شیعر دائەمەزرا، ئیمڕۆ لەسەر (تەفعیلە) دائەمەزرێ، گوێ نادرێتە کورتی و درێژی کەرتەکانی شیعر بەڵام مۆسیقا ئەپارێزێ ئەویش بە لانەدان لە وەزن).

(تەنها بۆ خوێندنەوەیە)

(*) هەسان: ناوی (عومەرعارف)ە.

هـەر لەسـاڵی (١٩٥٨) دوای شۆڕشـی چـواردەی تەمموز بـواری ئەوە لەبەردەم نووسـەرانی کـورد کرایـەوە کـە لێکۆڵینەوەی ڕەخنەیـی بڵاوبکەنـەوە، وەک لێکۆڵینەوەکەی (حسـێن عارف) کـە بەناوی (محەمەد سـدیق عـارف) و بەناونیشـانی (کامەران و هۆنـراوەی نوێ)بڵاوکرایەوە و لێکۆڵینەوەیەکـی (محەمـەدی مەلاکەریـم) دەربارەی (حاجـی قادری کۆیـی)و لێکۆڵینەوەیەکی (کامیـل حەسـەن بصیـر) بەزمانی عەرەبی و بە ناوونیشـانی (کامران شـاعر من کوردسـتان).

هـەر لەبـواری گەشەسـەندنی ڕەخنـەی کوردیـدا نابێـت ئەوەشـمان لەیـاد بچێـت کـە بەکردنـەوەی بەشـی کوردی لە سـاڵی(١٩٥٩-١٩٦٠ز) لە کۆلیژی ئادابی زانکـۆی بەغداد بوونی بابەتـی ڕەخنـە لـە پرۆگرامـی خوێندنـی ئـەو بەشـەدا و وتنـەوەی ئـەو بابەتە بـۆ ماوەیەک لەلایـەن (گـۆران)ی شـاعیرەوە، ڕەخنـە سـیما و شـەقڵێکی گەشـتر و زانسـتانەتری وەرگرت.

لـە ناوەڕاسـتی شەستەکانیشـدا بـە ئامادەکردنـی چەنـد نامـەی ئەکادیمـی لەلایـەن ئـەو خوێندکارانـەی کـە لـە دەرەوەی عێـراق بڕوانامـەی دکتۆرایـان لـە ئەدەبی کوردیدا بەدەسـت هێنـا بـوو ڕەخنەی ئەدەبـی هەنگاوێکی نوێی بەرەوپێشـچوونی بـۆ ڕەخسـا، وەک (ڕیالیزم لە ئەدەبـی کوردیـدا) (د.عیزەدیـن مسـتەفا ڕەسـول)و(کورتـەی مێـژوی هاوچەرخـی ئەدەبیاتی کـوردی) (د. مـارف خەزنـەدار) و (حاجی قـادری کۆیی- ژیـان و بەرهەمی) (د.ئیحسـان فوئاد).

لـە سـاڵی (١٩٧٠) لەگـەڵ سـەرهەڵدانی بزوتنـەوەی (ڕوانگـە)دا ئاسـۆیەکی نـوێ لەبـەردەم چالاکیـی ڕەخنەییـدا کرایـەوە و لەپـاڵ بەرهەمـی بڵاوکـراوەی نووسـەرانی ئـەو بزوتنەوەیە کۆمەڵـێ وتـاری ڕەخنەییش دەربـارەی بزوتنەوەکە خـۆی و دەربارەی بەرهەمـە ئەدەبییەکان بڵاوکرانـەوە، بەم پێیە خـودی بزوتنەوەی ڕوانگە بوارێکی نوێ و فراوانی لەبەردەم ڕەخنەشـدا کـردەوە، هـەر بۆیـە (شـێرکۆ بێکەس) لـەو کاتـەدا وتوویەتـی: (هەمـوو بەرهەمێکـی ئەدەبی پێویسـتە دوو پێوانـەی بـۆ بکرێـت پێوانەیەکـی سیاسـی و پێوانەیەکـی هونـەری ئـەم دوو پێوانەیـە دووڵای یـەک مەسـەلە پێکدەهێنن کـە ئەویش ڕەخنـە گرتنی ئەدەبییە بۆیـە بەیەکەوە گرێـدراون و یـەک کار ئەکاتـە سـەر ئـەوی تـر). **(تەنهـا بـۆ خوێندنەوەیە)**

لـەدوای سـاڵی (١٩٧٥)یـش ئەگەرچـی تـا ڕادەیـەک ئـەدەب و ڕەخنـەی کوردیش وەک شۆڕشـەکەی توشـی جـۆرە نوشسـتییەک بـوو بـەڵام خۆڕاگـری و چۆکدانەدانـی ئەدیبان و نووسـەرانی کـورد نـەک هـەر بووە هۆی ئـەوەی کـە بەرهەمی ئەدەبیمـان بـەردەوام بێت و بـە زیندوویـی بمێنێتـەوە، بەڵکو خولیـای داهێنـان و هەنگاونان بـەرەو پێشـچوون بووبوو بە سـیمای دیـاری سـاڵانی هەشـتای ئەدەبـی کوردیمان.

”پەخشـــان“

پەخشان بەشێکە لەئەدەب

بریتییـە لـەو دەربڕیـن و نووسـراوانەی کـە هەسـت و سـۆزی مـرۆڤ نیشـاندەدات پەخشـانی نـوێ بـە گشـتی بایەخ بە سـەروا نـادات.

جۆرەکانی پەخشان:

بەشێوەیەکی گشتی پەخشان دەکرێت بە دوو جۆر:

١- پەخشانی زانستی:

ئـەو پەخشـانەیە کـە باس لە بابەتێکی زانسـتی دەکات و هەسـت و سـۆزی تێدا نییە، وەک بابەتەکانـی (کیمیا، فیزیا، پزیشـکی، بیرکاری....).

٢- پەخشانی ئەدەبی:

ئـەو پەخشـانەیە کـە زیاتـر بایـەخ بـە هەسـت و سـۆز دەدات بـۆ ئـەوەی کار لـە بەرامبەرەکـەی بـکات و چێـژی پێببەخشـێت، وەک (وتاری ئەدەبی، چیرۆک، یاداشـت، نامـە، ژیاننامـە، وەرگێرانـی ئەدەبی).

” وتــــار “

پێناســەی وتــار: هونەرێکــی ئەدەبییــە نووســەر بــە شــێوەیەکی کــورت و ورد و ســەرنجڕاکێش لایەنێکــی ژیــان باســدەکات و بیــروڕای خــۆی دەربــارەی دەخاتــەڕوو.

خاسیەتەکانی وتار

١- کورتی، کە دەبێت وتار لە چەند پەڕەیەک تێپەڕ نەکات.

٢- جوانکاری لە دەربڕیندا.

٣- تەکنیــک لــە نووســیندا، کــە هــەر نووســەرێک ڕێگایەکــی تایبەتــی خــۆی هەیــە بۆ ڕونکردنــەوە و دارشــتنی بابەتەکــەی بــە زمانــی ڕوناکبیری ســەردەم.

٤- بابەتی وتار ڕەنگدانەوەی بیر و هەست و سۆزی خودی خاوەنەکەیەتی.

جۆرەکانی وتار:

وتــار بابەتــی هەمە چەشــنە لەخۆدەگرێــت، وەک (وتاری سیاســی، وتاری ئاینی، وتــاری ڕەخنەیــی، وتاری مێژویی، وتــاری کۆمەڵایەتی و وتــاری ئەدەبی.......).

لــە قۆناغەکانــی پێشــوی خوێندنــدا باس لە ســەرەتا و ســەرهەڵدانی وتــاری کوردی کــراوە، لێــرەدا لــە ڕێــڕەوی گەشەســەندنی وتــاردا باس لەچەنــد قۆناغێــک دەکەین:

قۆناغی یەکەم سالانی (١٩٣٩- ١٩٥٨)ز:

بەڵگەنەویســتە کــە هەموو دەم گەشەســەندن و لاوازبوونی بەرهەمــی ئەدەبی کوردیمان، پەیوەنــداری ئــەو بارودۆخــە سیاســی و کۆمەڵایەتــی و ئابووریەیــە کــە بەرهەمەکەی تێدا هاتووەتە ئاراوە.

لــە عیــراق لــە ســالّی (١٩٣٩)دا گۆڤــاری (گەلاوێژ)دەرچــوو، کــە بەدرێژایی (١٠)ســاڵ تا (١٩٤٩) بەردەوامبــوو. لەمــاوەی دەرچوونــی ئــەم گۆڤــارەدا هەموو بەشــەکانی ئــەدەب بە تایبەتــی وتــار، گەشەســەندنێکی باشــی لــە ڕوخســار و ناوەرۆکــدا بە خــۆوە دیوە.

لــە ســالانی دەرچوونی ئەم گۆڤــارەدا تەوژمێکــی تری وتــار دەبینین بەهــۆی دامەزراندنی

کۆماری کوردستان لە ساڵی (١٩٤٦) لەو ماوە کورتەی تەمەنی کۆماردا ئەدەب بە گشتی هەنگاوی بەرەوپێش ناوە چەندین گۆڤار و ڕۆژنامەی هەمە چەشنە دەرچوون لەوانە (ڕۆژنامەی کوردستان ١٩٤٦، هەڵاڵە ١٩٤٦، گرۆگاڵی منداڵانی کورد ١٩٤٦ و نیشتمان ١٩٤٦ ...).

پاشان لە ساڵانی چل و پەنجاکاندا لە عیراقدا پێش شۆڕشی (تەمموزی ١٩٥٨) چەندین ڕۆژنامە و گۆڤاری تر هاتنە ئاراوە کە بەهۆیانەوە وتار هەنگاوی بەرچاوی ناوە، لەوانە (ڕوناهی ١٩٤١، نزار ١٩٤٨ و هیوا ١٩٥٧،.....) لە وتارنووسە دیارەکانی ئەم قۆناغە (حوزنی موکریانی، عەبدولڕەحمانی زەبیحی، جەلادەت بەدرخان و ڕوقیەی قادری ......).

گرنگترین خاسییەتەکانی وتار لەم قۆناغەدا:

١- زمانی وتارەکان گەشەیان بەخۆیانەوە بینی چونکە زیاتر بەرەو کوردی پەتی دەبران(هەرچەندە هەندیک جار دەقاو دەق وشەی عەرەبی لە نووسیندا بەکارهێنراوە).

٢- خاڵبەندی زیاتر بایەخی پێدراوە.

٣- بەهۆی سەرهەڵدانی وتارنووسی ژنەوە ئافرەتی کورد هاندەدرا بۆ خوێندن و خوێندەواری و بابەتی سەرەکی ناوەڕۆکی وتارەکانیان بوو.

٤- زۆر وتاری وەرگێڕدرا و لەزمانەکانی دیکەوە دەکرانە کوردی ناوەڕۆکی وتاری کوردییان پێ دەوڵەمەندتر دەکرا.

ئەم پارچەیەی خوارەوە نمونەی وتارێکی ئەدەبییە کە لە گۆڤاری (دەنگی گێتی تازە)دا بە خامەی (کامەران موکری) لە ساڵی (١٩٤٦) دا بڵاوکراوەتەوە بە ناونیشانی (شەونمی بەری بەیان).

شەونمی بەری بەیان

((بەری بەیان بوو، هێشتا جیهان پەردەی دەستی لانەدابوو، ڕووم کردە باخێك، ئەم هەمووگوڵ و گوڵزارانە ئامادەبوون بۆ هاتنی بلبل دەست لە ملیان کات. دڵۆپی شەونم بریسکەی ئەهات، بە چەشنی فنجانی زیوی سەرژێرپیاڵەی ئاڵتون، کاتێکم زانی بلبل بە ناڵینەوە دەرکەوت، کەچاوی کەوت بە گوڵ گەشاوە، ئەوە و قەترەی شەونمی زێڕینی لەسەر لێویەتی، تۆزێ دڵی هاتەوە جێی خۆی و دەستی کرد بە خوێندن و خەریك بوو دەم بەری دڵۆپی لەو ئاورنگەی سەرلێوی گوڵ بخواتەوە، خەوی لێکەوت...)).

(تەنها بۆ خوێندنەوەیە)

قۆناغی دووەم سـاڵانی (١٩٥٨- ١٩٧٠)ز:

لـەم سـاڵانەدا زۆر گۆڕانـكاری سیاسـی و كۆمەڵایەتـی و ئابوری و روناكبیـری ڕویاندا، كـە كاریگەرییەكـی قوڵیـان لەسـەر ئەدەبی كوردی دروسـتكرد.

لـەدوای شۆڕشـی(١٤ ی تەممـوزی ١٩٥٨) یاسـاكانی ڕژێمـی پێشـوو گـۆڕان، لەوانـە بـواری ڕادەربڕیـن و چاپەمەنـی فراوانتـر و ئازادتـر بـوون، ئەمانـە بـوون بـە هـۆی بـەرەو پێشـچوونی وتـار لـەم قۆناغـەدا، بەتایبەتـی بەهۆی ئـەو گۆڤـار و ڕۆژنامانەی كە بڵاودەكرانـەوە لەوانـە (شـەفەق١٩٥٨، ڕای گەل١٩٥٩، بڵێسـە١٩٥٩ و ڕۆژی نـوێ١٩٦٠...).

بەڵام لە سـەرەتای سـاڵانی شەسـتدا بەهۆی هەڵگیرسـانی شۆڕشـی ئەیلول و تێكچوونی بارودۆخی سیاسـی كوردسـتان بابەتی وتار بەرەو لاوازی وسسـتی ڕۆیشتووە.

لـە ناوەڕاسـتی شەسـتەكان و دواتر بەهۆی دەرچوونـی چەند ڕۆژنامـەو گۆڤارێك بوار بۆ گەشەسـەندنی وتـار ڕەخسـا، لەوانە ڕۆژنامەی (برایـی، برایەتی١٩٦٧ و گۆڤاری سـلێمانی ١٩٦٨) .

لـە نووسـەرە ناودارەكانـی وتار لـەم قۆناغـەدا (عیزەدین مسـتەفـا، شـێخ محمدی خاڵ، ڕەمـزی قـەزاز و ئەبو زەید مسـتەفا سـندی....)

گرنگترین خاسیەتەكانی وتار لەم قۆناغەدا:

١- زمانـی وتـار پوختتـر بـوو لـە ڕوی وشـە و زاراوە دەوڵەمەندتر بـوون، بەتایبەتی كـە زمانی نووسـینی وتـار بە دیالێكتـی كرمانجی خـوارو بوو بە وشـەو زاراوەی شـێوەزاری دیكـە تێكەڵكراوە.

٢- هەوڵدراوە ڕێنووسـێكی ڕاسـت و دروسـت پەیڕەوبكرێت شـێوازە هونەرییەكەشی بـەرز و پڕ لـە جوانكاری بێت.

٣- لـە ڕووی ناوەڕۆكـەوە بابەتـی سیاسـی بۆخـۆی سـەرەكیترین بابـەت بـوو، كـە باسـی بیـری ئازادیخـوازی و پێشـكەوتنخوازی كـراوە. زیاتریـش جەخت لەسـەر بیروبـاوەڕی نەتەوەیـی و مافەكانـی كـورد و یەكگرتنـەوەی كوردسـتان كـراوە.

٤- لەپـاڵ گەشەسـەندنی وتـاری سیاسـی، وتـاری كۆمەڵایەتـی و مێژوویـی ئاسـۆی فراوانتریـان لەبـەردەم كرایەوە بە تایبەتی باسـی ئەو بابەتانە كـراوە كە پەیوەندیان بـە نەتەوەی كـورد هەبوو.

٥- لـەم قۆناغـەش زۆر وتـار لـە زمانەکانی بێگانـەوە وەرگێـڕدراون بۆ سـەر زمانی کـوردی لـە هەمـوو بوارەکانـی ئەدەبـی و ڕوناکبیری.

نمونـەی وتارێکـی ئـەم قۆناغـە کە بـە خامەی (ڕەمـزی قەزاز) نووسـراوە لە سـاڵی (١٩٦٧)و لـە ژمـارە (٢٩)ی گۆڤـاری (برایـی)دا بڵاویکردووەتـەوە و نووسـیویەتی:

((... ئـەم گرانییە ئێسـتا بلاوبووەتـەوە بە وڵاتـا، گرانییەکی ڕاسـتەقینە و تـەواو نییە، بەڵکـو گرانییەکی دروسـتکراوە لەلایـەن چەند جامبازێکـی دڵ ڕەقی بێ بـە زەییەوە، ئەمانـە وەك زەروو وانـە، هەمیشـە خەریکی مژینـی خوێنی چینی هـەژارو کرێکارن، ئەمانە لەسـەرلاشـەی چینـی هـەژارو کرێکار باغـەی سـامان و کۆشـك و تەلاریان دادەنێـن و ئەیبەن بە ئاسـمانا، هەموو بیرو بـاوەڕو ئامانجیان لە ژیانا پـارە کۆکردنەوەو دەسـتکەوتی خۆیانە...)).

(تەنها بۆ خوێندنەوەیە)

قۆناغی سێیەم — ساڵانی (١٩٧٠ - ١٩٩١)ز

لـە دوای ڕێککەوتنـی (١١ی ئـازاری ١٩٧٠)و تاڕادەیـەک سـەربەخۆیی کوردسـتان بـۆ چەنـد سـاڵانێکی کـەم هەنگاوێکـی تری بزوتنـەوەی ئەدەبـی داوە و گەلێک یانـە و کۆمەڵە دەرکەوتـن، هـەر یەکێکیـان بـۆ گەیاندنـی بیـری خۆیـان چەنـد گۆڤـار و ڕۆژنامەیـان دەرکـرد، کە ئەمــەش هەنگاوێکی تـر وتاری بەرەوپێش بـرد. هەروەک ئـەم بارودۆخە بوو بەهـۆی ئـەوەی بزوتنەوەیەکی ڕۆشـنبیری و هۆشـیاری لەنـاو نووسـەران و جەماوەردا خۆڵقاند و گەلێـک ڕۆژنامـە و گۆڤـاری ئەدەبـی و زانسـتی و ڕوناکبیـری وەک(زانیـاری ١٩٧٠)، نووسـەری کـورد ١٩٧١، کـۆڕی زانیاری کـورد ١٩٧٣، ڕۆژی کوردسـتان (١٩٧١) دەرچوێندران.

بێگومـان ئـەم ڕووە گەشـەی بـەرەو پێشـچوونی وتار تـا سـاڵی (١٩٧٤)ی خایاند بەڵام ڕۆژانی هەڵگیرسـاندنەوەی شـۆڕش و نسـکۆی شـۆڕش لەسـاڵی (١٩٧٥) و چەند سـاڵێکی دوای ئـەو ڕوداوە بـۆ خۆیـان چەشـنە ئاسـتەنگێکیان لەبـەردەم ئەدەبی کوردی بەگشـتی و هونـەری وتـاردا دروسـتکرد وکاتـێ ڕاگەیاندنـی کـوردی لەو چەند سـاڵەدا ئـەو ڕووە

گەشـەی پێشـووی نەمـاو کەوتە ژێر فشـارەوە.

لەگـەڵ هەمـوو ئـەم ئاستەنگانەشـدا نووسـەرانی کورد لە شـارەکاندا، لە دوای نسـکۆ و لـەو چەنـد ژمارە کەمەی ئـەو گۆڤار و ڕۆژنامانـەی کە لەو سـەردەمەدا دەردەچوون وەک (هـاوکاری، بەیان، ڕۆشـنبیری نوێ) بەردەوامبـوون و توانییان وتـار بەرەوپێش ببەن.

هـەر لـە پـاڵ ئەمـەدا نووسـەرانی شـاخیش لـەدوای نسـکۆ لـە بڵاوکراوەکانی شـۆڕش چالاکانـە بایەخیـان بـە وتـار داوە، بەتایبەتـی وتـاری سیاسـی لـە بڵاوکراوەکانـی شاخ (نووسـەری کوردسـتان، گزنـگ، هەڵمـەت، قەندیـل، هەڵوێسـتی ئـەدەب و بانگ،...)بوون لە دەنگـە دیـارەکان و قەڵەم ڕەوانەکانی وتارنووسـین لەم سـاڵانەدا (تەها بەرواری، مسـتەفا نەریمـان و جەمـال خەزنـەدار،...).

هەروەهـا سـاڵانی هەشـتای سـەدەی ڕابـردوو نووسـەرانی کـورد لـە ڕێگای بەرهەمە ئەدەبییەکانـەوە دژی سیاسـەتی توانـەوەی نەتەوەکەیـان خەباتیـان دەکـرد، هـەر بۆیـە وتارەکانـی ئـەو سـاڵانە بۆخۆیـان دەبوونە بنەمـاو پێکهێنەرێکـی پتەوی ئەدەبـی کوردی.

گرنگترین خاسیەتەکانی وتار لەم قۆناغەدا:

١- لـە سـەرەتای سـاڵانی حەفتـاکان زمانی وتـار گەشـەیەکی زۆر دیـاری بەخۆیەوە دیـت کـە لە قۆناغەکانی پێشـووتر بـەو ڕادەیـە نەبینرابوو.

بـە تایبەتـی کـە پرۆگرامـی خوێنـدن لـە قۆناغەکانـی ناوەنـدی و ئامادەیـی کرانـە کـوردی، ئەمـەش وایکرد، کـە کۆمەڵێک وشـە و زاراوەی نـوێ بێتە نـاو فەرهەنگی زمانـی کـوردی و دەوڵەمەندتـری بکات.

٢- لـەدوای نسـکۆی شۆڕشـی ئەیلـول لـە سـاڵی(١٩٧٥) دیاردەیـەک کـە بە ئاشـکرا هەسـتی پێدەکرێـت، بەتایبەتی لە بڵاوکراوەکانی ناو شـاردا بریتی بـوو لە دەربڕینی ناڕاسـتەوخۆ واتـە پەنابردنـە بـەر بەکارهێنانـی هێمـاو نیشـانە، ئەمـە لـە کاتێکـدا لەسـەرەتای حەفتاکانـدا نووسـەران بـێ تـرس و سـڵکردنەوە هەسـت و سـۆز و بیـری خۆیـان دەردەبـڕی چونکە بارودۆخەکە ئازادی و سەربەسـتی بۆ نووسـەران فەراهەمکردبـوو.

٣- لـەم قۆناغـەدا وتار وەک هۆیەک بۆ پاراسـتنی زمانی کـوردی بەکاردەهێنرا، چونکە ڕژێمی دوژمن بە نەتەوەی کورد، هەوڵی شـێواندن و لەناوبردنی زمانی کوردی دەدا.

٤- لـەدوای نسـکۆی (١٩٧٥) جیـاوازی کەوتـە نێـوان نووسـەرانی شـارو شـاخ لـە خسـتنەڕووی بابەتەکانـدا چونکـە ئـەو سەربەسـتییەی نووسـەرانی شـاخ هەیانبوو هەرگیـز نووسـەرانی شـار نەیانبـوو.

لەبەرئـەوەی وتـاری سیاسـی لە ڕۆژنامە و گۆڤارەکانی ناو شـاردا پاشەکشـەی کرد بەرامبـەر ئـەوە لـە بڵاوکراوەکانـی شـاخ واتا نـاو شـۆڕش بایەخـی زۆری پێدەدرا و زیاتـر گەشـەیدەکرد چونکـە نووسـەرانی شـار هەوڵیانـدەدا لـە ڕێگـەی وتـارە کۆمەڵایەتـی، و مێژوویـی و ڕۆشـنبیرییە گشـتییەکاندا بیـر و بۆچـوون و هەسـت و سـۆزی نەتەوایەتیـان پیشـانبدەن.

وەک لەم دەقەی (سەبری بۆتانی)دا نووسراوە کە ساڵی (١٩٨٣)دا بڵاوکراوەتەوە:

((ئەدەبـا کـوردی ژسـترانا زمانـێ کوردیڤـە دەسـتپێکریە. لـێ مخابـن نەهاتییە نڤیسـاندن....ئەز ڤـێ دبێـژم چکۆ بێگومـان ئەگەرسـترانەك تەنێ ژی بـەری چەند هزار سـالەکا بهاتا نڤیسـاندن مەو بیانیا ژی دێ بگۆتـا ژهنگێ ڤە پەیـدا بوویە. ڤێجا گەرەکە باشـتر بهێتە زانین کو سـترانا کوردی شـعرە، سـەرهاتییە، چیرۆکە، پەسـنە، ڕێزگرتنـە، بیروباوەڕە، شـیرەتە، ئەڤینە، ئۆل و ئایینە، کورت و کرمانجی شـین و شـادی وفەلسـەفا ژینـا میللەتێ مەیـە......)).

(تەنها بۆ خوێندنەوەیە)

چیرۆکی کوردی لە شەڕی دووەمی جیهان

چیرۆکی هونەری وەک بابەتێکی ئەدەبی تازەی بێگانە هاتە ناو ئەدەبی کوردییەوە، لەبنەڕەتدا هونەرێکی ئەوروپییە پێویستی ژیان وایکردووە، وەک ڕوخسارێکی هونەری لەناو هەموو نەتەوەکانی جیهاندا بڵاوبێتەوە لە کۆمەڵگەی کوردیش بارودۆخی بۆ هەڵکەوت ئینجا سەری هەڵداو پێگەیشت، ئاشکراشە هەموو داهێنانێکی نوێ بە سادەیی دەستپێدەکات ئینجا گەشەدەکات و پێشدەکەوێت، دەبێت ئەو ڕاستییەش بزانین کە بێ ئەو سەرەتایە ئەوەی ئێستا هەیە نەدەبوو دوای ئەوەی لە قۆناغەکانی پێشووی خوێندن باسی سەرەتا و سەرهەڵدان و دەرکەوتنی چیرۆکی هونەری کوردی کرا ئەوا لەشەڕی دووەمی جیهانەوە چیرۆکی هونەری کوردی بەپێی چەند قۆناغێکی مێژویی بەم شێوەیەی خوارەوە دابەشدەکەین.

١- چیرۆکی هونەری کوردی لەساڵی ١٩٣٩ تا ساڵی ١٩٥٨
٢- چیرۆکی هونەری کوردی لەساڵی ١٩٥٨ تا ساڵی ١٩٧٠
٣- چیرۆکی هونەری کوردی لەساڵی ١٩٧٠ تا ساڵی ١٩٩١

قۆناغی یەکەم — چیرۆکی هونەری کوردی لەساڵی (١٩٣٩ – ١٩٥٨)ز

دەتوانین ئەم قۆناغە ناوبنێین بە قۆناغی گەشەسەندنی چیرۆکی هونەری کوردی، چونکە لەم قۆناغەدا هونەری نووسینی چیرۆکی کورت گەشەیکرد، لێرەدا دەرچوونی چەند گۆڤار و ڕۆژنامەیەک ڕۆڵێکی بەرچاویان هەبوو لە گەشەسەندنی وەک (گەلاوێژ، دەنگی گێتی تازە لە بەغدا ، هاوار ، ڕۆژا نوو لە شام، ڕۆژنامەی ژین و ژیان لە سلێمانی).

لێرەدا باسی چیرۆکی کوردی دەکەین لە گۆڤاری گەلاوێژ و هاوار...

چیرۆکی کوردی لە گۆڤاری گەلاوێژ(١٩٣٩-١٩٤٩)ز

یەکێک لەو هونەرە ئەدەبییانەی گۆڤاری گەلاوێژ لە (١٩٣٩- تا ١٩٤٩) ڕۆڵێکی ئاشکرا و دیاری لە جێگیربوون و ڕەگ داکوتانیدا هەبوو، (چیرۆکی هونەری کوردییە).

گەلاوێژ هەر لە یەکەم ژمارەی گۆشەیەکی تایبەتی بۆ چیرۆک داناوە، ناوی (چیرۆکی ئەم مانگە)ی لێناوە، لەسەرجەم ژمارەکانی ئەم گۆشەیە دەبینرێت، تا دواژمارەی کە ژمارە (١١٦)یە چونکە بە بەشێکی سەرەکی ئەدەبی نوێیان زانیوە، هەر لەم گۆڤارەدا ئاوڕدانەوە لە چیرۆکی وەرگێڕدراو کارێکی زۆر بەجێبووە بۆ چاوکردنەوەی لاوەکانی، ئەوساش بە کەڵکبوو، چیرۆکە وەرگێڕدراوەکان هی ئەو نووسەرانە بوون کە ناوبانگیان هەبوو لە جیهاندا.... سەرنجی خوێنەر و نووسەرانی کوردیان ڕادەکێشا، چیرۆکەکانیش زیاتر لە زمانی ئینگلیزی و هەندێکیشیان لە زمانی عەرەبییەوە وەرگێڕدراون.

بابەتێکی دیاری ناوەرۆکی چیرۆکەکانی گۆڤاری گەلاوێژ ناکۆکی و ململانێی نێوان دووچینی سەرەکی کۆمەڵ، دەرەبەگ و ئاغاکان لەلایەک و جوتیار و کاسبکارانی کوردستان لەلایەکی ترەوە، کە وێنەی ژیانی پرمەینەتی ئەو ڕۆژانەی شەڕی دووەمی جیهانی بوون، هەر لە پای ئەو بابەتەدا ڕەخنەگرتن لە نەریت و خورەوشتی دوواکەوتووی کۆمەڵایەتی بوو بە بابەتێکی تری چیرۆک لەو ماوەیەدا. چیرۆکەکانی (گەلاوێژ) ئەوەش دەبینرێت کە نووسەرەکان بەتەواوی لایەنگری جوتیارن هەروەها لە بەشێک لە چیرۆکەکان ئافرەت کراوە بە پاڵەوانی چیرۆک، باسی هەندێک دەردەکانی چەوساندنەوەی ئافرەت کراوە وەک شیربایی و کچ فرۆشتن.

هەر ئەم چەشنە بایەخدانەی چیرۆکنووسانی کورد بەو جۆرە کێشە و دیاردە کۆمەڵایەتییانە بوو بە هۆی ئەوەی کە ڕاستەوخۆ چیرۆکی کوردی بەرەو ڕێبازی ڕیالیزمی هەنگاوبنێت، دیارترین چیرۆکنووسەکانی گەلاوێژ، (شاکر فەتاح، عەلائەدین سەجادی و برایم ئەحمەد)بوون.

تەکنیك و زمانی دارشتنی چیرۆکەکان:

چیرۆکەکانی سەرەتای گۆڤاری گەلاوێژ لە ڕووی زمان و تەکنیکییەوە پێشکەوتنی ئەوتۆیان پێوە دیار نییە، واتا زمانی نووسینی چیرۆکەکان کوردی پەتی نییە، وەک زمانی نووسینی ئەو سەردەمە، پڕیەتی لە وشەی عەرەبی و فارسی، هەروەها لە ڕووی تەکنیکییەوە بەگشتی شێوازی چیرۆکەکان گێڕانەوەی ئاساییە و هیچ کاریگەرییەکی هونەری نوێی چیرۆکی پێوەنییە، زیاتر شێوەی ڕاپۆرت نووسینیان پێوەدیارە، یاخود گەلێ چیرۆکنووس هەوڵیانداوە باسێکی فۆلکلۆری یا ئەفسانەیی بێنن بەرگی چیرۆکێکی هونەری بەبەردا بکەن.

زمانی نووسینی چیرۆکەکانی گۆڤاری گەلاوێژ بەرەو کوردی پەتی سفت و ڕەوان دەڕوات، پاکدەکرێتەوە لە وشەی بێگانە لە جێگایان وشەی کوردی ڕەسەن یان وشەی گونجا و بەکارهێنراوە. هەروەها شێوەی هونەری نوێ و تازەتر بەکارهاتووە، واتا دەتوانین بڵێین چیرۆکەکانی گەلاوێژ لە ڕووی تەکنیکی هونەرییەوە لەچاو پێش خۆیان بەرەوپێشچوون و سیمای هونەری نوێیان پێوە دیارە، ڕستە و وەسفەکان بەسۆز و کاریگەرن و زنجیرەی باسەکان هەر لەسەرەتاوە تا ئەنجام بەیەکەوە بەندن و خوێنەر ڕادەکێشن بۆ چێژ لێوەرگرتنیان.

چیرۆکی کوردی لە گۆڤاری هاوار (١٩٤١ - ١٩٤٣)ز

گۆڤاری (هاوار) لە ساڵی (١٩٣٢) ز لە شام دەردەچوو لە ساڵانی(١٩٤١ تا ١٩٤٣)ز بایەخی زۆری بە بڵاوکردنەوەی چیرۆک داوە لە نرخ و بەهای ئەم هونەرە تازەیە باش تێگەیشتووە.

لە لاپەڕەکانی ئەم گۆڤارەشدا چەند چیرۆکنووسی بەتوانا و بەهرەمەند هەڵکەوتن کە دیارترینیان (جەلادەت بەدرخان ، کامەران بەدرخان، قەدری جان، ئوسمان سەبری و نورەدین زازا.... هتد) بوون چیرۆکەکانی گۆڤاری هاوار بە شێوەی کرمانجی سەروو و بەشی بۆتانی نووسراون و هەندێکیان بە چیرۆکی هونەری دادەنرێن، چونکە پلەی هونەریان بەرزە ئەوانی تریش سیمای چیرۆکی فۆلکلۆری کوردییان پێوەدیارە ئەوانی تریشیان لەسەر زمانی گیانداران نووسراون...

لــە ڕووی ناوەڕۆکــەوە زیاتــر هەوڵیانداوە، پرســی نەتەوایەتــی و خەباتی چینایەتی بخەنــەڕوو، ڕەخنــە لە ناهەمــواری بــاری کۆمەڵگە بگــرن، هەروەهــا دەردی هەژاری و نەخوێنــدەواری بخەنــەڕوو، ئەم گۆڤارەش بایەخیــداوە بە چیرۆکی وەرگێــڕاو بەتایبەتی لــە زمانــی فەرەنســی و عەرەبییــەوە دەکرانە کــوردی، هەندێــک جاریش هــەر چیرۆکە کوردییــەکان لــە هەمــان ژمارەدا کراون بە فەرەنســی کــە ئەمەش ئەزمونێکــی تازە بوو لە ئەدەبــی کوردیدا.

لە ڕووی تەکنیکیشــەوە بەشــی زۆری چیرۆکە نووســراو و بڵاوکراوەکان لە ئاستێکی هونەری پێشــکەوتوودان و تەواو و تۆکمەن چونکە چیرۆکنووســەکان زمانی فەرەنســی و ئەڵمانــی و ئینگلیزییان زانیوە.

قۆناغی دووەم | چیرۆکی هونەری کوردی لە ساڵی (١٩٥٨ -١٩٧٠)ز

لــەم قۆناغــەدا بــەدواوە بەهۆی ئاڵۆزبوونی باری سیاســی وڵات و بەرپابوونی شۆڕشــی ئەیلــول لــە ســاڵی ١٩٦١ز بەربەرەکانــی ئەدەبــی کــوردی و چاپەمەنــی کــوردی دەکــرا، ئــەم بارودۆخــەش کــە بەســەر مێــژوی نەتەوایەتیمانــدا هــات جۆرێک لــە نائومێــدی باڵی کێشــا بەســەر ئەدەبــی کوردیــدا و چەند ســاڵانێکی خایاند، دیــارە چیرۆکــی کوردیش کپی و سســتی و دواکەوتنــی بەخۆیــەوە بینــی، بــەڵام ئــەم بارودۆخــە هــەر وا نەمایــەوە، لــە ناوەڕاســتی ســاڵانی شەســتدا چیرۆکی کوردی تا ڕادەیەک پشــوی پیاهاتــەوە، چەند گۆڤار و ڕۆژنامەیەکیــش دەرچــوون و زەمینەیەکــی لەبــاری بــۆ ڕەخســا کە جارێکــی دیکە پێش بکەوێتەوە.

چیرۆکی کوردی لە گۆڤاری شەفەق (١٩٥٨)

لــە ســەرەتای ســاڵی ١٩٥٨ لــە شــاری کەرکــوک گۆڤــاری (شــەفەق) دەرچوو، کە ڕۆڵێکــی بەرچــاوی هەبــوو لــە پێشخســتنی چیرۆکی هونــەری کوردی بــۆ نمونە: گرەوێکــی ڕێکخســت بــۆ باشــترین ســێ چیرۆکــی کــورت بۆ ئەم مەبەســتەش، ســێ خەڵاتــی تەرخانکرد کە لە ئەنجامدا چیرۆکی (چای شــیرین)ی (حســین عارف) پاداشــتی یەکەمــی وەرگرت، کە بەناوی خواســتراوی (محمد صدیق عــارف) بڵاوکرایەوە، چیرۆکی (چەنــدم لــێ ئەســتێنی)ی (مســتەفا صالــح کەریم) پاداشــتی دووەمــی پێــدرا، چیرۆکی

(شەوێکی درێژ)ی (محەمەد ساڵح دیلان)ی شاعیریش پاداشتی سێیەمی پێدرا.

لەم ماوەیەدا چەند چیرۆکنووسێک بۆ یەکەمجار دەستیاندایە بڵاوکردنەوەی چیرۆکی کورت، لە قۆناغەکانی دواتریش هەر ناویان دەدرەوشێتەوە وەک (حسێن عارف، جەمال بابان، محەرەم محەمەد ئەمین، حەسەنی قزڵجی ... هتد).

لەم قۆناغەدا چەند چیرۆکنوسێک بۆ یەکەمین جار چیرۆکی مامناوەندی بڵاودەکەنەوە و جێگیریدەکەن لەوانە (جەمال بابان) بە چیرۆکی (خانزاد)و (پەڵە هەورێکی چڵکن)، (جەمال نەبەز)یش بە چیرۆکی (لالۆ کەریم)و (محمد صالح سعید)یش بە چیرۆکی (کاروانی)... (کە ئەم چیرۆکانە ماوەی ڕوداوەکانیان، لە هی چیرۆکی کورت زیاترە و ژمارەی کەسەکانیشیان زیاترە لە هی چیرۆکی کورت، بەڵام ناگەنە چیرۆکی درێژ واتا (ڕۆمان)).

دەبێت ئەوەش بزانین، کە پێشتر دوو چیرۆکی مامناوەندی نوسراونەتەوە، بەڵام لەبەرئەوەی لەکاتی خۆیدا بە کتێب بڵاونەکراونەتەوە بۆیە نەیانتوانیوە ئەم چیرۆکە لە کاتی خۆیدا جێگیربکەن کە چیرۆکەکانیش (لەخەوما)ی (جەمیل صائیب) ساڵی (١٩٢٥ز) نوسراوە و(١٩٧٥ز) چاپکراوە (مەسەلەی ویژدان)ی (ئەحمەد موختار جاف) لە ساڵی (١٩٢٩ز) نوسراوە لە ساڵی (١٩٧٠ز) چاپکراوە.

چیرۆکەکانی ئەم سەردەمە دوو جۆری سەرەکین:

هەندێک لەو چیرۆکانە زۆر سادەن و بابەتەکانیان دوور لە ڕوخساری هونەری خراونەتە بەرچاو، لە بازنەی نائومێدی دەخولێنەوە و پێشکەوتنیان بەدەست نەهێناوە. بەشێکی تریشیان گەشەو پێشکەوتنیان پێوە دیارە، چ لە ڕووی ناوەرۆک و ڕواڵەتی هونەری و ڕەوانی زمانەوە بێت، لە ڕووی ئەوەی کە مۆرکی کوردەوارییان پێوە دیاربێت، قارەمانەکانیان کەسانی ناو کۆمەڵی کوردەواری بوون، ڕوداوەکانیش ڕوداوی سەردەمەکە بوون، ناوەرۆکی چیرۆک لەم قۆناغەدا بایەخی بە کێشەی سیاسی و کۆمەڵایەتی و چینایەتی سەردەمەکە داوە.

لەم قۆناغە بەدواوە چیرۆکنووسەکان هەوڵیانداوە زۆر بە ئاشکرا باسی بابەتە سیاسییەکان بکەن، لەبەرئەوەی چیرۆکنووسەکان زۆربەیان لەگەڵ شۆڕشی کورد و سەر بە بزووتنەوەی نیشتمانی بوون، چ بە بیروباوەڕ بێت، یان بە کردار، ڕۆژانەش بە چاوی

خۆیان چەوساندنەوە و ڕاوە ڕوت و زوڵم و ئەشکەنجەدانی گەلەکەیان دەدیت، بەدەستی ڕژێمی داگیرکەری کوردستان، ئەمەش بوو هۆی ئەوەی کە نرخی هونەری چیرۆکەکان بێتە خوارەوە، لە داهێنان بکەوێت، زمانی چیرۆکەکان سادەبێت و شێوە و تەکنیکیان لاواز بێت. بە ئاشکراش مەبەست بدەن بە دەستەوە.

هەندێک جاریش بارودۆخی سیاسی پوختی و ڕەوانی پێشووی لاوازکردووە لە ڕووی دارشتندا چیرۆکەکانی بەرەو چڕکردنەوە بردووە تا ڕادەیەکیش ڕەمزییان بەکارهێناوە.

قۆناغی سێیەم چیرۆکی هونەری کوردی لە ساڵی (١٩٧٠ - ١٩٩١)ز

ساڵی (١٩٧٠ز) بە قۆناغێکی نوێ دادەنرێت لە مێژووی گەلی عێراق بە گشتی و گەلی کورد بەتایبەتی لەبەر ئەوەی لەو ساڵەدا بۆ یەکەمین جار حکومەتی عێراق دانی بە مافە ڕەواکانی گەلی کورد نا، لە ڕێکەوتنامەی ١١ی ئازاری ١٩٧٠ز کە لەگەڵ سەرکردایەتی شۆڕشی گەلی کورد مۆری کردبوو، ئەمەش بەماوەی گەشەسەندن و ئاڵوگۆڕ دادەنرێت لە هەموو ڕوویەکەوە دیارە ئەمەش زەمینەیەکی لەبار و ڕێگە خۆشکەر بوو بۆئەوەی چەندین دەزگای ڕۆشنبیری کوردی بێتەکایەوە، هەروەها کۆمەڵێک ڕۆژنامە و گۆڤاری جۆراوجۆر بە زمانی کوردی دەربچن، وەک ڕۆژنامەکانی (هاوکاری ، بیری نوێ، ژین) هەروها گۆڤاری (بەیان و ڕۆژی کوردستان و ڕۆشنبیری نوێ) هەموو ئەمانەش زەمینەیان بۆ بڵاوکردنەوەی کۆمەڵێک چیرۆک لەو گۆڤار و ڕۆژنامانەدا خۆشکرد لەگەڵ چاپکردنی چەندین کۆمەڵە چیرۆک.. کە دواتر بوون بە هۆی گەشەسەندنی زیاتری چیرۆکی کوردی لە ڕووی ڕووخسار و ناوەڕۆک، خۆ دەرچوونی بەیانی (ڕوانگە) لە بەهاری ساڵی (١٩٧٠ز) یەکێک بوو لەو هەوڵ و ڕێبازە نوێیانەی کەوای کرد ژمارەیەک چیرۆکنووس پەیدابن جگە لە سازدانی کۆڕی ئەدەبی و زاڵبوونی کەشوهەوایەکی باش بۆ گفتکردن لەسەر باری ڕۆشنبیری گشتی، ڕوانگە چیرۆکی کوردی لە سستی و دووبارەبوونەوە ڕزگارکرد. زەمینەیەکی نوێی بۆ چیرۆکی کوردی ئامادەکرد، دیوارێکی لەنێوان چیرۆکی کۆن و نوێدا دروستکرد. بە تەکنیکی تازە

و بەکارهێنانــی دیالــۆگ* و مەنەلــۆگ** و چڕکردنــەوەی گێڕانــەوە و بەکارهێنانی تەوژمی هۆش ئاستی چیرۆکی کوردی بەرزکردەوە.

لەســەرەتای ســاڵانی حەفتادا کۆمەڵێک چیرۆکنووســی قۆناغەکانی پێشــوو بەردەوام بوون بەڵام بە بۆچوونی تازە و کەرەســتەی تازەوە بەردەوامبوون، وەک چیرۆکنووســان (حســێن عــارف ، محەمــەد مەولــود (مــەم)، کاکــە مــەم بۆتانــی و مســتەفا ســاڵح کەریم)..هەروەها چەنــد چیرۆکنووســی تــازەش بــۆ یەکەمین جار دەســتیان بە نووســینی چیــرۆک کرد کە دواتــر ناوبانگیــان پەیداکــردو وەک (محەمەد موکــری و محەمەد فەریق حەســەن و ڕەئوف بێگەرد و شــێرزاد حەسەن...)

لــەم قۆناغــەدا دوو ڕووداوی تــر کاریگەرییان بەســەر ڕەوتی چیرۆکــی کوردییەوە هەبوو کــە ئەوانیــش شکســتی شۆڕشــی مەزنــی ئەیلــول بــوو لــە ناوەڕاســتی ســاڵانی حەفتادا، هەروەهــا هەڵگیرســاندنی شــەڕی ١٩٨٠– ١٩٨٨واتە شــەڕی درێژ خایەنی هەشــت ســاڵەی نێــوان عێــراق و ئێــران، بمانــەوێ و نەمانــەوێ ئــەم ڕوداوانــە کاریگەرییەکــی زۆریــان بەســەر چیرۆکــی کــوردی بە تایبەتــی و ئەدەبی کــوردی بەگشــتی هەبوو، لەســاڵی ١٩٧٠ بــەدواوە بەشــێوەیەکی گشــتی بابەتەکانــی چیرۆکــی کــوردی گۆڕانیــان بەســەرداهات هەرچەنــدە هەنــدێ لــەو بابەتانەی پێشــوو دووبــارە دەبنەوە بــەڵام لەپاڵ کێشــەی کرێکار و خاوەنــکاری دەوڵەمەنــد، گیروگرفتــی شــاریش بــووە هەوێنی چیــرۆک.. لەدوایی ســاڵی ١٩٧٥ ســەرهەڵدانەوەی شــۆڕش جــۆرە چیرۆکێــک پەیدابــوو کــە دەتوانیــن نــاوی بنێیــن چیرۆکــی بەرگــری لــە مافــە ڕەواکانــی گەلی کــورد چونکە پــاش شکســتی ١٩٧٥ بوون و مانــەوەی کــورد کەوتــە مەترســی، تاوانــی لەناوچوون و جینۆســاید بــە ئاشــکرا بەرامبەر کــورد پەیرەودەکــرا کــورد کەوتــە بەرامبــەر هێزێکــی دڕنــدەی وەک بەعــس کــە خــاوەن تازەتریــن چەک بــوو، بۆیە چیرۆکنووســە کــوردەکان ئەرکێکی پیرۆزیان کەوتە سەرشــان کــە ئەویــش داکۆکیکــردن بوو لــە نەتەوەی خۆیــان و هاندانــی خەڵک بوو بــۆ بەرگریکردن و هۆشــیارکردنەوەی کــورد لــە ڕووی بیروباوەڕەوە.

(*) دیالۆگ: یەکتر دواندن

(**) مەنەلۆگ : خۆدواندن

تەکنیکی چیرۆکی کوردی لە قۆناغی (١٩٧٠ - ١٩٩١):

١- چیرۆکی کوردی لەم قۆناغەدا سوودی لە بەیت و لاوک و داستانی کۆنی فۆلکلۆری وەرگرتووە کە ئەمەش ئاوڕدانەوەیەکی پیرۆز و سەرەتایەکی لەبار بوو بۆ چیرۆکنووسەکان کە ئاوڕ لە گەنجینەی (بەیت و لاوکی)کوردی بدەنەوە و بەکاریان بێنن بۆ خستنەڕوو و بەرجەستەکردنی هیوا و خەمەکانی مرۆڤی کوردی هاوچەرخ وەک لە چیرۆکی (لاوکی سوارە) ی (محەمەد فەریق حەسەن) و (بەیتی سمۆ)ی ڕەئووف بێگەرد و (هێلەگ)ی عەبدوڵلا سەراج...

٢- هەروەها لە چیرۆکی کوردی (جەفەنگ)واتە ڕەمز بە شێوەیەکی فراوان و بەربڵاو بەکارهێنراوە کە شێوەیەکە لە شێوەکانی تەکنیک بۆ جوانکاری بەکاردێت، هەروەها بۆ داپۆشین و شاردنەوەی ئەسڵی مەبەستی چیرۆکنووس بەتایبەتی لەو بارودۆخانە ڕێی دەربڕینی ڕاستەوخۆ لە نووسەران دەگیرێت، بەهۆی بارودۆخی سیاسی توندو تیژی داگیرکەران بۆ نمونە (ڕەوە بەراز) ڕەمزی داگیرکەرە یان شەڕ خوازییە... (دار بەڕو) ڕەمزی کورد و خۆڕاگری کورد و ڕەگ داکوتانی ئەوە لەناو خاکی کوردستان (ئەسپ) زۆر جار ڕەمزی شۆڕشە.

٣- چیرۆکی کوردی لەم قۆناغەدا سوودی لە هونەری سینەما وەرگرتووە کە ئەمەش چەکێکی تازەی دایە دەست نووسەر، بووە هۆی شکاندنی قاڵبی خۆبەستنەوەی چیرۆکنووس لە کاتێکی دیاریکراو کە ئەمەش لە چیرۆکەکانی (ئەحلام مەنسوور، ئەنوەر محەمەد تاهیر و عەبدوڵلا سەراج...) دەبینرێت.

٤- کاریگەری ئەدەبی بیگانە واتە چیرۆکی گەلانی تر زۆر بەئاشکرا دیارە بەسەر چیرۆکەکانی ئەم قۆناغەدا بەتایبەتی چیرۆکەکانی ئەمریکای لاتینی و ئەڵمانی و ڕوسی.. بەشێوەیەکی ئاشکرا لە نیوەی دووەمی ساڵانی هەشتادا ئەمەش شتێکی ئاساییە چونکە دەکرێت سود لە ئەزمونی چیرۆکی گەلانی تر وەربگیرێت بۆ دەوڵەمەندکردن و بەرەوپێشبردنی ئەزمونی چیرۆکی خۆمان.

٥- لە ڕووی زمانەوە ناکرێت بڵێین، کە زمان لای هەموو چیرۆکنووسەکانی ئەم قۆناغە وەک یەک یا بەیەک ئاست ناو بنرێت بگرە لای چیرۆکنووسیش لە کۆمەڵە چیرۆکێکەوە وەک ئەوەکەی تر نییە زمان لای هەندێک چیرۆکنووس زۆر سادە و ساکارە درێژە پێدەری زمانی نووسینی چیرۆکە لە قۆناغەکانی پێشووتر لەگەڵ

گۆڕانکارییەکی کەم بەڵام لای هەندێک چیرۆکنووسی تر زمانی نووسینی چیرۆکەکان جیاواز تر و چڕوپڕتر و تۆکمەتر بوو، بۆ نمونە چیرۆکنووس (شێرزاد حەسەن) بەئاشکرا خاوەن زمانێکی دەوڵەمەندی تایبەت بە خۆیەتی زمانی شیعر زاڵە بەسەر زمانی چیرۆکەکانیدا کە خوێنەر رادەکێشێت وای لێدەکەن چێژ لە خوێندنەوەی چیرۆکەکانی وەربگرن ئەمەش بە ئاشکرا لە هەردوو کۆمەڵە چیرۆکەکانی (تەنیایی) کە لە ساڵی ١٩٨٣ز و (گوڵی ڕەش) لە ساڵی ١٩٨٩ بڵاوکراونەتەوە...

زمان لای (حسێن عارف)یش زمانێکی کوردی تۆکمە و بە پێزە بەتایبەتی لە کۆمەڵە چیرۆکەکانی (تویشووی سەفەرێکی سەخت)ە ساڵی (١٩٧٩) وە (گەلەگورگ) کە لە ساڵی ١٩٨٣ دا بڵاوکرایەوە بەتایبەتی لە کۆمەڵە چیرۆکی (گەلەگورگ) زمان زۆر دەوڵەمەندتر و شیرینتر و سەرنجڕاکێشترە لەچاو هەموو چیرۆکەکانی پێشوتری.

”رۆمان لە ئەدەبی کوردیدا“

رۆمان واتە چیرۆکی درێژکە ڕووداوەکانی زۆر چڕوپڕن، ماوەی ڕووداوەکانی زۆر دوورو درێژترن لە هی چیرۆکی کورت و چیرۆکی مامناوەندی هەروەها ژمارەی کەسەکانی لە هی چیرۆکی کورت و مامناوەندی زیاترن.

ڕۆماننووسین یەکێکە لە هونەرە ئەدەبییە گرانەکان، لە سەدەی حەڤدەهەم لە ئەوڕوپا سەریهەڵداوە، بەڵام چەرخی زێڕینی ڕۆمان لە ئەوڕوپا سەدەی نۆزدەهەم و نیوەی یەکەمی سەدەی بیستەمە، زۆر، لە ڕەخنەگران ڕۆمان بە داستانی سەدەی تازە ناودەبەن، نووسینی ڕۆمان لە ناو گەلانی خۆرهەڵات لە چاو گەلانی خۆرئاوا زۆر دواکەوتووە.... لە کاتێکدا دەیان ڕۆماننووسی ناودار لە ئەوروپا و لە هەموو جیهان ناوەکانیان دەدرەوشێتەوە، ڕۆمانەکانیان بە بەردەوامی وەردەگێردرێن بۆ سەر زۆربەی زمانەکانی جیهان کەمتر ناوی ڕۆماننووسانی عەرەب و فارس و تورک دەبیسترێت، نووسینی ڕۆمان لەناو کورد زۆر دواکەوتووترە لەچاو نەتەوەکانی تری عەرەب و فارس و تورک، چونکە ئەو بارودۆخەی کە بۆ نووسەرێکی عەرەب و فارس و تورک ڕەخساوە، هەرگیز بۆ نووسەرێکی کورد نەڕەخساوە، بگرە زۆر جاریش نووسەری کورد دژایەتیدەکرێت و دەرفەتی چاپکردنیش بۆ نووسەری کورد زۆر دژوار و ئەستەم بوو، لێرە بە دواوە زۆر بەکورتی باس لە قۆناغەکانی دەرکەوتن و گەشەسەندنی ڕۆمان دەکەین بە زمانی کوردی:

سەرەتای ڕۆماننووسین لە ئەدەبی کوردیدا

بۆ یەکەمین جار نووسینی ڕۆمان بە زمانی کوردی لە ناو کوردەکانی یەکێتی سۆڤیەتی پێشوو دەستیپێکردووە، یەکەمین هەوڵیش لەلایەن نووسەری گەورە ”عەرەبی شەمۆ“ دراوە، لە ساڵی ١٩٣٥ز ڕۆمانی ”شڤانی کورد“ بە شێوەزاری کرمانجی سەروو بە پیتی لاتینی نووسیوە، ئەم ڕۆمانە دواتر کراوە بە ڕوسی و فەرەنسی و ئەرمەنی .... ئینجا هەر ”عەرەبی شەمۆ“ ڕۆمانەکانی ”کوردی ئەلەگەز“ و ”بەربانگ“ و دواتر لە ساڵی (١٩٦٦ز) ”قەڵای دمدم“ی نووسیوە، دوای ”عەرەبی

شەمۆ" چەند نووسەرێکی کوردی سۆڤیەتی تر دەستیانکردووە بە نووسینی ڕۆمان، لەوانە "حاجی جوندی" کە ڕۆمانی "هەواریَ" و "بەهار هات"ی نووسیوە، "عەلی عەبدولرەحمان" ڕۆمانەکانی "خاتیَ خانم" و "گوندی مێرخاسا"ی نووسی، ئەم ڕۆمانانە بەشێکی زۆریان کاریگەرییەکی ئەوتۆیان نەبووە لەسەر ڕەوتی گەشەسەندنی ڕۆمان لەناو کوردستاندا، چونکە تا درەنگ نەگەیشتوونەتە پارچەکانی کوردستان. نووسەرانی کورد لەناو پارچەکانی کوردستاندا ئەم ڕۆمانانەیان نەخوێندۆتەوە نەیانبینیوون.

ڕۆمانەکان بە شێوەزاری کرمانجی سەروو بە ڕێنووسی لاتینی نووسراون، زمانی نووسینیان زۆر سادە و ڕەوانە.

- بیروباوەڕی سۆشیالیزمی بەسەر ڕوداوەکان زاڵە.
- شێوەی ڕۆمانەکان گێڕانەوەیە وەک داستان و چیرۆکە فۆلکلۆرییەکان، چونکە بناغەی نووسینی ڕۆمانەکان داستان و ئەفسانە و حەکایەتی فۆلکلۆری کوردین، دوورن لە تەکنیکی تازە و هاوچەرخ.

قۆناغی چەسپاندن

لە کوردستان هەر وەک پێشتر ئاماژەمان پێدا، تا سالانێکی درەنگی سەدەی بیستەم هیچ ڕۆمانێک بە زمانی کوردی نەنووسراوەتەوە، بەڵام دواتر دوو هەوڵی لەبەر چاو و دیار هەن کە دەتوانین بیانکەینە بناغەی بنیادی ڕۆمانی کوردی، ئەگەر بە هەر بارێکدا تەماشایان بکەین، ناتوانین بە دەست پێشکەرییەکی گەورەیان نەزانین، ئەو دوو هەوڵەش هەردوو ڕۆمانی "پێشمەرگە"ی (ڕەحیمی قازی) و (ژانی گەل)ی(برایم ئەحمەد)ن، لە ساڵی ١٩٦٠ز لە شاری بەغدا ڕۆمانی "پێشمەرگە"ی ڕەحیمی قازی چاپکرا، ڕۆمانەکەش ڕوداوەکانی دەربارەی سەردەمی دامەزراندنی (کۆماری کوردستان)ە لە مەهاباد و لە دەوروبەری ساڵی ١٩٤٦ز، نووسەر چونکە خۆی لە ڕوداوەکان بەشداریکردووە و لەناو جەرگەی ڕوداوەکان بوو، بۆیە لە خەباتی ئەو ساڵانەی کورد دەدوێت، ڕوداوەکان تێکەڵ بە چەند کێشەیەکی تر دەکات، بەتایبەتی کێشەی جوتیار لەگەڵ دەرەبەگدا، پاشان لە ساڵی ١٩٧٢ز ڕۆمانی "ژانی گەل"ی برایم ئەحمەد هەر لە بەغدا چاپکرا، کە نووسەر خۆی دەڵێت لە

سـالّی (١٩٥٦ز) نووسـیویەتییەوە بـەڵام لەبـەر نەبوونـی دەرفەتـی گونجـاو نەیتوانیوە لـە کات و سـەردەمی خۆیـدا چاپیبکات. ئەم ڕۆمانـە زیاتر لە ڕۆمانی پێشـمەرگە دەنگی دایـەوە و لـە ڕۆژنامـە و گۆڤارەکانی ئـەو کاتە کۆمەڵێـک وتار و لێکۆڵینەوەی لە سـەر بڵاوکرایەوە، پێویسـتە ئامـاژە بەوەش بکرێت لە لە سـالّی١٩٧٦ ڕۆمانی (قەڵای دمدم)ی عەرەبی شـەمۆ، لەلایـەن (شـوکر مسـتەفا) لـە شـێوەزاری کرمانجـی سـەرو کرایـە شـێوەزاری کرمانجـی خـواروو.

زمانـی نووسـینی ڕۆمانە کوردییەکان لـەم قۆناغەدا زمانێکی تۆکمـە و کوردییەکی زۆر ڕەوانە، خوێنەر بۆ خۆی ڕادەکێشـێت. ناوەڕۆکی ئەم ڕۆمانانە سـیما و شـەقڵی خەباتی نەتەوایەتییـان پۆشـی بـوو ڕوداوەکان خۆماڵیـن و لەناوجەرگەی کۆمەڵـی کوردەواری هەڵهێنجـراون بـەڵام زیاتر کێشـەی نەتەوایەتـی و خەباتی کورد بۆ سـەربەخۆیی زیاتر هەسـتی پێدەکرێت. شـێوەی نووسـین زیاتـر گێڕانەوەیـە دوورە لە تەکنیکـی هاوچەرخ هەروەهـا دوورە لە تەمومـژ و ئاڵۆزی.

قۆناغی گەشەسەندن

ئەم قۆناغە لە سـالانی هەشـتای سـەدەی بیسـتەم دەسـتپێدەکات، کـە دوو دیاردەی ئاشـکرا دەبینرێن:

١) ژمـارەی ڕۆمانـی خۆماڵـی نووسـراو بـە زمانی کـوردی زیاتر دەبینرێـت لە چاو قۆناغەکانی پێشـوو.

٢) ژمارەی ڕۆمانی وەرگێڕاو لە زمانی بێگانە بە شێوەیەکی بەرچاو زیاددەکات.

ئـەم دوو دیاردەیـە لەم سـەردەمەدا دوو دیاردەی دڵخۆشـکەر بـوون بۆ ئەوەی ببنە ڕێخۆشـکەر بۆ گەشەسـەندنی ڕۆمان لە زمانـی کوردی، چونکە پێشـتر ژمارەی ڕۆمان بـە زمانـی کـوردی لـە پەنجەکانی دەسـت تێنەدەپەریـن. بۆ نمونە "حسـێن عـارف" لە سـالانی هەشـتا هـەردوو ڕۆمانی (شـار و ئەندێشـەی مرۆڤێـک)ی چاپکـرد، "عەزیزی مەلای ڕەش" (کوێخا سـێوێ و غەوارە) و خەسـرو جاف (کوردەرە و هیچ) ی چاپکرد، عەبدوڵـلا سـەراج (هەڵکشـان بەرەو لوتکـە)ی چاپکرد، دکتـۆر نافیع ئاکرەیـی (بوهژین) ی چاپکـرد. لـە شـاخیش دوور لە چاودێـری حکومەت (محەمـەد موکـری) ڕۆمانەکانی

(سەگوەڕ و تۆڵە و هەرەس) چاپکرد، (حەمە کەریم عارف)یش "کۆچی سوور"ی چاپکرد. لە ئەورووپاش بەتایبەتی لە سوید هەندێک ڕۆمان بە زمانی کوردی چاپکران لەوانە ڕۆمانی (مرنا کالەکی ڕەند و هاوارا دیجلەیێ) محەمەد ئۆزون بە شێوەزاری کرمانجی سەروو چاپکران.

دیارە ڕوداوی سیاسی و باسی خەباتی ڕەوای کورد، ژیانی پێشمەرگایەتی نێو شاخ بوو بە هەوێنی چاوهەڵهێنانی ئەم بەرهەمە تازانە، لەم ڕۆمانانەدا باس لە کێشەی گوندنشینەکان دەکەن، وەک ڕۆمانەکانی (عەزیزی مەلای ڕەش). زمانی ڕۆمانەکانیش پاراوتر و پوختر و چڕتر کراونەتەوە ئەمە لەپاڵ دیاردەی بایەخدان بە زارۆچکە ناوچەیی جوتیاران، ئەگەرچی لەم قۆناغەشدا شێوازی گێڕانەوە بە زۆربەی ڕۆمانەکانەوە دەبینرێت هەست بەوەش دەکرێت، کە ڕۆماننووسەکان بایەخیان بە تەکنیکی نوێ و خۆدواندن(مەنەلۆگ) داوە سەرکەوتووانەش بەکاریانهێناون.

دەبێت ئەوەش بزانین کە ئەم قۆناغە ڕێگەی خۆشکرد بۆ ئەوەی کە ڕۆمانی کوردی لە قۆناغی نۆهەدەکان زۆر زیاتر پێشبکەوێت، گەشەسەندنێکی وا بەخۆیەوە ببینێت کە هەرگیز گەشەسەندنی وای بە خۆیەوە نەبینیبێت.

لەپاڵ ئەم ڕۆمانە کوردییانەدا کۆمەڵێک ڕۆماننووسی کورد هەن کە بە زمانی بێگانە ڕۆمانیان نووسیوە بە ڕەچەڵەکیش کوردن و ناوبانگی جیهانییان هەیە وەک "یەشار کەمال" کە بە تورکی دەنووسێت و هەندێک لە ڕۆمانەکانی کراون بە کوردی وەک (ئەفسانەی چیای ئاگری) و (حەمەدۆک)، (کاریتە) هی تر... (سەلیم بەرەکات) بە عەرەبی دەنوسێت کە کوردێکی سوریایە، وەک ڕۆمانەکانی (پەڕ) و (دلشاد) کە کراون بە کوردی یان (ئیبراهیمی یونسی) کە بە فارسی دەنووسێت، ڕۆمانی "دایکم دووجار گریا" کراوە بە کوردی ئەم ڕۆمانەی دەربارەی کارەساتی ئەنفالکردنی گەلی کوردە لەلایەن ڕژێمی بەعسی دڕندە، هەروەها، (عەبدولمەجید لوتفی) کە ئەویش بە زمانی عەرەبی ڕۆمانی دەنووسی وەک ڕۆمانی (پێشبینی لێزانە قەرەجەکە) لەلایەن (شوکر مستەفا) کراوەتە کوردی.

ئەگەر چی ئەم ڕۆمانانە لە ڕووی زمانەوە بە کوردی دانانرێن، بەڵام لە ڕووی ناوەرۆکەوە بەشێکی زۆریان باسی ژیان و خەباتی ڕەوای گەلی کورد دەکەن.

بەشی ڕەوانبێژی

"ڕەوانبێژی"

ڕەوانبێژی ئەوەیە قسەو هۆنراوە ڕەوان و جوان و کاریگەر بێ و لەگەڵ بارودۆخی گوێگرو هەڵوێستی قسەکردنەکە بگونجێت بۆئەوەی مەبەستەکەی بەڕوونی لە خوێنەر بگەیەنێ و چێژی پێ ببەخشێت و کاری تێبکات. ئەمەش بە هەڵبژاردنی (وشەی لەبارو دارشتنی تۆکمە و ڕێکخستنی ژیریێژییانە دێتەدی).

زانستی ڕەوانبێژی لەو هونەرو دەستورو بنەمایانە دەکۆڵێتەوە کە دەبن بە مایەی ڕەوانی و جوانی و کاریگەری قسە و پاراستنی لە لێلی.

لێرەدا باسی هەندێك لە بابەتەکانی ڕەوانبێژی دەکەین:

یەکەم ڕەگەزدۆزی

ئەوەیە دوو وشە یان زیاتر لە شێوەدا، وەکویەک وا بن یان لەیەکەوە نزیک بن، بەڵام مانایان جیابێت. نمونە:

ئەگەر خاڵت بڵێم مشکی خەتایە
عەزیزی من ئەمەم عەینی خەتایە
(حاجی)

لە کۆتایی هەردوو نیوە دێردا، وشەی (خەتا) هاتووە، هەردوو وشەکە لە شێوەدا یەک شتن بەڵام لە ماناد جیان. یەکەمیان (خەتا) شوێنێکە لە تورکستانی چین، کەچی دووەم بەمانای گوناه و تاوان هاتووە.

نمونەیەکی تر:

بە ئاه و گریان دیسان هاتەوە هەوری نیسان
جگەر پڕئاو و ئاوروەك عاشقی بێ قەرار
(وەفایی)

لەم دێڕەدا ڕەگەزدۆزی لە وشەکانی (ئاو) و (ئاور – ئاگر) دایە. ئەم دوو وشەیە هەرچەندە لە شێوەدا تەواو وەک یەک نین بەڵام لەیەک نزیکن. جیاوازییان تەنیا ئەوەیە کە وشەی (ئاور) یەک پیت (ر)ی کۆتایی لە وشەی (ئاو) زیاترە.

جۆرەکانی ڕەگەزدۆزی

ڕەگەزدۆزی دوو جۆری هەیە کە ئەمانەن:

» ڕەگەزدۆزی تەواو

» ڕەگەزدۆزی ناتەواو.

أ ڕەگەزدۆزی تەواو

لە ڕەگەزدۆزی تەواو وشەکان لە ڕوخساردا وەک یەکن. واتە لەم خاڵانەی خوارەوە وەک یەکبن:

(ژمارەی پیت - جۆری پیت - ڕیزی پیت) نمونە:

ئەوەی ڕێگەی لە کوردەکان گۆڕی
لەعنەتی خـوا لە ئەلحەد و گۆڕی

(مەلای گەورە)

ڕەگەزدۆزی تەواو لەنێوان وشەی(گۆڕی) ی کۆتایی نیوەی یەکەم و (گـۆڕی) کۆتایی نیوەی دووەمدایە، ئەم دوو وشەیە ڕوخساریان وەکیەک وایە، بەڵام واتایان جیاوازە یەکەمیان واتە ڕێگە لێگۆڕین کە کارە، بەڵام دووەمیان ناوە واتە(قەبر)...

أ ڕەگەزدۆزی ناتەواو

لە ڕەگەزدۆزی ناتەواو وشەکان لە ڕوخساردا تەواو وەک یەک نین بەڵام لە یەک نزیکن. جیاوازییەکە دەبێت تەنیا لە یەکێ لەم خاڵانە بێت:

(ژمارەی پیت - جۆری پیت - ڕیزی پیت)

» بـۆی هەیـە وشـــەکان لە ژمـارەی پیتەکانەوە جیاوازبـن، واتە یەکێ لە وشـەکان پیتێکی لـەوەی تـر زیاتـر بێـت. زیادەکـەش لـە سـەرەتا یان لـە ناوەڕاسـت، یان لـە کۆتایی وشـــەکە هاتبێـت. نمونە:

مەعشوق تویی ب فەخرو نازی

عاشق تـویی لێك بێ نیـــازی

(خانی)

ڕەگەزدۆزی لە وشەکانی (ناز) و (نیاز) دایە، دووەمیان (نیاز) یەک پیت (یـ) لە یەکەمیان (ناز) زیاترە و پیتی زیادەکە (یـ)کەوتۆتە ناوەڕاستی وشەکەوە.

» یـان وادەبێت وشـــەکان لە جـۆری پیتێک جیاوازبن، جـا ئەو پیتە گۆڕاوە چ لە سـەرەتا، یـان لە ناوەڕاسـت، یان لە کۆتایی بێـت. نمونە:

پیری بە تـەنیا ڕەحمەتـە

پیری و هەژاری زەحمەتە

(حەمدی)

- لـە دێرە شـیعرەکەدا ڕەگـەزدۆزی ناتەواو لەنێوان وشـــەکانی (ڕەحمەتـە) و (زەحمەتە) دا هەیە چونکـە پیتی یەکەمیـان جیایە.

» بۆی هەیە وشەکان لە ڕیزبوونی پیتەکان جیابن، نمونە:

یـەك زێـدە شـیرین زیادە مـەحبـــوب

یەك ڕوحی قولووب حوری مەقلوب

(خانی)

لـە نیوەی دووەمدا، ڕەگـەزدۆزی لـە وشـەکانی (ڕوح) و (حـور) دایـە. ئـەم دوو وشـەیە لـە ژمـارە و جـۆری پیتـەکان وەک یەکن، بـەڵام ڕیزی پیتـەکان گـۆڕاوە.

	١	٢	٣
یەکەم	ر	و	ح
دووەم	ح	و	ر

ڕاهێنان

لەم دێرە شیعرانەی خوارەوەدا، ڕەگەزدۆزی دەربهێنە و جۆرەکەی دیاربکە:

١- ئەی خامە تەژی گەلەك درێژكر
ئەڤ نامە بەسە تە پـڕ قـڕێژكـر
(خانی)

٢- ئێمە هەر چەندە قەومێکی زۆرین
بەڵام چونکە قـەومێکی خـۆخـۆرین
بـۆیە دائیما وا لەژێر دەستی زۆریـن
(بێکەس)

٣- کاوە کە هـەڵی کرد ئاڵا
گەل لە قـەڵای زۆردار ئاڵا
(کامەران موکری)

٤- شکانیان کەمانچەی دەسـتم
بەڵام زوو فریاکەوت هەستم
(کامەران موکری)

٥- ئەم وەتەن و ئـاو و گڵـــە
پشـت و ئـەژنۆ و جەرگ و دڵە
(شێخ سەلام)

٦- قـژ کاڵی، لێو ئـــاڵی، پرشـنگی نیگا کـاڵ
ئەی کچە جوانەکەی سەرگۆنا نەختێ ئاڵ
(گۆران)

دووەم لێکچواندن

لێکچواندن لەسەر بنەمای بەراوردکردن هاتووە. بۆ ڕوونکردنەوە و چەسپاندنی سیفەتی شتێکە و لەگەڵ شتێکی تر بەراورد دەکرێت، کە سیفەتی مەبەستەکەی تێدا زاڵە، بۆئەوەی سیفەتەکە بەم بەراوردکردنە ڕوونبێتەوە و بەزێدەڕەوییی دەربکەوێت.

نمونەیەک:

منیش ئارەزووی ئەوسام نەماوە عەشقم گۆڕاوە
دڵم هەروەکو گوڵی بێ باران سیس و ژاکاوە

(بێکەس)

لەم دێڕەدا. لێکچواندن لە نیوەی دووەمدا یە. (بێکەس) دەیەوێ باسی دڵی خۆی بکات. بۆ ڕوونکردنەوە دڵی خۆی لەگەڵ گوڵی سیس بەراوردکردووە. بابەتی باسەکە دڵی شاعیرە، ئەمە (لێچوو)ە، گوڵی سیس بۆ ڕوونکردنەوەی دڵی شاعیر هاتووە، ئەمە (لەوچوو)ە. سیفەتە هاوبەشەکە سیس و ژاکاوییە (ڕووی لێکچوون)ە (هەروەکو)یش ئەوزاری لێکچواندنەکەیە.

بنەماکانی لێکچواندن:

لێکچواندن بە گشتی چوار بنەمای هەیە:

١- (لێچوو) ئەمە بابەتی باسەکەیە. لە هەموو بنەماکان لە پێشترە، چونکە باس باسی ئەوە و ئەوانی تر بۆ خزمەتی ئەم هاتوون.

٢- (لەوچوو) ئەوەیان بۆ ڕوونکردنەوەی لایەنێکی (لێچوو) دێت، کە بەراوردەکەی لەسەر بنیاتدەنرێت.

ئەم دوو بنەمایە (لێچوو و لەوچوو) بنەمای بنچینەیین لە لێکچواندندا. بەبێ ئەم دووە لێکچواندن دروستنابێت هەر کام لەم دووە لابدرێت لێکچواندنەکە نامێنێت.

٣- (ڕووی لێکچوون) سیفەت و لایەنی هاوبەشی نێوان هەردوو بنەما بنچینەییەکەیە، ئەم سیفەتە لە لێکچواندنی ئاساییدا، لە (لێچوو) بێهێز و لە (لەوچوو) بەهێزە.

٤- (ئەوزار) ئەو وشەیە کە ڕۆڵی بەیەکەوە بەستنی هەردوو بنەمای بنچینەیی لێکچواندن (لێچوو و لەوچوو) دەبینێت. ئەمانەش هەندێ نمونەی ئەوزاری لێکچواندنن: (وەک ، وەکو، هەروەک ، لەودەکا ، لەودەچێ ، ئاسا، چون ، وێنەی ، چەشنی...).

ئـەم دوو بنەمایـەی دواوە (ڕووی لێکچـوون و ئـەوزار) بنەمـای بنچینەیـی نین، بۆیە دەشـێ باسـبکرێن و دەشـێت باس نەکرێـن. نمونە:

دڵـم زنجیـرئەکـەم ئەممـا لــە یـاری دڵڕوبـا چ بکەم؟

ڕەگم وشـکە وەکو پووشـە، لە قــووەی کارەبا چ بکەم؟

(قانیع)

لێکچوانـدن لـە نیـوەی دووەمدایـە (ڕەگم وشـکە وەک پووشـە..) قانیع ڕەگـی خۆی لە وشـکایەتیدا بـە پـوش چوانـدووە. بنەماکانـی لێکچواندنەکـە ئەمانەن:

١- ڕەگی شاعیر: لێچووە

٢- پـــووش: لەوچووە

٣- وشکایەتی: ڕووی لێکچوونە

٤- وەکو: ئەوزاری لێکچواندنە

بنەما باسکراوەکانی لێکچواندن:

١. بۆی هەیە هەر چوار بنەمای لێکچواندن هاتبن وەك دوو نمونەکەی پێشتر.

٢. بۆی هەیە سێ بنەما هاتبن ئەمەش دوو جۆرە:

أ بـۆی هەیـە سـێ بنەمـا باسـکراوەکان (لێچـوو و لەوچـوو و ئـەوزار) بـن و ڕووی لێکچـوون نەهاتبێـت. نمونـە:

قەسـەم بـەو شـەربەتی دیـداری پاکـت

شـەرابم عەینـی زەهـری مـارە بـێ تـۆ

(نالی)

لـە نیـوەی دووەمـدا، لێکچواندنەکە بریتییە لە (شـەرابم عەینی زەهری مـارە) بەبێ یار، شـەرابی خـۆی بە زەهری مار چوانـدووە. لـەم لێکچواندنەدا، تەنیا سـێ بنەما هاتوون.

١- شەرابی شاعیر: لێچووە

٢- زەهری مـــار: لەوچووە

٣- عـــەینی: ئەوزارە

(ڕووی لێکچواندن) کە کوشندەییە، نەهاتووە چونکە خوێنەر خۆی دەیزانێت.

ب بۆی هەیە سێ بنەما باسکراوەکان (لێچوو و لەوچوو و ڕووی لێکچوون) بن و ئەوزاری لێکچواندن نەهاتبێ، نمونە:

کـوڕ ئاییـنەیـێ جەمالـێ زاتـــــن

کەچ مەظهـــــەرێ پورتەوا صیفاتن

(خانی)

لـە نیـوەی یەکەمـدا، لێکچواندن لـە (کـوڕ ئایینەیێ جەمالـێ ذاتن) دایە خانـی (کوڕ)ی بـە (ئاوێنە) چوانـدووە کە جوانی زات پیشـان دەدەن.

١- کوڕ: لێچوو

٢- ئایینە: لەوچوو

٣- جەمالی زات پیشاندان: ڕووی لێکچوون

(ئەوزار) نەهاتووە

پ بـۆی هەیـە تەنیـا دوو بنەمـا بنچینەییەکە(لێچـوو ولەوچوو) هاتبـن و دوو بنەما نابنچینەییەکـە (ڕووی لێکچوون و ئـەوزار) نەهاتبن وەک:

دەمێـك بوو چاوەڕێـێ بەفرێکـێ وا بـــووم مژدەبێ باری

ســەرم بەفــرە کەچـێ هێشـتا شـەڕەتۆپەڵمە بۆ یـــــاری

(پیرەمێرد)

لێکچواندن لە(سەری شاعیرە) کە بە(بەفر)ی چواندووە.

سەرم: لێچوو

بەفر: لەوچوو

ئەوزار و ڕووی لێکچوون نەهاتووە.

ڕاهێنان

لەم دێڕە شیعرانەی خوارەوەدا، لێکچواندن دەربهێنەو بنەماکانیان لەیەك جیابکەرەوە:

١- ئـەمـن کێوم، سـەرم شـاخە، هـەناسـەم
نـەسـیمـە، دیـدە کانی، مـێژەرم تـەم

(حاجی قادری کۆیی)

٢- قـەلبێ مە شـوبهێ زێڕێ ژ فەیزاتە جەلاگرت
ما ڕووسـیە و سـیفر سیفەت ڕەنگێ سـەداگرت

(جزیری)

٣- چ سـڕێکت لە ناو دڵدا حەشارداوە بە پەنهـانی
کە چاوت چەشنی ئاوێنە وەها بێ پەردە درکانی

(ئەحمەد هەردی)

٤- تاکـەی چـون مـەجنون وێڵی هـەردان بم؟
تاکـەی خـەمـزەدەی باری هیـجران بـم؟

(مەولەوی)

٥- بـەژن و باڵاکـەت نمـونەی هەیکەلی یۆنانییە
لارو لەنجەت، مۆسیـقایە، بەسـتەیە، گـۆرانییە

(هەردی)

٦- نـەیلـوفـەر دل، تـو ئافـتابی
تـەن شـبهی کـەتان، تـو مـاهتابی

(خانی)

سێیەم خواستن

خواستن بەکارهێنانی وشەیەکە بۆ دەربڕینی مانایەکی تر، جگە لەو مانایەی کە لە بنچدا بۆی دانراوە، لە خواستندا. تەنیا یەکێ لە دوو بنەما بنچینەکەی لێکچواندن هاتبێت و ئەوی تر نەهاتبێت*.

نمونە:

ئیلاهی! نەرگزا مەی مەست و نازك
ژ دەستی خوار و بەدخواهان بپارێز

(جزیری)

(ئیلاهی: خودایە، مە: ئێمە، ژ: لە ، خوار: لار و خراپ، بەدخواهـ: بەد نیاز).

خواستن لە وشەی (نەرگز) دایە. مانای وشەکە جۆرە گوڵێکە. جزیری یارەکەی خۆی بە (نەرگز) چواندووە (یار) (لێچووە)، (نەرگز) (لەوچووە) (مەست و نازك) (ڕووی لێکچوونە) (ئەوزار) نەهاتووە. بەڵام لەو لێکچواندنەدا دیارە (جزیری) لە دوو بنەما بنچینەییەکە (یار ، نەرگز) تەنیا یەکێکی هێناوە (لەوچوو- نەرگز). ئەوی تری فڕێداوە (لێچو- یار) لەم دێرە شیعرەدا (نەرگز) بۆ یار بەکارهاتووە.

نمونەیەکی تر:

وانەزانی دەستی غەم یادت لە دڵدا دەرئەکا
ئەشکی خوێنینم دەلیلە بۆ کەسێ باوەڕ نەکا

(هەردی)

لەم دێرە شیعرەدا خواستن لە (دەستی غەم) دایە. لەبەر وشەی (دەست) یەکسەر بیرمان بۆئەوە دەچێت کە (غەم) بە (مرۆڤ) چوێنراوە. غەم (لێچووە). مرۆڤ (لەوچووە). ئەمە دوو بنەما بنچینەییەکەی لێکچواندنن. لەم دووەدا تەنیا (لێچوو- غەم) هاتووە، (لەوچوو – مرۆڤ) نەهاتووە.

(*) لە خواستندا دەبێت نیشانەیەک هەبێت تاکو بزانین وشەکە بۆ واتای بنجی خۆی بەکارنەهاتووە.

جۆرەکانی خواستن

خواستن لەرووی دەرکەوتنی یەکێ لە دوو بنەما بنچینەییەکەوە دەکرێت بە دوو جۆر:

١- خواستنی ئاشکرا

ئەو خواستنەیە کە لە دوو بنەما بنچینەییەکەی لێکچواندن تەنیا (لەوچوو) هاتبێت و (لێچوو) نەهاتبێت. نموونە:

هەرچەند گوڵ سیس ئەبێ بگرین
ئاڵتونی دار ئەڕژێ بگرین
(گۆران)

خواستن لە وشەی (ئاڵتون) دایە. لەبەر وشەی (دار) دەزانین مەبەست لە وشەی (ئاڵتون) ئاڵتونی ڕاستەقینە نییە، بەڵکو گەڵای زەردە. واتە گۆران گەڵای زەردی بە ئاڵتون چواندووە: گەڵای زەرد (لێچووە) ئاڵتون (لەوچووە). لەم دووە (لێچوو- گەڵای زەرد) فڕێدراوە و تەنیا (لەوچوو- ئاڵتون) باسکراوە. ئەم جۆرە خواستنە، کە (لەوچوو) هاتبێت و (لێچوو) فڕێدرابێت پێی دەگوترێت (خواستنی ئاشکرا).

٢- خواستنی درکاو

ئەم جۆرە خواستنەیە کە لە دوو بنەما بنچینەیەکەی لێکچواندن تەنیا (لێچوو) هاتبێت و (لەوچوو) نەهاتبێت.

تا نەگریا ئاسمان و تەم وڵاتی دانەگرت
گوڵ چەمەن ئارا نەبوو، هەم لێوی غونچە وا نەبوو
(نالی)

(چەمەن ئارا: رازێنەرەوەی چیمەن، وانەبوو: نەکرایەوە)

لە نیوەی یەکەمدا خواستن لە (تا نەگریا ئاسمان) دایە. لەبەر وشەی (نەگریا) دەزانین (ئاسمان) بە (مرۆڤ) چوێنراوە. ئاسمان (لێچووە)، مرۆڤ (لەوچووە). لێرەدا تەنیا (لێچوو – ئاسمان) هاتووە و (لەوچوو – مرۆڤ) فڕێدراوە، ئەوەندە هەیە (گریان)ی مرۆڤ دراوە بە ئاسمان کە نیشانەی خواستنەکەیە.

لە نیوەی دووەمدا، خواستن لە (لێوی غونچە وانەبوو) دایە لەبەر وشەی (لێو) دەزانین (غونچە) بە (مرۆڤ چوێنراوە). غونچە (لێچووە). لێرەدا تەنیا (لێچوو – غونچە) هاتووە و (لەوچوو – مرۆڤ) نەهاتووە. (لێو) نیشانەی خواستنە.

ڕاهێنان

لەم دێڕە شیعرانەدا خواستن دەربهێنە و بنچینەکەی ڕوون بکەوە و جۆرەکەی دیاربکە:

١- لایدا سەرپۆش و پەرچەمی بای شەماڵ
مانگێك هاتە دەر پڕلەخەت و خاڵ!!
(حەمدی)

٢- شێر لە بێشە دەرپەڕی دەست بە خەنجەر
ڕوو بەڕوو ئەیدا لە زومرەی دوژمنان
(سالم)

٣- کە دەستی ڕۆژگار بایدا سەری من
سەری شوشەی شەراب وا چاکە بادەم
(هێمن)

٤- ڕۆژتە ئەی بادی نەورۆزی لەبنی بەفری گران
کانی پێی سڕبوو، چناریش دەستی چوو، پەنجەی تەزی
(حاجی)

٥- ئەڵێن ساڵ دوانزە مانگە
من مانگم دی چواردە ساڵە
(پیرەمێرد)

٦- چاوەکەم ئەمڕۆ لە گوڵشەن گوڵ بەعیشوە خۆی نواند
نەك نمەك گیربم بە مەرگی تۆ قەسەم هیچ نەمدواند
(حەریق)

چوارەم دژیەک

دوو وشە دژ و پێچەوانەی یەکترن. وەک: (گەورە و بچوک، پاک و ناپاک، مردن و ژیان، بەهێز و بێهێز...) نمونە:

مەژی بۆ مردن، بمرە بۆ ژیان
چۆن قازانج ئەکەی تا نەکەی زیان
(برایم ئەحمەد)

لەم دێرە شیعرەدا دژیەک لەنێوان ئەم وشانە هەیە:		
مردن	X	ژیان
قازانج	X	زیان
ئەکەی	X	نەکەی

جۆرەکانی دژیەک

دژیەک دوو جۆرە:

أ- دژیەکی ئەری

دوو وشەکە هەریەکە لە رەگەزێکی سەربەخۆن، لە مانادا دژو پێچەوانەی یەکترن وەک (خەندە و گریان، تاڵ و شیرین، سەرکەوتن و ژێرکەوتن......هتد) وەک:

چ روناکی بێ، چ تاریکی، چ نزمی بێ یا بەرزی
بە خۆشی بێ وەیا تاڵی هەمووی ئەڕوا لەسەر ئەرزی
(پیرەمێرد)

دژیەکی ئەری لەم دێرە شیعرەدا ئەمانەن:		
ڕوناکی	X	تاریکی
نزمی	X	بەرزی
خۆشی	X	تاڵی

ب- دژیەکی نەری:

ئەوەیە دوو وشەکە بە نەرێکردن بووبن بە دژیەک وەک :

پاک × ناپاک ، مەرد × نامەرد ، بڕۆ × مەڕۆ ، بەهێز × بێهێز

نمونە:

ئەی کوردی جەفا دیدە بەسە قەیدی ئەسارەت

نادان بە کوتەک حاڵی دەبێ، دانا ئیشارەت

(قانیع)

دژیەک لەنێوان (دانا × نادان) دایە. کە هەردوو وشەکە لەیەک ڕەگەزن بەڵام بە نەرێکردن بوونەتە دژیەک.

ڕاهێنان

لەم دێڕە شیعرانەدا چی دژیەك هەیە دەریبهێنە و جۆرەكەی دیاربكە:

١- گــەلێكم ڕۆژگاری تـاڵ و شــیرین ڕابــوارد ئاخـــــۆ
مـــەرگ مـــەودا دەدا ببینم ســـەردەمـێكی تـــر
(هێمن)

٢- ئــەوەی ڕزقی مـــوقـــەڕەرە بــــــۆخۆی دێ
ســــــەد دەفـعـــــە بخـوازی یـــا نـــەخـــوازی
(حاجی)

٣- یارم لــە ئەندەروون هات دەســـتی ڕەقیب لەدەستا
غـــــەمناك و شـــادمانم، ڕەحمەت عەزابی هێنـــا
(سالم)

٤- نێرگـزێن شـــەنگ و مـــــەســتن چــەپ و ڕاســـت
ســـاقــیان جـــام و دەســـتن چــەپ و ڕاســــت
(جزیری)

٥- لــە گــریەی زۆری مــن و خــەندەی كــــەمی تۆ
هـــــەمـــوو دنیــا بووەتـــە شـــین و ڕۆژۆ
(ڕەمزی)

٦- ئــەگــەر دۆســــتم، ئەگـــەر دوژمـــن بـــزانم
ئـــــەوەنـدەم تێگـەیێنــــە كـامــــەیـــانم
(مەدهۆش)

پێنجەم جوانی بایس

دیاردەیەکە هۆی دروست و ڕاستەقینەی خۆی هەبێت، بەڵام ئەو هۆیە بخرێتە، لاوە بۆ جوانکردن و ڕازاندنەوەی شیعرەکە هۆیەکی تری هونەرمەندانەی بۆ دروستبکرێت کە زۆر دوور بێت لە هۆیە دروست و ڕاستەقینەکەی خۆی.
وەک لەم هۆنراوەیە:

مانگی بە جێماو لە سەفەری شەو
زەردە لە ترسی قاسپە قاسپی کەو
(گۆران)

زەردبوونی مانگ لە بەرەبەیاندا دیاردەیەکی سروشتییە. بەڵام شاعیر هاتووە هۆیەکی تری بۆ دروستکردووە و دەڵێت مانگ لە ترسی دەنگی قاسپە قاسپی کەو ڕەنگی زەردبووە.

ڕاهێنان

لەم دێڕە شیعرەنەدا جوانی بایس دەربێنە و دیاردەکە دەستنیشان بکە و هۆیە جوان دروستکراوەکە ڕوونبکەوە:

١- لە خەوفی تەلعەتی، ڕۆژ هەروەکو شێت
بە ڕووزەردی هەڵات و کەوتە کێوان

(نالی)

٢- شەماڵ لە ترسی شنەی نسێی سەخت
پەنای بۆ باسك و پێدەشت هێناوە

(دیلان)

٣- نارنج و تورنج شوبهی زینی
زەربویی ل عیللەتا ئەڤینی

(خانی)

٤- لە لێوار حەوزا گوڵاڵە و بەیبوون
ساوان، ئەلەرزن، لە تاو نقووم بوون

(گۆران)

٥- پەڵەی گوڵاڵە لە ترسی چنور
ناو جەرگی سوتا و ڕەش هەڵگەڕاوە

(دیلان)

٦- خوێنی پاکی لاوی کوردانە ڕژاوە کێو و کەژ
بۆیە وا ئێستاکە سوورە، ڕەنگی گوڵناری هەیە!!

(ئەحمەد موختار جاف)

شەشەم تێهەڵکێش

تێهەڵکێش ئەوەیە شاعیر یان نووسەر،(نیو دێڕ - دێڕێک، یان پەندێک، یان ئایەتێک، یان فەرموودەیەک)، بێدەستکاری وەربگرێت و لەناو دوو کەوانە بیخاتە ناو بەرهەمەکەی خۆیەوە، جا ناوی خاوەنەکەی ببات یان نەبات، نموونە:

جاهیل زلیش بێت وەك كەندوی بۆشە
(دەنگی دەهۆلیش هەر لەدوور خۆشە)
(پیرەمێرد)

لێرەدا دیارە (پیرەمێرد) پەندێکی پێشینانی تێهەڵکێشی شیعرەکەی خۆی کردووە.

نموونەیەکی تر:

دەمی كۆچبارەكەت ناچێ لە یادم
دەبێ وەك كوشتمت بشپرسی دادم
((كەبارگەت بۆ هەوارتێك نا عەزیزم
شكا ئەستوندەگی تاولی مرادم))
(هەژار)

(هەژار) دێرە شیعرێکی هێمنی تێهەڵکێش کردووە بێ ئەوەی لە شیعرەکەیدا ناوی خاوەنەکەی بێنێ چونکە دێرە شیعرەکەی هێمن زۆر بەناوبانگە و خوێنەری شیعرەکانی هێمن دەیناسێتەوە.

نموونەیەکی تر:

بۆچی فەرمویەتی نەبیی ئەمین
(اطلبوا العلم ولو بالصین)
(حاجی)

لەم دێڕەدا (حاجی) فەرمودەیەکی پێغەمبەری بەدەقی خۆی تێهەڵکێش کردووە، بێئەوەی دەستکاری بکات، یان بیکات بە کوردی.

سەرنج

لەم پێنج خشتەکییەدا بێکەسی شاعیر دوونیوەدێری (پیرەمێرد)ی تێهەڵکێشی شیعرەکەی خۆی کردووە.

قەدری میللەتتان بەجارێ شکان
نە حەیاتان ما نە ناو ونیشان
باری تەعنەتان واهاتە سەرشان
(وەفدی کوردستان، میللەت فرۆشان
هەرزە وەکیلی شاری خامۆشان)

(بێکەس)

ڕاهێنان

لەم دێرە هۆنراوانە هونەری (تێهەڵکێش) دەستنیشان بکە:

١- (چڵکی دەستە مالّی دنیا) وەك دەڵێن
ماڵپەرست پەیمان شکێن و بێ بەڵێن
(هێمن)

٢- گوڵ لەسەر لقی خۆیا ڕەنگینە
(بەردیش لە جێگای خۆی سەنگینە)
(پیرەمێرد)

٣- ڕۆژی فەرمووت (لیس للانسان الا ما سعی)
هیچ کەسیش هێزی فەلاح ئیش کێڵانی نییە
(دڵدار)

٤- لە دوو ئاوان کە یەکدەگری
(سیروانی ئەم چەم تانجەڕۆی ئەوچەم)
دوو میسرەعی بەیتی مەولەوی
بدەن بە یەکدا ئەم چەم بۆ ئەو چەم)
(پیرەمێرد)

٥- سەیری کە ئەڵێی خوێنی ڕژاوی گەشی تۆیە
(سیروانی سروشکم کە ئەکا هاژە لە سەردا)
عەلی کەمال باپیر (کەمالی)

٦- تا نەتناسی ئایەت و سەعاتی ئەوقاتی دوعا
فائیدەی چی (ربنا انزل علینا مائدە)
(صابری)

وەڵامی ڕاست هەڵبژێرە

١- یەکێک لەم جۆرە شیعرانە بە گشتی دەبێت بە تێهەڵکێش:

ئ- دوو بەیت ب- غەزەل پ- موستەزاد د- پێنج خشتەکی

٢- چ بابەتێکی ڕەوانبێژی لەم پەندی پێشینانە هەیە؟

(دونیا ببێتە پۆست دوژمن نابێتە دۆست)

ئ- دژیەک و ڕەگەزدۆزی ب- خواستن پ- تێهەکیش د- لێکچواندن

٣- ئەو هونەرە ڕەوانبێژییەی، کە لە چوار بنەما پێکدێت:

ئ- جوانی بایس ب- لێکچواندن پ- خواستن د-دژیەکی نەرێ

٤- (پیری بەتەنیا رەحمەتە - پیری و هەژاری زەحمەتە) ڕەگەزدۆزی ناتەواوە لە :

ئ- ژمارەی (پیت) ب- جۆری (پیت)

پ- ڕیزی (پیت) د- ڕیز و جۆری (پیت)

٥- چ بابەتیکی ڕەوانبێژییە ، کە دیاردەیەک هۆی دروست و ڕاستەقینەکەی دەخرێتە لاوە.

ئ- خواستن ب- جوانی بایس پ- ڕەگەزدۆزی د- لێکچواندن

٦-ڕەگەزدۆزی وەک دژیەک:

ئ- یەک جۆرە ب- دوو جۆرە پ- سێ جۆرە د- چوار جۆرە

٧- لە هەموو بنەماکانی لێکچواندن لە پێشترە، ئەوانی تر بۆ خزمەتی ئەم هاتوون.

ئ- ڕووی لێکچواندن ب- لەوچوو پ- ئەوزار د- لێچوو

٨- ئەم دێرە شیعرە لێکچواندنە:

(کوڕ ئایینەیی جەمالی زاتن - کەچ مەظهەری پرتەوا سیفاتن)

ئ- یەک بنەمای تێدایە ب- دوو بنەمای تێدایە

پ- سێ بنەمای تێدایە د- چوار بنەمای تێدایە.

٩- گڵۆپەکانی سەر جادە و کۆڵان ــ زەرد هەڵگەڕابوون. کزکز ئەسوتان.
لەم دێرەدا چ بابەتیکی ڕەوانبێژی هەیە؟

ئ- خواستن ب- جوانی بایس پ- دژیەک د- لێکچواندن

١٠- لەم دێرەدا (مەژی بۆ مردن، بمرە بۆ ژیان - چۆن قازانج ئەکەی، تا نەکەی زیان)

ئ- دژیەکی ئەرێ هەیە ب- دژیەکی نەرێ هەیە
پ- ڕەگەزدۆزی ناتەواو هەیە د- هەرسێکیان هەیە

١١- لەم دێرەدا، چ بابەتێکی ڕەوانبێژی هەیە؟
(ئەم جووتە شێرە دلێرەی شەرزە - لەناو مێژوودا ناویان زۆر بەرزە)

ئ- دژیەک ب- ڕەگەزدۆزی ناتەواو
پ- خواستن د- خواستن و ڕەگەزدۆزی ناتەواو

١٢- لە کام هونەری ڕەوانبێژیدا مەرجە جووت کەوانە هەبێت؟

ئ- جوانی بایس ب- خواستن پ- تێهەڵکێش د- لێکچواندن

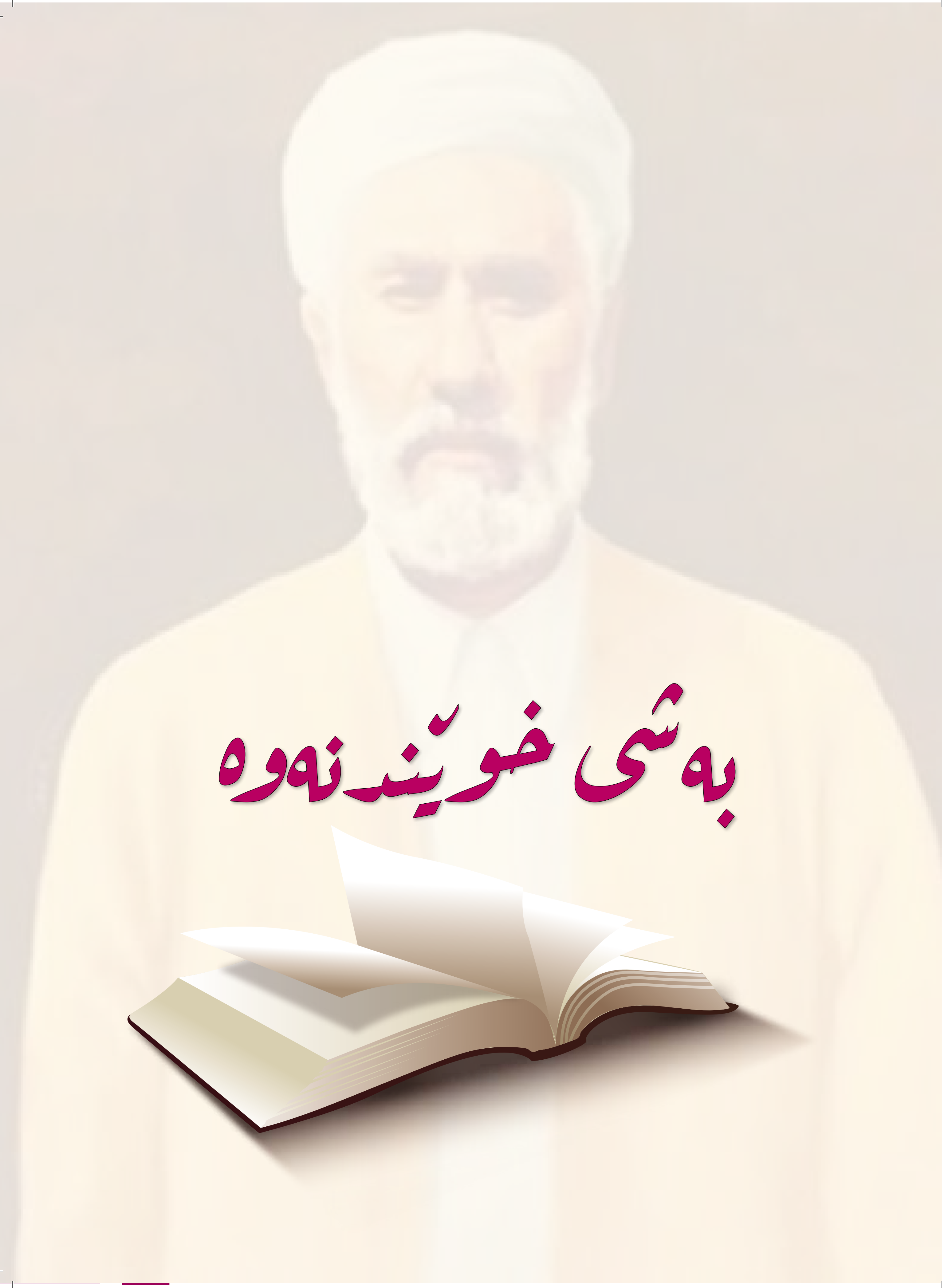

بەشی خوێندنەوە

شێخ سەعیدی پیران
١٨٦٨ - ١٩٢٥

شێخ سەعید کوڕی شێخ مەحمودی (کڵدار)ە، لە گوندی (پیران) کە کەوتووەتە سەرووی (دیاربەکر) لەدایکبووە، کڵدار نازناوی بنەماڵەی باوکی بووە، پیاوێکی زانا و نشتمانپەروەربوو، لەگەڵی لاوە خزمەتی کردووە یەکێک لەبەرئەوە کە خەلیفەی (مەولانا خالد) بوو، تەریقەتی (نەقشبەندی) لە کوردستانی تورکیادا بڵاوکردووەتەوە، لەم ڕووە خۆشی بوو، بە شێخێکی پایەبەرز و تا دوانزە هەزار مرید و پەیڕەویکەری هەبوو.

زانایەکی پایە بەرز بوو، گەلێ بڕوانامەی تەدریسی داوە بە فەقێیەکانی لەمانە دوانزە عالمی هەرە گەورە لەو وڵاتەدا دەستنێژ و (مجاز)ی ئەم بوون.

بە باوەڕی شێخ سەعید حکومەتی ئەو سەردەمەی عوسمانی لە ڕێگای شەریعەتی ئیسلامەوە نەچووە بەڕێوە، ئەمیش بۆهاتنەوە سەرڕێی ئەو حکومەتە و بۆ کەمکردنەوەی

*ئەرشیفی وێنەکێش: ڕێبوار خالد

ئەو سەرانە و پیتاکانە کە حکومەت خستبوونیە سەر دانیشتوانی وڵات ڕاپەڕی و نیشتمانپەروەرانی تری کورد دایانە پاڵی، شۆڕشی ١٩٢٥- ١٩٣٠ی کوردستان لە وڵاتی باکوری کوردستان هەڵگیرسا، لە ئەنجامدا بەهۆی هەندێ کەموکوڕی سەرنەکەوتن، شێخ سەعید گیراو لەلایەن تورکەکانەوە خنکێنرا.

ئەم پیاوە توانی لەو ماوە کەمەی ژیانیدا پێشەوایەکی مێژوویی بۆ نەتەوەکەی خۆی لەو وڵاتەدا بگرێتە دەست. لەپایەی زانیاری و ئەدەبی و هونەریدا کەسی یەکەم بوو لەو ناوچەیەدا بە هۆنراوە، کوردی و فارسی و عەرەبییەکانی سۆزێکی دەدا بە مەردم. پیاوێکی ساماندار بوو. نانبدەر و قۆناغ بوو ئەو پێشڕەوی شۆڕشێک بوو. ناوبانگ و (طریقە)ی مەولانا خالد لە شێخ سەعیدی پیرانەوە لەو ناوەدا دەنگ و ئاوازی پەیداکرد. کۆڕی مەدرەسە و خانەقاکەی وەک پورەی هەنگ وابوو، لە دوولاوە بۆ وەرگرتنی زانیاری ڕێگای (طریق)و شەریعەت ڕووی تێکراوە. ئەو دوو ڕێگایە بوو کە لە ئەنجامدا ڕچەی شکاند بۆ شۆڕشی نەتەوایەتی. ئەم سێ ڕێچکەیە کە شێخ سەعیدی پیران گرتبووی بوون بە سێ شارێگە کە مریدان و پەیڕەوانی هەرسێ ڕێگاکە لەپاش خۆیشی لەسەری بڕۆن و شوێن ماڵەگەورە هەر کوێر نەبێتەوەو هەر ئاوەدان بێت.

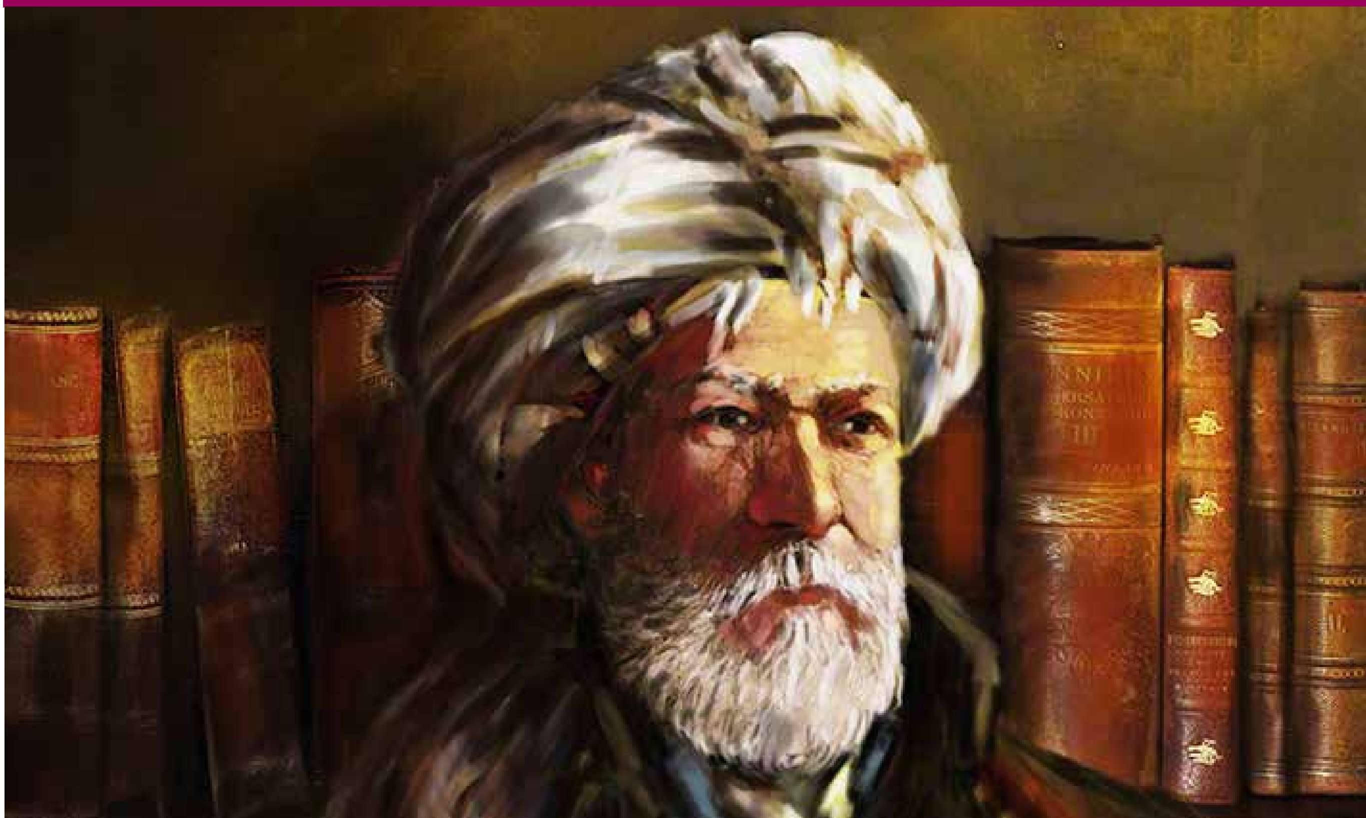

میر شەرەفخانی کوڕی میر شەمسەدین بدلیسی ڕۆژکی

شەرەفخان لە ٢٠/ زیلقعدە ساڵی (٩٤٩)ک داو (١٥٤١) ز لە شارۆچکەی (کرهرود) لەنزیک شاری (قوم) لە دایکبووە دایکی کچی میرخان بوو.

لە (٩) ساڵیدا لەگەڵ شازادان لە کۆشکی شاهی تۆماسبی سەفەوی بۆ ماوەی سێ ساڵان خوێندوویەتی، لە ١٢ ساڵیدا لەسەر داواکاری هۆزەکەیان کراوە بەمیر، چونکە باوکی گوشەگیریی هەڵبژاردووە...... ناردراوەتە سەرساڵیان و مەحمود ئاباد لەلای شیروانانەوە ..... پاش ماوەیەک چۆتە لای خاڵی کە محەمەد بەگی حاکمی هەمەدان بوو لە هەمەدان ژیاوە وکچی خاڵی مارەکردووە. سێ ساڵیش لە هەمەدان ماوە.

لە هەرای سوڵتان بایەزیدا، کە پەنای بۆ شای ئێران هێنا باوکی کرایەوە میر و گروهرودیان دایە.... دوای چەند ساڵێک دیسان باوک بۆ کوڕ دەستی لە میرایەتی بەردا.

---

*ئەرشیفی وێنەکێش: ڕێبوار خالد

شـەرەفخان بـۆ مـاوەی دوو سـاڵ هەمیشـە وەک یـاوەر و ڕاوێژکارێک لەگەڵ شـادا بوو لێـی جیانەدەبـوو.... بـە لەشـکر ناردیانـە سـەر ئەحمـەد خانی (بیـە)و بەسـەر وڵاتەکەی ڕادەگەیشـت. سـولتان هاشـمی حاکمـی گەیـلان بـە ١٨هەزار سـوار هێرشـی بردە سـەر شـەرەفخان کـە لـە چوارسـەدو پەنجـا سـوار پتری نەبـوو. لەشـکری گەیلانی شـکاند و سـێ منـارەی لەسـەریان بەرزکـردەوەو گەیلانـی گـرت و لەپاشـان لەسـەر خواسـتی خـۆی هاتـەوە قەزویـن.... دیسـان لەسـەر خواسـتی خـۆی ناردویانەتـە وڵاتـی شـیروان و ناوچەکانـی، تـەرکات و ئـەرش و ئـاق داش و قەباڵـە و باکـۆ و کەنـاراوی دراوەتـێ کـە خـۆی و هۆزەکـەی پێـی بژیـن. لەپـاش هەشـت مانـگ شـا تۆماسـب مـردووە و ئیسـماعیل میـرزا بردوویەتییـە قەزویـن و کردوویەتـی بـە میـری کوردسـتان و لوڕسـتان و گـۆران و هـەر کوردێک کاری بە شـای ئێران بووایە دەبوایـە لـە ڕێگەی میرشـەرەفەوە پێیبگات.

دوایـی شـایان لێـی ڕەنجاندووە و ناردوویەتییە سـەر نەخچـەوان...... سـالێک و وچوار مانـگ حاکمـی نەخچـەوان بـوو تاکـو سـولتان مرادی سـێیەم بە هۆی خوسـرەو پاشـای میـری میرانــی وان لێبوردنی بۆنـاردووە و هاتۆتـەوە بدلیس جێگـەی باوباپیرانی. ناوچەی مـوش و چەنـد جێگەیەکـی تری بـۆ خراوەتە سـەر بدلیس و سـاڵانە ٤١٠ هـەزار ئاقچەی داهاتبوو.

خـۆی دەڵـێ: ئەمڕۆکە دوەمین ڕۆژی مانگی قوربانی سـاڵی ١٠٠٥ کۆچی و ١٥٩٦زاییینییە لە سـایەی سـەری سـولتان محەمەد خانەوە فەرمانڕەوای بدلیس و کاروباری خۆم داوەتە دەسـت شەمسـەدینی کوڕم میرشـەرەفخان لە سـاڵی ١٠٠٥ کۆچی ١٥٩٦ زاییینیدا تەواوبوو لـە دانانی کتێبی شـەرەفنامە؛ کە مێژووی میرانی کـورد دەگێڕێتەوە.

مەلا محەمەدی کۆیە
١٨٧٦ - ١٩٤٣

مەلا محەمەدی کۆیە بە مەلای گەورە بەناوبانگە، کوڕی حاجی مەلا عەوڵای جەلی زادەیە و لە(١٨٧٦)ز زایینی لە شاری کۆیە لەدایکبووە. بنەماڵەی جەلی زادە هەر لە سەردەمێکی کۆنەوە زانا و مەلا بوون، لە هەموو ڕۆژێکدا جڵەوی زانستیان لەو وڵاتەدا بە دەست بوو، مەلا محەمەد خۆی هزرێکی ڕوون و ڕۆشنبیرییەکی تەواوی هەبووە. دەتوانرێت لەناو مەلایانی وڵاتی کوردەواریدا بەوە دابنرێت کە پێشڕەوی ڕۆشنبیری بووە، لە ڕووی کاروباری نەتەوایەتی و کۆمەڵایەتییەوە. لە لاپەڕە پان و درێژەکەی ژیانیدا گەلێک ڕوپەڕی لە ژیانی خۆیدا هەڵگێڕاوەتەوە، هەر لە وانەوتنەوە لە ژووری فەقێیان تا قازییەتی و ئیشی میری، تا ئەندامیەتی ئەنجومەنی دامەزراندنی عیراق. لە ساڵی (١٩٢٨)ز بە تەواوی لە هەموو فەرمانێکی میریی کەناری گرتو ژیانی خۆی بە

*ئەرشیفی وێنەکێش: ڕێبوار خالد

تـەواوی بـۆ وانەوتنەوەو کتێب دانـان و ڕوناککردنـەوەی بیروباوەڕی خەڵـک تەرخانکرد، تـا لـە ژیانـدا مابـوو ئەمـەش ئیشـی بـوو. کۆیە شـوێنی هاتنـە دنیایـەی بـوو مەڵبەندی هەتاهەتایـی و کۆچـی دوایکردنییشـی بوو.

بێجگـە لـەو ڕێبازانە کـە مەلامحەمـەدی کۆیـە گرتبوونی ئەو ڕێبـازەی کـە ئاوڕدانەوە لـە کـچ و ڕێگـەدان بەسەربەسـتیی ئافرەت لـە هەموویان گرنگتـر و بەسـوودتر بوو. مەلا محەمـەد لەسـەر ئـەو بـاوەڕە بـوو کـە ئافرەت نیـوەی کۆمەڵـە و بەبـێ دەسـتیاوی ئەو کۆمەڵـە یـان ئەو نەتەوەیـە پێشـناکەوێت. ئافرەت دەبێت ڕێـگای خوێندن بگرێـت بۆئەوەی لـەو ڕێگایـەوە بـە تەواوی بێتە ناو کۆمەڵەوە و شـان بەشـانی پیاو بۆ پێشـکەوتنی کۆمەڵ کاربکـەن. هـەر بـۆ سـەلماندنی ئەمـەش لـە سـاڵی (١٩٢٦)ز دا هـەر کچـی خۆی خسـتە مەکتەبـەوە، بەڵکـو وتـی: دەبێت لـە مەکتەبدا لەگەڵ کوڕدا لەسـەریەک کورسـی دابنیشـن بۆئـەوە پێکەوە وانەی پاشـەڕۆژی نەتـەوەی خۆیان و مێـژووی نەتەوەکانی تریش بخوێنن.

ئـەم هەنـگاوەی کـە ئـەم هاویشـتی گەورەتریـن هەنـگاو بـوو بـۆ ئـەو ڕۆژە، چونکـە ئافـرەت لـەو ناوچەیـەدا و لـەو ڕۆژەدا زۆرتـر لـە مافەکانـی زەوتکرابـوو. ئـەو هێنـای ئـەو بیروبـاوەڕە کـە لـە دڵیدابـوو بەرامبـەر بـە سەربەسـتی ئافـرەت بەکـردەوە پیشـانی هەمـوو کەسـێکیدا، ئینجـا بـە زمانێکـی پاراویـش هاتـە مەیـدان و بـوو بـە لایەنگـری سەربەسـتیی ئافـرەت و پـڕ بـە دەم بانگـی کـرد و وتـی:

ژن زینـەتی دونیـایـە — ئـەمـانـەتی خـودایە
حـەبیبی مسـتەفـایـە — قـەڵاتن لـە بـۆ مـێردان

ژن ئەگەر بە حورمـەت بێ — بێ زیللەت و زەحمـەت بێ
بە تـەربیەو ڕەحـمـەت بێ — دڵ گوشـادو لێوخـەندان

کـوڕی دەبێ وەکی شێر — عـاقـڵ و دانـا و دلێـر
بەدڵ غـەنی بـە چـاوتێر — سـەردارو مەردی مەیدان

دەرحـەق ژنـان بێ بـاکـن — بـۆیـە بـێ داکی چاکـن
سـەیری حاڵی خـۆ ناکەن — وەك دڕکـن لـە نێو عـەردان

ژنیش وەك مـوزەكـــــەرە   عەینەن ئەوەیـش بەشــەرە
چــاو لادانی لــەســـــەرە   هەردوو لەیەك حوكمـدان
وەزیـفــەی زۆرگـەورەیـــە   دەزانــی ئـــەوەیـش چییە؟
منـداڵ بـــوون و تـەرییــە   بێ مەسخەرە و جـوێن پێدان

تەماشــا دەكەیـن مــەلا محەمــەدی كۆیــە چ بە كــردەوە چ بە وتــن بوو بەو كەســەی كە بــە پەنجــە لە بــارەی داواكردنــی سەربەســتیی ئافرەتەوە بــە جۆرێک هێمای بــۆ بكرێت كە لــە دوای خــۆی ئەو كــردەوە و ئامۆژگارییەی بــوو بە جێگای پەیــڕەوی كردن......

قــەڵای دمــدم

شــەڕی قــەڵای دمــدم لــە ســەردەمی فەرمانڕەوایــی شــا عەباســی یەکەم شــای ئێرانی لــە ســاڵی (١٦٠٨)ز ڕوویــداوە. مێژوونووســی شــا عەباس کە نــاوی ئەســکەندەر تورکمان بــوو وەک پەیامنێرێــک لــە جەنگەکــەدا بەشــداربوو، لەپاشــاندا زانیارییێکــی زۆر بەکەڵکــی لــەم بابەتــەوە لە کتێبــە بەناوبانگەکەی (مێــژووی عالەم ئارایــی عەباســی)دا تۆمارکردووە. مێژوونووســی کــوردی بــە ناوبانگیــش مەحەمەد ئەمیــن زەکــی زۆر ڕوداوی بەنرخی تری لەبــارەی قــەڵای دمدمەوە لە (مێــژووی کــورد و کوردســتان)دا بڵاوکردووەتەوە.

لــە ســەدەی شــازدەهەم و ســەرەتای حەڤدەهەمــدا خانــی لەپزێڕیــن میــری ناوچەکانی تەرگــەوەڕ و مەرگــەوەڕ و ئورمــێ و شــنۆ بــوو لــە خۆرهەڵاتی کوردســتان و ســەرۆکی هۆزەکانــی برادۆســتیش بــوو. خانی لەپزێڕیــن لە جێگەی پاشــماوەی قەڵا هــەرە کۆنەکەی دەوروبــەری ساســانییان کــە نــاوی دمدم بــوو قەڵاییێکی ســەختی تــازەی دروســتکرد، بۆ

زیاتـر بەهێزکردنـی قـەڵای دمدم، لە نـاوەوە قەڵاییکی بچوکـی تری دروسـتکرد و ناوی نا (نارین).

بەهێزکـردن و پتەوکردنـی قـەڵای دمـدم کارێکـی گـەورەی کردە سـەر میرنشـینەکانی هاوسـێی خانـی لەپزێریـن، ئەمانـە کەوتنـە هاندانـی شـای ئێران لـە دژی خـان بۆئەوەی هێـزی خـان زیاتـر پەرەنەسـێنێت و لـە دوارۆژێکـی نزیکـدا چـارێ سـەربەخۆیی نەدا.

هـەر لـەو کاتـەدا بـوو بیسـت بـۆ هـەزار کـەس لـە هـۆزی جەلالی لـە کوردسـتانی عوسـمانییەوە کۆچیـان کـردە خۆرهەڵاتـی کوردسـتان. ئەمـە هەلێکـی بەنرخ بوو بۆ شـا و بڕیاریـدا کـە هەزار کەسـیان لە ناوچەی برادۆسـت جێنشـین بـن. بەڵام خانـی لەپزێرین بـە تونـدی لـە دژی ئەم بڕیارەی شـا وەسـتا. شـا عەباس لەشـکرێکی قـورس و بەهێزی نـاردە سـەر خـان، بـەڵام کـوردەکان بڕیاریاندا کە تـا تاقە کەسـێک لە جەنـگاوەری کورد بمێنێـت قەڵاکـە بەدەسـتەوە نـەدەن. بەم جـۆرە کوردەکان بۆمـاوەی چوار مانـگ بەرگری قـەڵا خۆشەویسـتەکەیان کـرد. دوژمن لەتوانایـدا نەبوو بەسـەر کوردەکانـدا زاڵبێت، بەڵام وەک قسـەی نەسـتەقی کـورد دەڵێـت (دار پـوازی لـە خۆی نەبێـت ناقڵیشـێت)، کوردێک تاوانێکـی گـەورەی کرد بەوەی سـەرچاوەی کانیاوەکەی قەڵای دمدمی بە لەشـکری دوژمن پیشـاندا، ئەمـە بـوو بـە هـۆی قڕبوونـی هەمـوو جەنگاوەرانی قـەڵای دمدم، بـەڵام دەبێت ئـەوەش بزانرێـت کـە کـوردەکان قەڵایان بـۆ دوژمن بەجێ نەهێشـت تـا دوا جەنگاوەریان شـەهیدبوو. لـە سـەرەتای سـەدەی حەڤدەهەمـەوە تـا ئەمـڕۆ پاڵەوانیەتـی جەنگاوەرانـی قـەڵای دمـدم لەسـەر زاری گۆرانـی بێـژ و حەقایەتخوانـی کوردە، لـە هەمـوو ناوچەکانی کوردسـتان و بـە هەموو شـێوەزارەکانی زمانـی کوردی.

ئـەو ئەدەبـە فۆلکلۆرییـەی کـە لـە ئەنجامـی جەنگی قـەڵای دمدمـەوە کەوتـەوە زۆرە، هەندێکـی بڵاوکراوەتـەوە، بەشێکیشـی تـا ئێسـتا هـەر لەسـەر زاری خەڵکـی ماوەتـەوە. لەلاییکـی تـرەوە ئەگەر بەراوردێک لەنێوانـی هەوڵ و تەقەڵای خۆمان و خۆرهەڵاتناسـەکان بکەیـن، بـۆ ئـەم کارە دەبینین کە خۆرهەڵاتناسـەکان لە ئێمـە زیاتر بایەخیان بـە حەقایەت و بەیتەکانـی قـەڵای دمدم داوە، نـەک تەنیـا بڵاوکردنەوەیان بە کوردی بەڵکو گۆڕینیشـیان بـۆ زمانی ڕوسـی و ئەڵمانـی و فەرەنسـی و ئەرمەنی.

شــەری قــەڵای دمــدم تەنیــا ڕەنگی لــە فۆلکلۆری کــوردی نەداوەتــەوە: بەڵکو بــووە بە ســەرچاوە بــۆ دانانی چیــرۆک و ڕۆمانی کوردیش، بۆ بەڵگە نووســەری کوردی ســۆڤیەتی بەناوبانــگ عــەرەب شــەمۆ (عــەرەب شــامیلۆڤ) لەبــەر ڕۆشــنایی ڕووداوە مێژووییەکانــی قــەڵای دمــدم ڕۆمانێکی نووســیوەتەوە. ئەم ڕۆمانە ســاڵی ١٩٦٦ بە زمانی کــوردی و پیتی ڕووســی (ســلاڤی) لە شــاری یەریڤانی پایتەختی ئەرمەنســتانی ســۆڤیەت بڵاوکراوەتەوە، لە پاشــاندا وەرگێڕدراوە بۆ زمانی ڕووســی و ســاڵی ١٩٦٩ لە مۆســکۆ بڵاوکرایەوە.

عــەرەب شــەمۆ لــە ڕۆمانەکەیــدا هەوڵــی داوە پەیوەنــدی دۆســتایەتی کــورد و نەتەوە هاوســێکانی ڕوونبکاتــەوە، بەتایبەتــی خەباتــی ئەم میللەتانــە لە دژی داگیرکــەری ئێرانی و عوســمانی. هەروەهــا وێنــەی نایابی ژیانــی کۆمەڵایەتی و ئابوری کوردســتانی کێشــاوە لە ســەرەتای ســەدەی حەڤدەهەمدا.

ڕووداوەکانــی جەنگــی قــەڵای دمــدم ســەرچاوەیێکی بەکەڵکــن بــۆ دروســتکردنی گەلــێ بابەتــی نووســین و هونــەر، وەک چیــرۆک و پیەســی پەخشــانی و شــیعری، هەروەهــا کەرەســتەیێکی بــێ هاوتای شــانۆ و ســینەمایە، بــەڵام لەبــەر دەســتکورتی نەتەوەکەمان تا ئێســتا هەلێکــی وامان بــۆ هەڵنەکەوتووە کە ئــەم ئامانجــە بهێنینەدی. دەبێت ئــەوەش بڵێین کــە ســاڵی ١٩٣٨ تیپــی نواندنی ئاشــورییەکانی ســوریا بە زمانــی عەرەبی قــەڵای دمدمیان خســتبووە ســەر شــانۆییێکی گەڕۆک و لە هەندێ لە شارەکانی ســوریا پێشکەشیان کردبوو.

سەرچاوەکان

١. زمـان و ئەدەبی کوردی ـ بۆ پۆلی شەشـەمی ئامادەیی چاپـی هەولێر ٢٠٠٢ز ـ ٢٧٠٢ کوردی.

٢. د.ئاورەحمانـی حاجـی مـارف، ڕێزمانـی کـوردی بەشـی (١-٥) کۆکردنـەوە و لـە چاپدانەوەیـان لە یـەك کتێبدا سـلێمانی ـــ ٢٠٠١

٣. نوری علی امین، قەواعدی زمانی کوردی لە (صرف نحو)دا، بەغداد، ١٩٥٦.

٤. د.کوردسـتان موکریانی، سینتاکسی ڕسـتەی سـادە لە زمانی کوردیدا، دەزگای ڕۆشنبیری و بڵاوکردنەوەی کوردی زنجیـرە ژمارە ١٣٣.

٥. نوری علی امین، ئەرك و شوێنی ڕاناوە کەسییەکان لە ئاخاوتنی کوردیدا ١٩٨٦.

٦. دیوانی شاعیرە کوردەکان.

٧. گۆڤـاری (گەلاوێژ،ڕۆژی نوێ ، هیوا ، نووسـەری کـورد ، کۆڕی زانیـاری ، (المعلم الجدید) و ئەوانیتر.....)

٨. نووسینەکانی سەجادی ، خاڵ ، شاکر فتاح و گۆران.

٩. کتێبی خوێندنەوەی عەرەبی بۆ پۆڵەکانی قوتابخانە بنەڕەتی و ئامادەییەکان.

١٠. مختصری صرف نحوی سعید صدقی.

١١. دەستوری زمانی کوردی تۆفیق وەهبی.

١٢. ڕێزمانەکانی نوری عەلی ئەمین.

١٣. زاراوەکانی کۆڕی زانیاری.

١٤. الواقعیه في الادب الکردي الدکتور عزالدین مصطفی رسول.

١٥. دوکتور مارف خەزنەدار سەرەتای مێژووی ئەدەبی کوردی (بەڕوسی).

١٦. محمد عارفی جزیری - سگڤان عبدالحکیم - ١٩٨٤ - بغداد

١٧. گۆڤاری سلێمانی ژ(٩)ی ساڵی ١٩٦٩ - د. شوکریە ڕەسول -١٩٨٩ – هەولێر

١٨. المدخـل لدراسـه الادب الکردي المـدون باللهجه الشـمالیه ـ جـزو الاول - تحسـین ابراهیم الدوسـکی -١٩٩٣.

١٩. ڕۆڵـی گۆڤاری هیوا لـە پێشخسـتنی هونەرەکانی ئەدەبـی کوردیدا - نامەی ماسـتەر ـ هیمداد حسـین بکر - ١٩٩٥

٢٠.هونەرەکانی ئـــەدەب لە ڕۆژنامەگەری نێهنـــی کوردیدا (١٩٦١ ـ ١٩٩١) -نامەی ماســـتەر ـ نەوازد علـــی ئەحمەد

٢١. مێژووی پەخشانی کوردی تا ساڵی (١٩٨٠) - عەلادین سجادی - ٢٠٠٠ هەولێر.

٢٢.ئەدەبی ڕۆژنامەنووســـی ســـەردەمی کۆماری کوردســـتانی (١٩٤٣ ـ ١٩٤٧) - نامەی دکتۆرا ـ هیمداد حسین بکر- ٢٠٠١

٢٣. (گۆڤـــاری دەنگی گێتی تازە) ســـەرهەڵدان و دەوری لە پێش خســـتنی زمـــان و هونەرەکانی ئەدەب و وەرگێڕاندا - پ. د. شـــوکریە ڕەسول - ٢٠٠٣ سلێمانی.

٢٤. ڕۆژنامـــەی (برایـــی ـ برایەتـــی ١٩٦٧ ـــ ١٩٧٤)و ڕۆلی لە پێشخســـتنی ئەدەب و ڕۆشـــنبیری کوردیدا - نامەی ماســـتەر ـــ ئاریان ابراهیـــم احمد -٢٠٠٤ ســـلێمانی.

٢٥.چیرۆکی هونەریی کوردی - حسین عارف- ١٩٧٧ بەغدا.

٢٦.لێکۆڵینەوەو بیبلۆگرافیای چیرۆکی کوردی - عومەر مەعروف بەرزنجی - ١٩٧٨ بەغدا.

٢٧.چیرۆکی نوێی کوردی - حەسەن جاف - ١٩٨٥ ـ بەغدا.

٢٨.بینای هونەری لە کورتە چیرۆکی کوریدا - ئەحلام مەنسور - ١٩٩٩ـ سلێمانی.

٢٩.گەڕانەوە لە خەیاڵەوە بۆ واقیع - عەتا قەرەداغی - سلێمانی ـ ٢٠٠٤ .

٣٠. ڕۆڵـــی گۆڤاری گەلاوێژلە گەشەســـەندن و پێشخســـتنی ئەدەبـــی کوردیـــدا - محەمەد دلێر ئەمین محەمەد - ســـلێمانی ـ ٢٠٠٤

٣١. الروایە الکوردیە - عبدالرحمن پاشا - اربیل ـ ٢٠٠١ .

٣٢. خۆشخوانی - عەلائەدین سوجادی - بەغدا ـ ١٩٧٨

٣٣. ڕەوانبێژی لە ئەدەبی کوردیدا - عەزیز گەردی - ب ١ بەغدا ـ ١٩٧٥ .

٣٤. ڕەوانبێژی لە ئەدەبی کوردیدا - عەزیز گەردی - ب ٢ هەولێر ـ ١٩٧٥.

٣٥. ڕەوانبێژی لە ئەدەبی کوردیدا - عەزیز گەردی - ب٣ سلێمانی ـ ١٩٧٩.

٣٦. ڕەوانبێژی - عەزیز گەردی - هەولێر ـ ١٩٩٢ .

٣٧. دیوانی مەولەوی

٣٨. مێژوی ئەدەبی کوردی د. مارف خەزنەدار.

٣٩. لێژنەی پێداچوونەوەی یەکەم:

٤٠. لیژنەی پێداچوونەوەی زانستی جاری یەکەم:

د. فەرەیدوون عەبدول بەرزنجی
د.عەزیز گەردی
أحمد محمود محمد
محمد احمد محمد
محسن احمد کریم
هوشیار درویش نامق
د. دلشاد علی محمد
حمە یوسف عثمان
سەگڤان جمیل محمد

د. مصطفی محمد زنگەنە
عطا حمەصالح امین
عبدالستار فتاح
ناضم حسن أحمد
سامان نوری عزیز
طه یاسین طه
انور علي قادر
احمد محمد رشید
هێرۆ عبدالطیف یونس

عبدالرحمن رشید أحمد